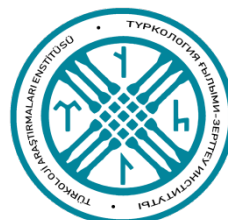

ISSN 1727-060X (Print)
ISSN 2664-3162 (Online)

TÜRKÖLOGIA TÜRKÖLOJİ

№ 3 (107), 2021

Шілде-тамыз-қыркүйек / Temmuz-Ağustos-Eylül

Журнал ҚР Инвестициялар және даму министрлігі
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінің мерзімді баспасөз басылымы
және ақпараттық агенттігінде тіркелген.

Куәлік № 55-97-Ж 18.ІІ.2005 ж. Халықаралық рецензияланатын журнал.

Индекстер: ROOTINDEXING, Academic Resource Index ResearchBib, Directory of
Research Journal Indexing, ASOS

Dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırımlar ve Kalkınma Bakanlığı İletişim, Enformasyon
ve Bilgi Komitesi'nin süreli yayın ve haber ajansında
55-97-J 18.02.2005 numaraya kayıtlıdır. Uluslararası hakemli bir dergidir.

Tarama index: ROOTINDEXING, Academic Resource Index ResearchBib, Directory
of Research Journal Indexing, ASOS

Шығарылымның сарапшылары

Док. Й. Өзкая (Түркия), док. Б. Берхем Ажар (Түркия), док. М. Дервишоғлу (Түркия), док. К. Семиз
(Қазақстан), доц., док. О. Кабадайы (Түркия), PhD X. Четин (Қазақстан), доц., док. Г. Ердем Нас (Түркия),
доц., док. Е. Хирик (Түркия), PhD М. Йорылмаз Кахве (Қазақстан), док. X. Йылдыз (Түркия), док. А. Өзтүрк
(Қазақстан), PhD Н. Джунаева (Қазақстан).

Türkistan/Türkistan
2021

ISSN 1727-060X (Print)
ISSN 2664-3162 (Online)

ТЮРКОЛОГИЯ TURCOLOGY

№3 (107), 2021

Июль-август-сентябрь / July-August-September

Журнал зарегистрирован Комитетом связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию РК свидетельство о постановке на учет
периодического печетного издания и информационного агентства
№ 5597-Ж 18. II. 2005 г. Международный рецензируемый журнал.

Индексы: ROOTINDEXING, Akademic Resource Index ResearchBib, Directory of
Research Journal Indexing, ASOS

The journal is registered in the periodical and news agency of the Information and
Communication Committee of the Ministry of Investment and Development of the RK
with No:5597-Zh 18.II.2005 Is an international peer-reviewed journal.

Scanned indexes: ROOTINDEXING, Akademic Resource Index ResearchBib, Directory
of Research Journal Indexing, ASOS

Bu Sayının Hakemleri

Dr. Y. Özkaya (Türkiye), Dr. B. Berhem Acar (Türkiye), Dr. M.Derrişođlu (Türkiye), Dr. K.Semiz
(Kazakistan), Doç.Dr. O. Kabadayı (Türkiye), PhD H. Çetin (Kazakistan), Doç. Dr. G.Erdem Nas (Türkiye), Doç.
Dr. E.Hirik (Türkiye), PhD M.Yorulmaz Kahve (Kazakistan), Dr. H.Yıldız (Türkiye), Dr. A.Öztürk (Kazakistan),
PhD N.Junayeva (Kazakistan),

Туркестан/Turkestan
2021

ҚҰРЫЛТАЙШЫ
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

БАС РЕДАКТОР
доктор, профессор Булент Байрам

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ
PhD Сенбек Утебеков

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Жұпар Танауова

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Томар Женгиз	–	док., проф. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Демир Нуреттин	–	док., проф. (Хажеттепе университеті, Анкара)
Дилек Ибрахим	–	док., проф. (Анкара Қажы Байрам Вели университеті, Анкара)
Кынажы Жемиле	–	доц., док. (Анкара Қажы Байрам Вели университеті, Анкара)
Гүл Булент	–	проф., док. (Ескишехир Османгази университеті, Ескишехир)
Қошанова Нағима	–	ф.ғ.к., доц. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Әуелбеков Ержан	–	п.ғ.к., доц. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Девели Хаяти	–	док., проф. (Стамбул университеті, Стамбул)
Челик Юксел	–	док., проф. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Садыков Ташполот	–	ф.ғ.д., проф. (Бішкек гуманитарлық университеті, Бішкек)
Бутанаев Виктор	–	т.ғ.д., проф. (Хакасия мем. университеті, Абакан)
Егоров Николай	–	ф.ғ.д., проф. (Тіл білімі институты, Чебоксары)
Ергөбек Құлбек	–	ф.ғ.д., проф. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Идельбаев Мирас	–	ф.ғ.д., проф. (Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа)
Миннегулов Хатип	–	ф.ғ.д., проф. (Казан федеральді университеті, Казан)
Муминов Әшірбек	–	т.ғ.д., проф. (Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан)
Жураев Маматкул	–	ф.ғ.д., проф. (Тіл және әдебиет институты, Ташкент)
Сейхан Гүлшен	–	док., проф. (Мармара университеті, Стамбул)
Кенжетаев Досай	–	филол.ғ.д., проф. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Тұрсұн Хазіретәлі	–	т.ғ.д., проф. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Пилтен Пусат	–	док., доц. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Әбжет Бакыт	–	ф.ғ.к., доц. (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Жиенбаев Ерлан	–	PhD (Ахмет Ясауи университеті, Түркістан)
Құдасов Сейсенбай	–	(Silk Way Халықаралық университеті, Шымкент)

SAHİBİ
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

EDİTÖR
Prof. Dr. Bülent Bayram

EDİTÖR YARDIMCISI
PhD Senbek Utebekov

SEKRETER
Jupar Tanauova

DANIŞMA KURULU

Cengiz Tomar	– Prof. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Nurettin Demir	– Prof. Dr. (Hacettepe Üniversitesi, Ankara)
İbrahim Dilek	– Prof. Dr. (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara)
Cemile Kınacı	– Doç. Dr. (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara)
Bülent Gül	– Prof. Dr. (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir)
Nagima Koşanova	– Doç. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Erjan Auelbekov	– Doç. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)

YAYIN KURULU

Hayati Develi	– Prof. Dr. (İstanbul Üniversitesi, İstanbul)
Yüksel Çelik	– Prof. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Taşpolot Sadıkov	– Prof. Dr. (Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bişkek)
Viktor Butanayev	– Prof. Dr. (Hakas Devlet Üniversitesi, Abakan)
Nikolay Egorov	– Prof. Dr. (Dilbilimi Enstitüsü, Çeboksarı)
Kulbek Ergöbek	– Prof. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Miras İdelbayev	– Prof. Dr. (Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa)
Hatip Minnegulov	– Prof. Dr. (Kazan Federal Üniversitesi, Kazan)
Aşirbek Muminov	– Prof. Dr. (Avrasya Milli Üniversitesi, Nur-Sultan)
Mamatkul Jurayev	– Prof. Dr. (Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent)
Gülşen Seyhan	– Prof. Dr. (Marmara Üniversitesi, İstanbul)
Dosay Kenjetayev	– Prof. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Hazretali Tursun	– Prof. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Pusat Pilten	– Doç. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Bakıt Abjet	– Doç. Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Yerlan Zhienbayev	– Dr. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan)
Seysenbay Kudasov	– (Silk Way Uluslararası Üniversitesi, Çimkent)

OWNER
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

EDITOR-IN-CHIEF
Prof. Bülent Bayram

ASSOCIATE EDITOR
PhD Senbek Utebekov

EXECUTIVE SECRETARY
Zhupar Tanauova

ADVISORY BOARD

Cengiz Tomar	– Prof. Dr. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Nurettin Demir	– Prof. Dr. (Hacettepe University, Ankara)
İbrahim Dilek	– Prof. Dr. (Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara)
Cemile Kınacı	– Doç. Dr. (Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara)
Bülent Gül	– Prof. Dr. (Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir.)
Nagima Koshanova	– Assoc. prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Erzhan Auelbekov	– Assoc. prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)

EDITORIAL BOARD

Hayati Develi	– Prof. (İstanbul University, İstanbul)
Yüksel Çelik	– Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Tashpolot Sadykov	– Prof. (Bishkek Humanitarian University, Bishkek)
Viktor Butanayev	– Prof. (Khakassia State University, Abakan)
Nikolay Egorov	– Prof. (Institute of Linguistics, Cheboksary)
Kulbek Ergobek	– Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Miras Idelbayev	– Prof. (Bashkir State University, Ufa)
Hatip Minnegulov	– Prof. (Kazan Federal University, Kazan)
Ashirbek Muminov	– Prof. (Eurasia National University, Nur-Sultan)
Mamatkul Zhurayev	– Prof. (Institute of Language and Literature, Tashkent)
Gülşen Seyhan	– Prof. (Marmara University, İstanbul)
Dosay Kenzhetayev	– Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Hazretali Tursun	– Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Pusat Pilten	– Assoc. Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Bakyt Abzhet	– Assoc. Prof. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Yerlan Zhienbayev	– Dr. (Akhmet Yassawi University, Turkestan)
Seysenbay Kudasov	– (Silk Way International University, Shymkent)

УЧРЕДИТЕЛЬ

Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор, профессор Булент Байрам

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

PhD Сенбек Утебеков

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Жупар Танауова

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Женгиз Томар	– док., проф. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Демир Нуреттин	– док., проф. (Университет Хажеттепе, Анкара)
Дилек Ибрахим	– док., проф. (Университет Анкара Кажы Байрам Вели, Анкара)
Кынажы Жемиле	– доц., док. (Университет Анкара Кажы Байрам Вели, Анкара)
Гүл Булент	– проф. док. (Эскишехирский университет Османгази, Эскишехир)
Нагима Кошанова	– к.ф.н., доц. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Ержан Ауелбеков	– к.п.н., доц. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Хаяти Девели	– док., проф. (Стамбульский университет, Стамбул)
Юксел Челик	– док., проф. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Ташполот Садыков	– д.ф.н., проф. (Бишкекский гуманитарный университет, Бишкек)
Виктор Бутанаев	– д.и.н., проф. (Государственный университет Хакасии, Абакан)
Николай Егоров	– д.ф.н., проф. (Институт языкознания, Чебоксары)
Кулбек Ергобек	– д.ф.н., проф. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Мирас Идельбаев	– д.ф.н., проф. (Башкирский государственный университет, Уфа)
Хатип Миннегулов	– д.ф.н., проф. (Казанский федеральный университет, Казань)
Аширбек Муминов	– д.и.н., проф. (Евразийский национальный университет, Нур-Султан)
Маматкул Жураев	– д.ф.н., проф. (Институт языка и литературы, Ташкент)
Гулшен Сейхан	– док., проф. (Университет Мармара, Стамбул)
Досай Кенжетаев	– д.филос.н., проф. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Хазретали Турсун	– д.и.н. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Пусат Пилтен	– док., доц. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Бакыт Абжет	– к.ф.н., доц. (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Ерлан Жиенбаев	– PhD (Университет Ахмеда Ясави, Туркестан)
Сейсенбай Кудасов	– (Международный университет Silk Way, Шымкент)

Editörden

Değerli okurlarımız, Türkoloji Dergisinin 107. sayısı ile karşınızdayız. Dil, edebiyat ve folklor alanında Türkiye ve Kazakistan'dan bilim insanlarının çalışmalarından oluşan bu sayımızı dikkatinize sunmaktan büyük bir mutluluk duymaktayız. Türkistan'ın "Türk Dünyasının Manevî Başkenti" ilan edilmesiyle birlikte Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin de yeni bir ivme kazanacağına dair işaretler Türkoloji Araştırma Enstitüsüne de yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu çerçevede Türkoloji Dergisi'ni Türk Dünyasının ve bütün Türkoloji araştırmacılarının merkezinde bir konuma yükseltmek en önemli hedeflerimiz arasındadır. Üniversitemizin ve alanının en uzun soluklu süreli yayınları arasında şimdiden yerini almış olan dergimizi takip edilen ve dünyanın önemli indekslerince taranan dergiler sınıfına sokma yolunda her geçen gün daha emin adımlarla ilerlemekteyiz. Bu süreç içerisinde yazar, hakem, çevirmen, teknik eleman olarak katkıda bulunan herkese teşekkür etmek isteriz.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle iyi okumalar dileriz.

Prof. Dr. Bülent Bayram
Editör

Редактордан

Құрметті оқырмандар, сіздерге «Түркология» журналының 2021 жылғы кезекті № (3)107 санын ұсынып отырмыз. Журналдың бұл санына Түркия және Қазақстан ғалымдарының тіл, әдебиет, философия, фольклор салаларына байланысты жеті мақаласы еніп отыр. Түркістан қаласының «Түркі әлемінің рухани астанасы» болып жариялануымен Ахмет Ясауи университетінің жұмысы да жаңа қарқын алуда. Сонымен қатар Түркология ғылыми-зерттеу институтына да жаңа міндеттер жүктелді. Түркі әлемі мен барлық түркі зерттеушілерінің орталығы болу, журналымыздың деңгейін көтеру – бүгінгі басты мақсатымыздың бірі. Университетіміздің және осы саладағы ең ұзақ мерзімді басылымдарының арасында өзіндік орны бар «Түркология» журналын мерзімдік ғылыми басылымдардың халықаралық стандарттарына сәйкес деңгейге дейін арттыру, яғни әлемдік маңызы бар индекстік журналдар санатына қосу бағытындағы жұмысымыз күн сайын алға жылжуда. Бұл процеске үлес қосып отырған автор, сарапшы, аудармашы, техникалық қызметкерлердің барлығына алғысымызды білдіреміз.

Ендеше журналдың кезекті санын оқып зейіндеріңіз ашылсын, журналдың келесі санында кездесуді жазсын деген тілек білдіреміз.

Док., проф. Бүлент Байрам
Редактор

Tolga BAYINDIR

Dr. Öğretim Görevlisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,
Türkistan, Kazakistan // Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye (tlgbayindir@hotmail.com)
ORCID: 0000-0003-0047-3900

Kurmaca Metinlerde Bir Kaynak Olarak Kolektif/Geleneksel Anlatı

Özet

Yazıdan önce söz vardır. Bu söz, toplum içinde yaşayan bireyin kurallara ve ritüellere uymasını sağlayan kolektif anlatıdır. Bariz kalıplar içinde kalmaya çalışan insan, gelişen “akıl” kavramıyla çevresini ve evreni sorgulamaya başlar. Varoluşa, yaşama, ölüme hatta ölüm sonrası sorular sordukça karşısına çıkan bilinmezliğe, oluşturduğu kültürel değerlere göre cevaplar bulur. Bu cevapların akli “normal” düzeyde tutmak gibi bir amacı vardır. Çünkü insan, çevresindeki düzeni kontrol eden bir güce ihtiyaç duyar. Güneşin-denizin-ateşin tanrıları, ölümsüzler, yarı tanrı- yarı insan karakterler sıradan insanın çözemeyeceği sorunlar için mücadele eder. Prenseslerin sihirli özellikleri, kralların erdemli güçleri, bir kahramanın cesareti kötülük karşısında savaşıyor. Sonra yazı gelir. Toplumsal sınırları belirleyen kolektif anlatılar artık kayıt altına alınabilir olur. Bu süreçte aklın egemenliği hızla yükselişe geçer ve çevresinde gördüklerini kendi sınırlılıklarında çözmeye başlar. Anlatılardaki “ergin/sınırsız” varlıkların, “ütopik” mekânların yerini sıradan insanın sorunları alırken mekân da tanıdık hâle gelir. Sanayileşme sürecinde aklın ürettiği makineler insanı sıradanlaştırmaya başlayınca “yeni arayışa” ihtiyaç duyulur. Yazıya söz eklenir. Toplumsal hafızada yer eden kolektif anlatı, bu sefer kurmaca metinler aracılığıyla kendisini göstermeye başlar. Sözlü anlatıma göre oldukça yeni olan roman, eski kaynağına döner. Bu çalışmada amaç, özellikle son dönem romanlarında sıkça karşılaşılan gerçeküstü, fantastik ve bilimkurgu kavramlarının altında yatan unsurlara dair bir açıklama getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Geleneksel, Kolektif, Anlatı, Tematik.

Tolga BAYINDIR

PhD., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Türkistan,
Kazakistan // University of Kocaeli, Kocaeli, Turkey (tlgbayindir@hotmail.com)
ORCID: 0000-0003-0047-3900

Collective/Traditional Narrative as a Source of Fiction

Abstract

Before writing, there has been the oral. This orality is a collective narrative that enables the individual living in the society to comply with the rules and rituals. Trying to stay within the obvious patterns, people begin to question their

environment and the universe with the concept of "mind". As he asks questions about existence, life, death and even after death, he finds answers to the unknown that he encounters according to the cultural values he has created. These answers have the purpose of keeping the mind at a "normal" level. Because man needs a power that controls the order around him. The gods of the sun-sea-fire, immortals, demigod- half-human characters struggle for problems that ordinary people cannot solve. The magical properties of princesses, the virtuous powers of kings, the courage of a hero fight against evil. The text comes later. Collective narratives that define social boundaries can now be recorded. In this process, the dominance of the mind rises rapidly and begins to solve what it sees around it in its own limitations. As the problems of ordinary people replace the "adult/limitless" beings and "utopian" spaces in the narratives, the space also becomes familiar. When the machines produced by the mind in the industrialization process begin to make people ordinary, a "new search" is needed. Words are added to the text. The collective narrative that takes its place in the social memory begins to show itself this time through fictional texts. The novel, which is quite new according to oral narration, returns to its old source. The aim of this study is to provide an explanation for the underlying elements of the surreal, fantastic and science fiction concepts that are frequently encountered in recent novels.

Keywords: Novel, Traditional, Collective, Narrative, Thematic.

Anlatı veya anlatma isteği, dil edinimi sağlayan insanoğlunun ayrılmaz bir parça olmuştur. Sözlü kültür/gelenek kavramlarının bir uzantısı olarak sözlü anlatım, en temel manada bilginin kuşaktan kuşağa veya aynı kuşak içinde aktarılması gerekliliğinden doğar. Randall'ın bir "eylem" olarak nitelendirdiği anlatı bir bakıma insanlığın "ölümsüz" olma isteğinin bir yansımasıdır [1, s. 92]). Sözlü anlatı, edebî niteliği olsun veya olmasın toplumsal yapı içindeki bireyin tutum veya davranış şekillerini, kural veya inançlarını içeren bütünsel bir yapıdır. Destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri vd. günümüz edebiyatını -özellikle de romanını- derinden etkileyen kaynaklardır. Varoluş sorunsalı içinde sıkışan insan akli için gerekli kurtarıcı rolü üstlenmek kolektif anlatının görevi olur. Temel varoluş sorularına cevap bulmak ve bunları aklın sınırları dâhilinde yorumlayıp aktarmak, günümüz temel inanç sistemlerinin de kaynağını oluşturur. Çünkü insan; benliği dışında, varoluşunun anlamlanması için "idealize edilmiş varlığı", "kusursuz mekânı" kendi sınırları dışında arar. Böylece, "kolektif hafıza"¹nin paydasında biriken anlatılar uzun süre akli rahatlatan unsur olarak karşımıza çıkar.

¹ "Bunlar, insan ırkının tümüne aittir. Varlıkları ne bir kabileye ne bir halka ne bir ırka özgüdür. Burada yüzyıllar boyunca mitlerde somutlaşmış birbirine benzer görüntülerden

İnsanlar için mücadele eden tanrılar, insan-tanrılar, ölümsüzler, kahramanlar, zamandan ve/veya mekândan bağımsızlar, doğaüstü canlılar ve olaylar uzun süre akli kendi sınırları içinde tutarken büyük bir “soru”nun -varoluş- da cevabı olarak kalır. Sanatçının ve sanatın rolü ise içinde bulunduğu zamana ve o zamandaki gerçeklik algısına göre şekillenmeye devam eder: “*Sanat yapıtı, içinde bulunduğu koşulların bir ürünüdür. Sanatçı bin yıllardır, için de yaşadığı tarihsel kesitin, yaşama/doğaya/evrene/insana ilişkin sorulara verdiği doğabilimsel ve düşünsel yanıtlara koşut olarak oluşan estetik değer ölçütleri çerçevesinde biçimlendirir yapıtını.*” [2, s. 17].

Sözlü anlatının farklı bir boyutta sanata yansması tiyatro ile olur. Brockket’e göre tiyatro, “*mitoloji ve ritüelden geliş[ir]*” [3, s.15]. Bu, tiyatro tarihi açısından en yaygın görüştür. Elbette tiyatronun kökenine dair farklı bakış açılarından da bahseder. Taklit etme/öykünme ve öykü anlatıcılığı belli başlı yaklaşımlardır. Ancak geleneksel anlatının farklı bir türde şekil bulması, ilerde bu kaynakların kurmaca metinlere geçişi için bir adım niteliği taşır. Tiyatro, “*çevresinde çoğu kez öyküler ya da mitler gelişir. Zamanla bu mitler, gerçek kişiler ya da olaylara dayanan öğeler taşır. Fakat bunlar, öyküler içinde bir hayli biçim değiştirmiştir. Mitler çoğunlukla, törenlerin kutsadığı ya da etkilemeyi umduğu doğaüstü güçlerin temsilcilerini içerir*” [3, s. 16]. Zamanla değişen değer yargıları ve toplumsal normlar kaçınılmaz olarak sanat içeriğini de etkiler: “*...doğaüstü güçler ve nedensel ilişkiler ile ilgili kavramları değişti. Bunun sonucunda bazı ritüeller terk edildi ya da değişime uğradı. Yine de ritüellerin çevresinde gelişmiş olan mitler, topluluğun sözlü geleneğinin bir bölümü olarak korunur ve bazı hallerde mite dayanan öyküler, tüm törensel bağintılarından soyutlan[ır]*” [3, s. 17]. Bundan sonraki süreçte öne çıkan değer “estetik” olur. Benzer bir durumu kurmaca metinlerin sürecine de uyarlamak mümkündür. Kolektif anlatılar insanın birey olma sürecinde yerini hızla kaydedilebilen¹ anlatıya -roman/öykü/anı vb.- bırakır. Bu geçiş sürecinde böylece romanın gelişim süreci de insanla paralel hareket

---

oluşan psikik bir katmanla karşılaşyoruz. Bütün insanlarda ortak bir katmandır bu; bu nedenle adına irksal bilinçaltı dedim. Irksal bilinçaltı kişisel deneyimlerin ürünü değildir. Bizde doğuştan bulunur. Bedensel yapımız gibi ruhsal yapımız da milyonlarca yıllık soy gelişimsel izler taşır” [4, s 221].

¹ Kutsal oymalar (Hiyeroglifler) kolektif anlatının doğrudan aktarıldığı ilk yazılı metot olarak kabul edilebilir (haz.n.)

eder. Romanla birlikte sıradan insanın yaşamı, düşünceleri, iç çatışması ve hayalleri anlatının temelini yerleşir. Truva surlarını aşmaya çalışan Odiseus, Zeus'un oğlu olarak on iki görevi yerine getiren Herakles, kendi yansımasına tutulan Narkissos veya iyilik tanrısı Osiris'in binlerce yıl süren anlatılarına, bir roman kahramanı olarak karşımıza çıkan "*Don Quijote*" son verir. Okuyucu yeni süreçte gözden düşmüş, parasız eski bir asilin dünyadaki anlam arayışını merak eder olur. "Aylak okur" için kaleme alınan "*Don Quijote*", şöhret ve onur için mücadele veren Achilleus'un yerine, kendi yarattığı hayal evreninin peşinden gider; ancak yaşamın gerçekleriyle alt üst olur. Aslında bu, geleneğe bariz bir başkaldırıdır. Eser: "*Bir anlaşma, uzlaşma, kontrat önerisi, bir okuma davetidir. Ama henüz ne tür bir kitap sunulduğuna dair bir ipucu yoktur. O zaman, 1605 yılında, bu kitabı eline alan okur için tek ipucu, kitabın kapağı olmalı: La Manchalı Yaratıcı Asilzade Don Quijote*" [5, s 24]. Roman; böylece okura ön bilgi vermeyen, sürprizlere açık kapı bırakacak bir tür olarak macerasına başlar.

Aydınlanma, 17 ve 18. yüzyıl Avrupası'nda yaşanan düşünce akımına işaret eder [6, s. 115]. Hançerlioğlu'na göre, "*metafizik ve akıl arasında kalan bireyin, aklın taraftarı olduğu dönemdir*" [7, s. 21]. Aydınlanma Çağı ve/veya Aydınlanma Düşüncesi ile geleneksel anlatının değiştirici gücü roman, sorgulayıcı niteliği temele alan modernizmin düşünce sisteminin insan üzerinde yaptığı değişime ayak uydurur. Çünkü aydınlanma, *Orta Çağ'ın üzerinde yükseldiği büyüü bozar* [8, s. 9]. Artık bilim, metafizikle arasındaki mesafeye romantizm ve özgürlük parametrelerini koyar [8, s. 16]. Kolektif anlatıdaki temel toplumsal değerler ve bunların aktarılması gerekliliği, yazılı anlatımdan hiçbir zaman soyutlanmaz. En temel düzeyde sözden yazıya geçiş; toplumsaldan bireysele geçişe yol açar. Böylece romanda klasik dönemden modern döneme kadar en belirgin değişim, karakterler çerçevesinde olur. "*Rönesanstan bu yana insanoğlunun akıyla evrende var olan her şeyi öğrenebileceğine*" [9, s. 21] dair inancı ve bilimin yayılcı tutumu kurmacaya realist bir çizgi kazandırır. Çünkü, "*19. yüzyıl rasyonalizmi, gerçeği duyularla algılanabilen maddeler dünyasında arar*" [2, s. 23] Ancak bu durum, deneysel olaylara cevap verirken insanın diğer yarısını oluşturan metafizik unsurlar için istenen cevapları eksik bırakır.

Aşırı gerçekliğe maruz kalan insan aklı, varoluş tarihinden itibaren kendi kültürel benliğinde geliştirdiği akıl dışına tekrar ihtiyaç duymaya başlar. Bu noktada, modern öncesine dönme gibi bir şans

kalmadığı için artık esiri olduğu aklın sınırlarını tekrar genişletmeye ihtiyaç duyar. Bilim, bir noktaya kadar açıklayıcı rolünü sürdürürken “her şeyi” bilim sınırlarında kabullenemeyen insan için değişimin kapılarını yine bilim açar. Çünkü bilim, kanıtlayamadıklarının sorumluluğunu taşırken bir yandan “romanlar ve öyküler” inşa eder [10, s. 184] ve roman “gerçekliği değil, varoluşu inceler” [11, s. 55]. Modernizmin yalnızlaştırdığı birey, arayışına yeni bir pencere açmaya mecbur kalınca eski mitlerin yeri fantastiğe¹, anlatının yeri bilim-kurguya evrilir. Masal kişilerinin ömür boyu süren mutluluğu modernizmle “yaşayan insanın” gerçeğine dönüşür. Hastalıkların, salgınların, savaşların, hayatta kalma mücadelesinin ekseninde sıkıştırılmış insan; bu gerçeklik karşısında kendisine bir kaçış kapısı planlar ve ütöpik dünyaya, Aydınlanma öncesi üstün varlığın/kahramanın gücüne ihtiyaç duyar. “*Son birkaç yüzyıldır bilimin neden-sonuç ilişkisini temel alan ve kesinlik/değişmezlik üzerine kurulu saptamaları, yerini giderek belirsizlik/olasılık/görecelik kavramlarının yön verdiği yeni bir doğabilim eğilimine bırakmaktadır. Bilim artık geleneksel edebiyatın fantastiği diye adlandırdığı türden bir gerçeklik anlayışı sunmaktadır insanoğluna. Kara delikleri, paralel evrenleri, görece zamanlarıyla bu fantastik kozmoloji ve saptanamayan parçacıklarıyla bu atom içi ilişkiler fiziği, tarihin başındaki mitosları çağrıştırmaktadır*” [2, s. 27]. Böylece kolektif anlatı geleneğinin önü yeniden açılır.

Günümüz edebiyatını -özellikle sinemasını- derinden etkileyen ve gelecek dönemlerde sayısı artacak gibi görünen kavram “kolektif bilinç”tir. Temelde “*modernizm ile ilişkilendirilen en etkili akımlardan biri haline gelen gerçeküstücülük, hayal gücünün toplumsal geleneklerden ve aklın kontrolünden bağımsız olarak ifade edilmesi fikrini esas almış, Sigmund Freud’un bilinç, bilinçaltı, rüyalar ve yaratıcılık üzerine geliştirdiği kuramların etkisiyle biçimlen[ip]*” [13, s. 873] daha çok bireye yönünü çevirir. Oysa toplumsal bilinç, bireyin önceki nesillerden devraldığı miras ve “*ortak yaşam şekillerinden ibaret olan bilince kendi yaşam sürelerince de zamanın ruhuna uygun eklemler yaparak ortak kurumsal*

¹ “Bir edebi tür olarak fantastik aslında sadece dış dünyayı dönüştürmez, kutsal kitaplardan halk hikâyelerine “ilk” metinleri dolayısıyla edebiyatı da dönüştürür; fantastik türdeki bir anlatının aslında ilk anlatılarla kan bağı vardır. Mitoloji ve destanlar hayret verici olay ve kahramanları, coğrafi tuhaflıkları, doğaüstünü anlatması ve dünyanın oluşumuna dair anlattıkları büyümlü öykülerle fantastiğin atası olarak kabul edilmiştir” [12, s. 27].

örgütlenmelerde cisimleştirdiği algı, düşünüş ve davranış biçimlerinin bileşkesi olarak tanımlanır” [14, s. 35]. Makineleşen ve çevresi daralan insan, yirmi birinci yüzyılla birlikte tanıştığı sanal dünya ile büyük oranda yalnızlaşır. Bu yalnızlığın bir etkisi olarak gerek romanda gerekse sinemada ortak hafızada yer etmiş kolektif anlatının izlerini görmek sıklaşır. Son dönemde, “Yüzüklerin Efendisi veya Harry Potter” serisi ya da sinemada “Avatar veya Yıldız Savaşları” serisiyle popülerliği artan “düş gücü” ve buna bağlı temalar – büyü, gizem, doğaüstü, mitoloji, folklor vb.- sıklıkla tekrarlanır. İnsanın ihtiyaç duyduğu “aşkın varlık” veya “idealize edilmiş mekân” tekrar ön plana çıkar. Özellikle insanlık sıkıntılı dönemlerinde, bu öğelere sıklıkla başvurur; çünkü, insanı -aklı- yaşadığı sıkıntılı dönemin gerçeklerinden veya acımasızlığından uzaklaştırmak için bir araca ihtiyaç vardır. Türk romanının başlangıcında etkili olan realizm ve romantizm, dönemin ihtiyaçlarına cevap vermek için uğraşırken zamanla bir tür olarak romanda ve üslupta yeni arayışlar kendini gösterir. Bihruz Bey’in Batı’yı anlamayarak fayton sevdasına tutulması eleştirildikten sonra, on dokuzuncu yüzyıl boyunca “aklın” ve “bilincin” egemenliğinde kalan roman, küresel boyuttaki gelişmelere bağlı olarak yeniden şekillenir. İsa’nın Güncesi’nde dönemin isimsizleştirdiği birey, Geç Kalmış Ölü’de arayışını tamamladıktan sonra, sanayileşen yeni dünya düzeninde insan için deneysel gerçeklik, sorgulanan bir duruma düşer. Böylece “görecelik”, gerçeküstü öğeleriyle romanda ve öyküde yerini almaya başlar. Aktulum’un “metinlerarası” bir özellik olarak dile getirdiği ve 1960 sonrası “Yeni Roman” temsilcilerinin sıkça kullandığı tekniklerle geleneksel anlatı romanda geniş bir yer bulur: “Gerçekten de düzgü düzeyinde, metinlerarasılık, postmodern romanı belirleyen en önemli özellik durumuna gelir. Postmodern söylemi (yazıyı) geleneksel söylemden (yazıdan) ayıran en temel özellik onun metinler arasında yani farklı alanlara açılabilir olma özelliğidir. Postmodern söylem içerisinde birer metinlerarası yöntemi olan yazınsal, yine yazınsal olmayan metin-dışı anıştırmalara, alıntılara çokça yer verilir. Yazınsal metin farklı metinlerin bir kesişme yeri olur ya da söylemse parçaların bir "kolaj"ına dönüşür” [15, s. 9]. Nihayetinde, modern değerlere şüphe duyan postmodernizm, bilim ve teknolojiyle elde edilen kazanımlara hatta ideolojilere karşı bir tutum sergiler. Bu sorgulayıcı nitelik elbette modernizme yapılan bir eleştiridir. Ancak postmodernizm, eleştirdiği unsurlara karşın yeni tabular/kurallar ortaya koymaz. Bu boşlukta aklın yenilikçi yorumuna ihtiyaç duyulur.

Gerçeklikle sınırlandırılmayan ve bilim açısından var olmayan bir kavram -simülasyon- ön plana çıkar; simülasyon: “*varolmayan bir şeyi, bir olayı, bir durumu ya da varlığı, onu o yapan bütün ilişkileri, görünüşleri ve bileşenleriyle birlikte sanki gerçekten varmış gibi göstermektir*” [16, s. 1306]. Böylece roman yeniden kurgulanmalıdır. Anar’ın *Amat*’ı gibi kendisini batırmak üzere yola çıkar. Düş ürününün beslendiği kaynak kendisinden önce var olan ve kendisiyle birlikte geleceğe şekil verecek bütün anlatılardır. Todorov, bunu “dönüşüm” olarak dile getirir. Çünkü “Edebiyat” içinde bulunduğumuz zamanla sınırlanamaz: “...*metin için iki yönlü bir gerekliliği göz önüne almak gerekir. Öncelikle o metnin tüm edebi metinlerle ya da edebiyatın altsiniflarından biriyle (tam da "tür" diye adlandırılan şey) ortak özellikler taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Bir edebiyat yapıtındaki her şeyin bireyselliğe bağlanması, kişisel bir esinin yepyeni ürünü olması, geçmişteki yapıtlarla hiçbir ilişkisi olmaması tezini savunmak bugün artık imkansızdır. İkinci noktaysa, bir metin daha önceden varolan bir dizgenin (...) ürünü değildir yalnızca, bu dizgenin dönüşümüdür aynı zamanda*” [17, s. 14]. Şekillenen yeni yapıda, Müstecaplıoğlu’nun (*Korkak ve Canavar*) Leofold’u Kadi’de hayat bulurken, Haspolat’ın *Mor Ölüm*’ünde, kendisini Tanrı zanneden Mahmut’un kollarına Hz. İsa düşer. Diğer taraftan Eryümlü’nün (*Son Antlaşma*) bilim adamları, tarihi değiştirmek için geçmişte yolculuğa çıkar.

Bugün “*insanın bilim ve teknoloji seviyesindeki değişimlere verdiği tepkilerle meşgul olan bir edebiyat dalı*” [18, s. 44] olan bilimkurgu veya fantastik diye adlandırdığımız eserler, temelde yine bilimin kaynağından çıkmış bir türdür. İnsanın temel bazı sorulara cevap bulma ihtiyacı, yine büyük oranda bilimin katkısıyla gerçek dünyanın tahribata uğratılmış şekli olarak kurguya yansır. “*Bilimkurgu romanını hızla gelişen teknoloji güdülerken fantastik roman mitoloji, masal, destan, menkıbe, efsane, halk hikâyesinin unsurlarıyla beslenir*” [19, s. 33]. Böylece sözlü dönemin bilim dışı boyuta cevap arayışı büyük oranda sinema ve son zamanlarda sayısı artan romanlarla desteklenir. Bu kurgulanış; elbette doğaüstü varlık veya olayların ütopya, disütopya, fantastik ve bilimkurgun gibi türlerde yeniden vücut bularak esasında varoluş temelli anlatıların dile getirilişidir. Romanın yeniden kolektif anlatıya dönüşü, ergin varlıktan insana; insandan insanın soyutlandığı metne ve sonunda yeniden idealize edilmiş dünyaya geçiş şeklinde olur.

Kaynakça

1. Randall, Willeam L. Bizi Biz Yapan Hikâyeler. (Çev. Şen Süer Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1999.
2. Ecevit, Yıldız. Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İstanbul: İletişim Yayınları. 2001.
3. Brockket, Oscar G. Tiyatro Tarihi, (Çev. Sibel Sokullu, Sibel Dinçel), Ankara: Dost Kitabevi. 2000.
4. Jung, Carl Gustav, İnsan Ruhuna Yöneliş, Çev. Engin Büyükinal, İstanbul: Say Yayınları. 2004.
5. Parla, Jale. Don Kişot'tan Bugüne Roman, İstanbul: İletişim Yayınları. 2018
6. Şaylan, Gencay. Postmodernizm, Ankara: İmge Kitabevi. 2002.
7. Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Sözlüğü "Büyük Fikir Kitapları Dizisi 7", İstanbul: Remzi Kitabevi. 1994.
8. Mısır, Mustafa Bayram; Ecehan Balta. Modernizm, Postmodernizm ve Sol, Ankara: Öteki Yayınevi. 1998.
9. Doltaş, Dile. Postmodernizm ve Eleştirisi Tartışmalar/Uygulamalar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi. 2003.
10. Trigg, Roger. Akılcılık ve Bilim (Çev: İbrahim Şener), İstanbul: İzdüşüm Yayınları. 2004.
11. Kundera, Milan. Roman Sanatı, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Can Yayınları. 2002.
12. Ayar, Pelin Aslan. Fantastik Roman (1876-1960), İletişim Yayınları. 2015.
13. Vangölü, Yeliz Biber. "Geçmişten Günümüze Gerçeküstüçülük", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül Cilt: 20 Sayı. 3: 2016. ss. 871-883.
14. Taş, Mehmet Recep. "Toplumsal Bilincin Kırılganlığı Ve Yakınsayan Distopyalar: Katharine Burdekin'in Swastika Night Adlı Romanının Durkheim'in Kolektif Bilinç Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi", Edebî Eleştiri Dergisi, C: 3/1, 2019. ss. 35-56.
15. Aktulum, Metin. Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yayınevi. 2000
16. Güçlü, Abdülbâki; Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal. Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. 2003.
17. Todorov, Tzvetan, Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım, (Çev. Nedret Öztokat), İstanbul: Metis Yayınları. 2004.
18. Asimov, Isaac. "İsaac Asimov ile Söyleşi", Başka Dünyalar Mümkün, (Çev. V. Fırat Bozçalı, Haz. K. Murat Güney), İstanbul: Varlık Yayınları. 2007.
19. Seyidoğlu, Bilge. Mitoloji Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Dergâh Yayınları. 2002.

Андатпа

Жазба тіл ауызекі тілден кейін пайда болды. Ауызекі тіл – қоғам ортасында кез келген тұлғаның ережелерге және заңдылықтарға бағынуын қамтамасыз ететін жалпыға ортақ түсіндіру құралы. Қалыпты жағдайын сақтап қалуға тырысатын жан баласы дамыған ақыл-ойын қолдана отырып айналасы мен қоршаған ортасын зерттей бастайды. Өмір сүруге, өмірге, өлімге, тіпті өлгеннен кейінгі өмір жайлы да мәселелерге мән берген сайын кездестірген белгісіздікке, қалыптасқан мәдени құндылықтарға жауаптар табады. Мұндай жауаптардың ақылды тепе-тең қалыпта қолдану секілді

жолдары бар. Өйткені адам баласы айналасындағыларды жүйелеп отыратын бір тылсымды қажет етіп отырады. Күннің, теңіздің, оттың Құдайлары мәңгілік, жартылай Құдай – жартылай адам кейіпіндегі образдардың сырын қарапайым адам баласы шеше алмайтын мәселелермен күреседі. Ханзадалардың өзіндік ерекшеліктері, патшалардың ақыл-парасаты, батырлардың ерлігі олардың жамандыққа қарсы күрестері арқылы танылады. Ауызекі тілден соң жазба тіл орын алады. Қоғамдық шектеулерді көрсететін ұжымдық түсіндіру қазіргі таңда тіркеліп, жазып алынатындай жағдайға жетті. Осындай үдеріс кезінде ақылдың еркіндігі жедел жоғарылай түседі және айналадан көргендерін өз деңгейінде тани бастайды. Түсіндірмелердегі «жетілген/ шексіз» болмыстардың, «утопик» мекендердің орнын қарапайым адамның мәселелері басады да, әлгі орта көпке белгілі жағдай ретінде бағалан бастайды. Индустриялану кезеңінде ақылдың көмегімен жасалған машиналар адамды қарапайымдандыра түссе болғаны жаңа бір ізденіске көшу керектігін түсінеді. Жазба тілге сөз қосылады. Қоғамдық санада орын алатын жалпылама түсіндіру тәсілі бұл жолы көркем мәтіндердің көмегімен таныла бастайды. Ауызекі тілде түсіндіруге қарағанда әлдеқайда жаңа саналатын роман жанры баяғы деректерге қайта оралады. Бұл мақалада мақсат, әсіресе соңғы кезеңдерде жазылған романдарда жиірек кездесетін қиял-ғажайып, фантастика ұғымдарының астарындағы кейбір элементтерге түсіндіру болып табылады.

Кілт сөздер: Роман, дәстүрлі, ұжымдық, әңгімелеу, тақырыптық.
(Т. Байындыр. Көркем мәтіндердегі деректерді ұжымдық/дәстүрлі түсіндіру тәсілі)

Аннотация

Перед появлением письменности было слово. Это высказывание представляет собой коллективное повествование, которое позволяет человеку, живущему в обществе, соблюдать правила и ритуалы. Пытаясь оставаться в рамках очевидных закономерностей, люди начинают подвергать сомнению свое окружение и Вселенную с помощью понятия "разум". Задавая вопросы о существовании, жизни, смерти и даже загробной жизни, человек находит ответы на неизвестное, с которым сталкивается, в соответствии с созданными им культурными ценностями. Целью этих ответов является поддержание разума на «нормальном» уровне. Потому что человеку нужна сила, которая управляет порядком вокруг него. Боги солнца-моря-огня, бессмертные, полубоги - получеловеческие персонажи борются за проблемы, которые обычные люди не могут решить. Волшебные свойства принцесс, добродетельные силы королей, мужество героя в борьбе со злом. Затем появляется письмо. Теперь можно записывать коллективные рассказы, определяющие социальные границы. В этом процессе доминирование разума быстро возрастает и начинает решать то, что он видит вокруг, в своих собственных ограничениях. По мере того как проблемы обычных людей заменяют "взрослых/безграничных" существ и "утопические" пространства в повествованиях, пространство также становится знакомым. Когда машины, созданные разумом в процессе индустриализации, начинают делать людей обычными, необходим "новый поиск". К тексту добавляются слова. Коллективное повествование, которое занимает свое место в социальной памяти, на этот раз начинает проявляться через фантастические рассказы. Роман, который, судя по устному повествованию, является совершенно новым, возвращается к своему старому источнику. Цель данного исследования - объяснить основные элементы сюрреалистических, фантастических и научно-фантастических концепций, которые часто встречаются в современных романах.

Ключевые слова: Роман, традиционный, коллективный, повествование, тематический.

(Т. Байындыр. Коллективное/традиционное повествование как источник в фантастических рассказах)

¹Abdulkadir ÖZTÜRK, ²Hüseyin YILDIZ, ³İşıl ARSLAN

¹Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fakültesi
Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan, Kazakistan / Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye
(ozturk.abdulkadir@ayu.edu.kz / akadirozurk@odu.edu.tr)
ORCID: 0000-0002-3077-458X

²Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu,
Türkiye (turk bilimci@gmail.com) ORCID: 0000-0002-8055-7946

³Yüksek Lisans Mezunu, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu, Türkiye
(isil_arslan_52@hotmail.com) ORCID: 0000-0001-9351-2512

Karaycadaki Alıntı Kelimelere Katkılar*

Özet

Türk dili, sistematığı içindeki kelime türetme yollarıyla tarih boyunca yüzbinlerce Türkçe kelimeyi söz varlığına kazandırmıştır. Türkçenin zengin bir söz varlığının oluşmasında Türkçe kelimelerin yanı sıra dinî, sosyo-kültürel, edebî vs. gibi çok çeşitli alanlara bağlı etkileşimlerde bulunduğu yabancı dillerden alıntılanan kelimelerin de önemli bir yer teşkil ettiği bir gerçekliktir. Türk dilinin Kuzeybatı grubu lehçeleri arasında yer alan Karayca da yine birtakım ilişkiler neticesinde söz varlığına İbranice, Slavca, Arapça, Farsça vs. gibi dillerden alıntılama yoluyla kelimeler kazandırmıştır.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde çıkarılan *Karay Awazy*, *Onarmach*, *Halic*, *Sahyszmyz*, *Luwachlar*, *Przyjaciel Karaima* ve *Mysl Karaimska* gibi Karayca süreli yayınlar, hem o dönem içinde Karay yazı dilini canlı kılarken hem de Karaycanın Trakay ve Haliç ağzlarının söz varlığına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Mardkovicz ve Tınfoviç gibi öncülerin özel gayretleriyle meydana getirilen Karayca süreli yayınlar taranmakta ve bu yayınlardan tespit edilen alıntı kelimeler kökenlerine göre sınıflandırılarak, bu alanda hazırlanmış çalışmalara katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Karayca, Söz Varlığı, Alıntı Kelimeler, Süreli Yayınlar.

---

* Bu çalışma, Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen B-1825 numaralı “Karayca Süreli Yayınlar (Çeviri Metin - Dizin - Kelime ve Ek Analizi)” adlı projeden hareketle oluşturulmuştur. ODU-BAP birimine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

¹Abdulkadir ÖZTÜRK, ²Hüseyin YILDIZ, ³Işıl ARSLAN

¹Doç. Dr., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Faculty of Philology Department of Turkish Philology, Turkistan, Kazakhstan / Ordu
University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Ordu, Turkey (ozturk.abdulkadir@ayu.edu.kz / akadirozturk@odu.edu.tr)
ORCID: 0000-0002-3077-458X

²Doç. Dr., Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language
and Literature, Ordu, Turkey (turkbilimci@gmail.com) ORCID: 0000-0002-8055-7946

³master's degree, Ordu University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish
Language and Literature, Ordu, Turkey (isil_arslan_52@hotmail.com)
ORCID: 0000-0001-9351-2512

The Contributions to the Loanwords in Karaim

Abstract

The Turkic language has adopted hundreds of thousands of Turkish words into its vocabulary throughout history, with the methods of word derivation in its systematics. It is a reality that in the formation of a rich vocabulary of Turkish, in addition to Turkish words, words adopted from foreign languages with which it interacts in various fields such as religious, socio-cultural and literary also have an important place. Karaim, which is among the dialects of the Northwest group of the Turkic language, has also adopted words to its vocabulary by borrowing from languages such as Hebrew, Slavic, Arabic and Persian as a result of some relations.

Karaim periodicals such as *Karay Awazy*, *Onarmach*, *Halic*, *Sahyszymyz*, *Luwachlar*, *Przyjacieli Karaima* ve *Mysl Karaimska* published in the second quarter of the 20th century, not only kept the Karaim written language alive in that period but also present important information about the vocabulary of Karaim's Trakai and Halic dialects.

In this study, Karaim periodicals, which were created with the special efforts of pioneers such as Mardkovicz and Tinfovich in the second quarter of the 20th century, are searched and the loanwords determined from these publications is classified according to their origins and thus, it is aimed to contribute to the studies in this field.

Keywords: Kipchak, Karaim, Vocabulary, loanwords, Periodicals.

Giriş

Karayca, pek çok çağdaş Türk lehçesine oranla eskicil leksik unsurların daha çok barındırıldığı ve tarihî Kıpçakçanın yazılı ilk malzemelerini sunan *Codex Cumanicus* ile önemli ölçüde örtüşen bir günümüz Kıpçak lehçesidir. Bunun yanısıra birbirinden farklı yabancı kültürel unsurun da özellikle söz varlığında yer edindiği ve günümüzde ise kaybolmaya yüz tutmuş bir Türk yazı dilidir. Bu bağlamda, Karayca sosyo-lingüistik yapısıyla dikkat çeken Türk lehçeleri arasındadır.

Türk dili, eski dönemlerden başlayarak Çince, Sanskritçe, Moğolca, Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Ermenice, Rusça, Balkan ve Slav dilleri ile karşılıklı kelime alışverişinde bulunmuştur. Tarihte Museviliği seçen Karayların dilindeki İbranice kelimeler ile Polonya, Litvanya, Ukrayna ve Rus toplumlarıyla kurulan ilişkiler neticesinde Slav dillerinden alınan ödünçlemeler, Karaycadaki alıntılamların boyutunu gözler önüne sermektedir [1, s. 145].

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Karay yazı dilini canlı tutan ve günümüz Litvanya ve Ukrayna şehirlerinde çıkarılan *Karay Awazy*, *Onarmach*, *Halic*, *Sahyszmyz*, *Luwachlar*, *Przyjaciel Karaima* ve *Mysl Karaimska* gibi Karayca süreli yayınlar, Karaycanın daha çok Trakay ve Haliç ağızlarına ait malzemeler ortaya koymaktadır.

Daha önce Öztürk (2015) tarafından Karaycadaki tespit edilen alıntı kelimelerinin köken sınıflandırması yapılmıştı. Bu çalışmada ise bahsi geçen çalışmaya katkı sunmak amacıyla, Arslan (2018) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin kaynağını teşkil eden Karayca süreli yayınlar [2] taranmak suretiyle elde edilen ve Öztürk'ün (2015) çalışmasında yer almayan alıntı kelimeler kökenlerine göre sınıflandırılacaktır. Böylelikle, Karaycanın söz varlığındaki dil çeşitliliği de bir kademe daha aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. Karaycadaki Alıntı Kelimeler

Tehlike altındaki Karaycanın söz varlığı incelendiğinde Eski Türkçenin izlerini taşımakla birlikte Oğuzcanın büyük ölçüde Karaycayı etkilediği görülmektedir. Ayrıca dinî gerekçeler sebebiyle İbranice, kültürel etkileşim neticesinde Arapça ve Farsça, sosyal ve coğrafi koşullar sonucu Slav dilleri, bilgi gereksinimi doğrultusunda da Avrupa dilleri Karaycanın söz varlığına doğrudan etki eden dillerdir [1, s. 163].

Karayca süreli yayınlar ile sınırlandırılmak kaydıyla tespit edilen ve önceki çalışmalara konu olmayan Karaycadaki yabancı kökenli kelimeler, bu bölümde kökenlerine göre sınıflandırılmaktadır. Sıklık ve kullanım alanı göz önünde bulundurularak bir köken sıralaması yapılmaktadır. Madde başı kelimelerin gösteriminde Karaycadaki yazılış biçimleri ve anlamları [3, 4], hangi Karay ağızına ait oldukları ve alıntılanan dillerdeki köken biçimlerine de yer verilmektedir.

1.1. Slav Dillerinden Geçen Alıntı Kelimeler

advokat (t) (адвокат) ‘avukat’; *akademik* (th) (академик) ‘okul, yüksek kurum yeri’; *akademiya* ~ *akademya* (t) (th) (академия) ‘okul, yüksek kurum yeri’; *aklimatizaciya* (t) (аклиматизация) ‘iklime alıştırmak’; *aktiv* (t)

(актив) ‘aktiv olmak, hareketli olmak’; *antroplogiya* ~ *antropologiya* (t) (антропология) ‘antropoloji’; *armatura* (t) (арматура) ‘1. donanım; 2. demir iskelet’; *armiya* (t) (армия) ‘askerlik’; *artikul* (t) (артикул) ‘makale’; *arxaizma* (t) (архаизм) ‘arkaik, eski köhnemiş’; *arxiv* (t) (архив) ‘arşiv’; *asimilaciya* ~ *asimiliciya* (t) (ассимиляция) ‘1. benimseme, benzeşme (ses); 2. özümseme’; *asistent* (t) (асистент) ‘asistan’; *astronomiya* (t) (астрономия) ‘astronomi’; *auditorüm* (t) (аудитория) ‘konferans salonu’; *avtobus* (th) ~ *avtobuz* (t) (автобус) ‘otobüs’; *bankir* (t) (банкир) ‘banker’; *basketbol* (th) (баскетбол) ‘basketbol’; *aborigen* (t) (абориген) ‘yerli (halk)’; *afera* (t) (афера) ‘dolandırıcılık, sahtekârlık’; *argument* (t) (аргумент) ‘kanıt, delil’; *bibliografiya* (t) (библиография) ‘öz geçmiş’; *biblöteka* (t) (библиотека) ‘kitaplık, kütüphane’; *boker* (t) (покер) ‘oyn, poker’; *boks* (th) (бокс) ‘bir tür spor’; *civilizaciya* (t) (цивилизация) ‘uygarlık, medeniyet’; *data* (t) (дата) ‘veri, bilgi’; *degeneraciya* (t) (дегенерация) ‘dejenere olma, yozlaşma, bozulma’; *demograf* (t) (демограф) ‘nüfus bilimci’; *demografiya* (t) (демография) ‘nüfus bilimi’; *depart* (t) (департ) ‘daire, oda’; *departament* (t) (департамент) ‘daire, apartman, şube, başkanlık’; *direktor* ~ *direktör* (t) ~ *direktor* (th) (директор) ‘müdür, direktör’; *dialekt* (t) (диалект) ‘lehçe, ağız’; *dialog* (t) (диалог) ‘diyalog’; *diplomat* (th) (дипломат) ‘diplomat’; *diskusiya* (t) (дискуссия) ‘tartışma’; *docent* (h) (доцент) ‘doçent’; *doktor* (th) (доктор) ‘doktor’; *doverennost* (t) (доверенность) ‘temsil yetkisi’; *duma* (t) (дума) ‘toplantı, meclis’; *ekipa* (t) (экип) ‘grup, ekip, kol, takım’; *ekskursan* ~ *ekskursant* (t) (экскурсант) ‘sahada araştırma уаран, turist, gezici’; *ekskursiya* (t) (экскурсия) ‘saha çalışması, iş gezisi, gezi, ziyaret’; *ekspediciya* ~ *ekspodiciya* ~ *ekspedici* ~ *ekspediciy* (t) (экспедиция) ‘araştırma’; *elektra* (th) (электра) ‘elektrik’; *element* (th) (элемент) ‘eleman, unsur, parça, kısım’; *energiya* ~ *energya* (t) (энергия) ‘enerji, çekirdek’; *epidemya* (t) (эпидемия) ‘epidemi, salgın hastalık’; *erudiciya* (t) (эрудиция) ‘bilginlik’; *evolüciya* (t) (эволюция) ‘evrim, dönüşüm’; *fakt* (t) (факт) ‘fark, ayırım’; *fakultet* (th) (факультет) ‘fakülte’; *fanatik* (t) (фанатик) ‘fanatik’; *fantaziya* (t) (фантазия) ‘düşlem, fantastik’; *fiksiya* (t) (фикция) ‘уарма, uydurma, sahte’; *film* (th) (фильм) ‘film’; *final* (t) (финал) ‘final, son’; *finans* (t) (финансы) ‘finans’; *folklor* (t) (фольклор) ‘folklor’; *fonetika* (t) (фонетика) ‘fonetik’; *forma* (t) (форма) ‘biçim, şekil’; *foto* (th) ~ *fotö* (t) (фото) ‘fotograf’; *fotografiya* (t) (фотография) ‘fotoğrafçılık’; *fragment* (t) (фрагмент) ‘fragman, bölüm, parça’; *funkciya* (t) (функция) ‘fonksiyon, görev’; *xolera* (t) (холера) ‘kolera hastalığı’; *ilustraciya* (t) (иллюстрация) ‘resim, resimleme’; *impereya* (t) (империя) ‘imparatorluk’; *informaciya* (t) (информация) ‘bilgi’; *inicitiva* (t) (инициатива) ‘girişim’; *injener* ~ *injiner*

~ *injiner* (t) (инженер) ‘mühendis’; *instituciya* (t) (институт) ‘enstitü’; *intelephant* (t) (интеллигент) ‘akıllı, aydın’; *intelektual* (t) (интеллектуал) ‘aydın’; *iyun* (th) (июнь) ‘haziran ayı’; *anra* (t) (жанр) ‘tür, çeşit’; *jurnal* (t) (журнал) ‘dergi’; *kandidat* (t) (кандидат) ‘aday, namzet’; *kapitan* (t) (капитан) ‘kartan, komutan, yüzbaşı’; *kategoriya* (t) (категория) ‘kategori, bölüm’; *kilometr* (t) (километр) ‘kilometre’; *kino* (t) (кино) ‘sinema’; *klub* (t) (клуб) ‘kulüp’; *koldun* (th) (колдун) ‘büyücü’; *koleksiya* (t) (коллекция) ‘küçük parça; parçasık, tanecik’; *kolhos* (t) (колхоз) ‘1. sağır 2. duysuz, dik başlı’; *kolhoslat-* (t) ‘sağır etmek’; *komisar* (t) (комиссар) ‘komiser’; *komisiya* ~ *komisya* (t) (комиссия) ‘komisyon, kurul, heyet’; *komitet* (t) (комитет) ‘komite’; *komünist* (t) (коммунист) ‘komünist’; *kongres* (t) (конгресс) ‘kongre, kurultay, toplantı’; *konkret* (t) (конкурент) ‘rakip’; *konkurs* (t) (конкурс) ‘müsabaka, yarışma’; *konstelasya* (t) (конstellация) ‘1. yıldız kümesi 2. vaziyet, durum’; *kontakt* (t) (контакт) ‘temas, ilişki’; *kontent* (t) (контент) ‘içerik’; *kontrast* ~ *kontres* (t) (контраст) ‘zıt, kontrast’; *kontrol* (t) (контроль) ‘kontrol’; *korrektor* (t) (корректор) ‘düzenleyici’; *kredit* (t) (кредит) ‘kredi’; *kronika* (th) ~ *xronika* (t) (хроника) ‘vakayiname’; *kultur* (th) ~ *kültür* ~ *kultura* (t) (культура) ‘kültür’; *kurs* (t) (курс) ‘kurs’; *lekciya* (t) (лекция) ‘ders, ders almak, ders vermek’; *leksika* (t) (лексика) ‘söz varlığı’; *liga* (t) (лига) ‘1. dernek, cemiyet; 2. lig (futbol)’; *litaretura* ~ *literatura* ~ *literaturze* (t) (литература) ‘edebiyat, yazın’; *litografiya* (t) (литография) ‘taş baskısı’; *liturgya* (t) (литургия) ‘ilahiler, dini şarkılar’; *lüstra* (t) (люстра) ‘lamba’; *magnit* (t) (магнит) ‘mıknatıs’; *manifestasya* (t) (манифестация) ‘gösteri, nümayiş’; *manufaktura* (t) (мануфактура) ‘manifatura’; *mart* (t) (март) ‘mart ayı’; *medicina* (t) (медицина) ‘tıp’; *melodiya* (t) (мелодия) ‘melodi’; *metamorfoza* (t) (метаморфоза) ‘metamorfoz, başkalaşım’; *metod* ~ *metoda* (t) (метод) ‘usul, yöntem’; *metr* (t) (метр) ‘metre’; *minist* ~ *minister* ~ *ministr* (t) (министр) ‘bakan, vekil’; *mistika* (t) (мистика) ‘mistik, gizemci’; *moment* (t) (момент) ‘an, lahza’; *muzeu* (t) (музей) ‘muze’; *muzik* (th) (музыка) ‘müzik’; *normal* (t) (нормально) ‘normal, doğal’; *novela* (t) (новелла) ‘hikâye’; *okspediciya* (t) (экспедиция) ‘araştırma’; *opoziciya* (t) (оппозиция) ‘muhalefet’; *optimizm* (t) (оптимизм) ‘iyimserlik’; *orientalistika* (t) (оренталистика) ‘doğa bilimleri, şarkiyat’; *organizaciya* ~ *organizasya* (t) (организация) ‘kurma, düzenleme’; *partiya* (t) (партия) ‘parti’; *passport* (t) (паспорт) ‘pasaport’; *pastor* (t) (пастор) ‘Protestan papazı’; *pedagog* (t) (педагог) ‘pedagog, eğitimci’; *pedant* (t) (педант) ‘ukala, bilgiç’; *perspektiva* (t) (перспектива) ‘perspektif’; *piramida* (t) (пирамида) ‘piramit’; *plan* (t) (план) ‘plan’; *podpis* (t) (подпись) ‘imza’; *poema* (t) (поэма) ‘şiiir, nazım’; *poeziya* ~ *poziya* (t) (поэзия) ‘şiiir, nazım’; *polismen* (t) (полиция) ‘polis’; *politika* ~ *politika* (t)

(политика) ‘politika’; *prezidium* (t) (президиум) ‘başkanlık heyeti’; *privilegiya* (t) (привилегия) ‘ayrıcılık, imtiyaz, üstünlük’; *problema* (t) (проблема) ‘problem, mesele, sorun’; *prof* ~ *profesor* ~ *profesör* (t) (профессор) ‘profesör’; *profesiya* (t) (профессия) ‘meslek, zanaat’; *program* (t) (программа) ‘program’; *propaganda* (t) (пропаганда) ‘propaganda’; *propagandist* ~ *propogandist* (t) (пропагандист) ‘propagandacı’; *proporciya* (t) (пропорция) ‘oran, nispet’; *prosent* (t) (процент) ‘yüzelik oran, yüzde’; *proses* (t) (процесс) ‘süreç, seyir’; *protest* (t) (протест) ‘protesto’; *protokul* (t) (протокол) ‘protokol’; *proyekt* (t) (проект) ‘proje, plan, tasarı’; *psalm* (th) (псалм) ‘Zebur’; *publikasiya* ~ *publikasya* (t) (публикация) ‘basma, уауımlama, neşir’; *pulkovnik* (t) (полковник) ‘albay’; *puls* (t) (пульс) ‘nabız’; *recenziya* (t) (рецензия) ‘eleştiri yazısı, kritik’; *redaksiya* ~ *redaksiyadak* (t) (редакция) ‘redaksiyon, düzeltme, onarma’; *redaktör* (t) (редактор) ‘redaktör, düzenleyici, düzeltici’; *rekomendaciya* (t) (рекомендация) ‘tavsiyede bulunma’; *rentgen* (h) (рентген) ‘röntgen’; *reprezentaciya* (t) (репрезентация) ‘temsilcilik, temsilcilik’; *reviziya* (t) (ревизия) ‘revizyon, kontrol, yoklama’; *revoluciya* (t) (революция) ‘ihtilal, devrim’; *rezultat* (t) (результат) ‘sonuç, netice’; *romantika* ~ *romantika* (t) ~ *romantik* (th) (романтика) ‘romantik’; *rubrika* (t) (рубрика) ‘bölüm, hane, göz’; *scena* (t) (сцена) ‘sahne’; *seksiya* (t) (секция) ‘seksiyon, kısım, şube, reyon’; *sekratar* ~ *sekretar* (t) (секретарь) ‘sekreter’; *seminariy* (t) (семинар) ‘seminer’; *separatizm* (t) (сепаратизм) ‘ayrılma akımı’; *seriya* (t) (серия) ‘seri, dizi, sıra’; *socelist* (t) (социалист) ‘sosyalist’; *solidarizasiya* (t) (солидаризация) ‘dayanışma’; *statistika* (t) (статистика) ‘istatistik’; *stil* (t) (стиль) ‘stil, tarz, biçim’; *studio* (t) (студио) ‘stüdyo’; *sufiks* (t) (суффикс) ‘son ek (gramer)’; *şkola* (t) (школа) ‘okul’; *şkolnice* (t) (школьница) ‘kız öğrenci’; *tango* (t) (танго) ‘tango’; *teater* ~ *teatr* (t) (театр) ‘tiyatro’; *tekst* (t) (текст) ‘metin, tekst’; *teoriya* (t) (теория) ‘teori, varsayım’; *teozofya* (t) (теозофия) ‘ilahî, mistik felsefe’; *tete* (t) (тетя) ‘hala, teyze’; *tehnik* (t) (техника) ‘teknik’; *tom* (t) (том) ‘cilt’; *tradiciya* ~ *tradiciya* (t) (традиция) ‘gelenek, anane’; *tragediya* (t) (трагедия) ‘trajedi, facia’; *universitet* (th) ~ *üniversitet* (t) (университет) ‘üniversite’; *versiya* (t) (версия) ‘versiyon’ [5].

1.2. Lehçeden Geçen Alıntı Kelimeler

akcyza ~ *akcızov* (t) (акцыза) ‘türetim vergisi’; *albo* (th) (albo) ‘ya, ya da’; *albom* (t) (album) ‘albüm’; *ambiciya* (t) (ambicja) ‘ihtiras, mevki düşkünlüğü’; *deklamacya* (t) (deklamacja) ‘söylev, nutuk’; *egzemp* (th) (egzemplarz) ‘nüsha’; *eksponat* ~ *eksponant* (t) (eksponat) ‘sergi, teşhir’; *faktura* (t) (faktura) ‘fatura’; *falaş* (t) (flaszka) ‘şişe’; *farst* (t) (fort~forst)

‘duvar, sur’; *fizyognomya* (t) (fizjologia) ‘fizyoloji’; *for* (t) (pora) ‘defa, kere, kez, sefer’; *gavis* (t) (gawiedź) ‘avam, ayak takımı’; *gazeta* (th) (gazeta) ‘gazete’; *geneologiya* (t) (genealogia) ‘soy, şecere’; *general* (t) (generał) ‘general, komutan’; *geografiya* (t) (geografia) ‘coğrafya’; *gimnaziya* (t) (gimnazjalistka) ‘kız okulu, kız mektebi’; *gimnazy* (t) (gimnazjalista) ‘erkek okulu, erkek mektebi’; *gimnazyum* (t) (gimnazjum) ‘dil okulu’; *gipoteza* (t) (hipoteza) ‘hipotez, varsayım’; *glos* (t) (głos, gloska) ‘ses, harf’; *glossa* ~ *glossar* (t) (glosa) ‘küçük sözlük’; *gmina* (t) (gmina) ‘ilçe, kaza’; *gramatika* ~ *gramatiki* (t) (gramatyka) ‘dilbilgisi’; *grupa* (t) (grupa) ‘grup, topluluk’; *harakteristika* (t) (charakterystyczny) ‘karakteristik’; *historik* ~ *historyalı* (t) (historyk) ‘tarihçi’; *historiya* ~ *historya* ~ *istoriya* ~ *iştoriya* (t) (historia) ‘tarih’; *historyozofya* (t) (historiografia) ‘tarih bilimi’; *inno* (th) (inny) ‘sadece, yalnız, tek’; *intendantura* (t) (intendentura) ‘levazım dairesi’; *kemec* (h) (kamasze, kamasz) [6] ‘er, asker’; *koleyarz* (t) (kolejarz) ‘demiryolu görevlisi’; *kopista* (t) (kopiować) ‘kopyacı’; *kopiya* ~ *kopya* (t) (kopia) ‘kopya’; *kvecen* (kwiecień) (t) ‘Nisan (ayı)’; *laska* (t) (laska) ‘1. sopa, değnek; 2. hükümdarlık esas’; *logika* (t) (logika) ‘mantık, eseme’; *loyalny* ~ *loyallix* (t) (lojalny) ‘dürüstlük, sadakat’; *marzec* (t) (marzec) ‘Mart (ayı)’; *meçet* (t) (meczet) ‘cami, mescit’; *metrika* (t) (metryka) ‘doğum kâğıdı’; *muzeum* (t) (muzeum) ‘muze’; *obelisk* (t) (obelisk) ‘dikilitaş’; *obyavleniya* (t) (objawienie) ‘açıklama, ifşa etme, açığa vurma’; *oficel* (t) (oficjalny) ‘resmî’; *pakid* (t) (pakiet) ‘paket’; *palata* (t) (paleta) ‘palet’; *pancer* (t) (pancerz) ‘panzer, zırhlı’; *poçot* (t) (pochodzenie) ‘menşei, köken’; *poemat* (t) (poemat) ‘şiir, manzume’; *prasa* (t) (prasa) ‘basın, ajans’; *proza* (t) (proza) ‘nesir, düz yazı’; *real* (t) (realny) ‘gerçek’; *referat* (t) (referat) ‘bildiri, beyanat; seminer’; *revizyon* (t) (rewizja) ‘revizyon, kontrol, yoklama’; *stuçen* (t) (styczeń) ‘Ocak (ayı)’; *testament* (t) (testament) ‘vasiyetname, vasiyet’; *unikat* (t) (unikat) ‘yegane örnek’; *urzednik* (t) (urzędnik) ‘memur, çalışan, görevli’ [7].

1.3. Arapçadan Geçen Alıntı Kelimeler

ahat ~ *axt* (t) (عهد) ‘verilen söz’; *axtykat* (t) (حقیقت) ‘hakikat, gerçek, doğruluk’; *bina* (t) (بناء) ‘bina, yapı’; *cariya* (t) (جاریه) ‘cariye’; *ekrar* (t) (اقرار) ‘ifade etme; dile getirme’; *emin* (t) (امین) ‘sadık, güvenilir, emin’; *emir* (t) (امر) ‘emir, buyruk’; *emir* (h) (عمر) ‘hayat, ömür’; *enayat* (t) (عنايت) ‘göz, Tanrının gözü’; *evrak* (t) (اوراق) ‘evrak, belge’; *fakix* (th) (فقيه) ‘fıkıh bilgini’; *filcan* (t) (فنجان) ‘fincan’; *fukare* (t) (فقير) ‘1. derviş, 2. fakir’; *hafiz* (t) (حافظ) ‘saklayan, koruyan, ezberleyen’; *hicri* (th) (هجری) ‘hicri ay’; *hikayet* (t) (حکایه) ‘hikâye’; *huzun* (t) (حزن) ‘hüzün, üzüntü’; *iplis* (t) (ابليس) ‘şeytan’; *itta* (t) (ادعاء) ‘iddia’; *izimat* (t) (هزيمت) ‘hezimet, ağır yenilgi’; *kainat* (t) (كائنات) ‘kainat, dünya’; *kandil* (t) (قندیل) ‘kandil’; *kave* (t) (قهوه) ‘kahve’; *kerem* (t) (كرم) ‘büyüklik,

ululuk, soyluluk'; *kiyas* ~ *kiyas* (t) (قياس) 'ölçü, karşılaştırma, mukayese'; *kiyasla-* ~ *kiyasla-* (t) (قياس) 'ölçmek, kıyaslamak'; *lakin* (t) (لكن) 'lakin, ama, fakat'; *lazim* (t) (لازم) 'gerek, gerekli'; *macir* (t) (مهاجر) 'muhacir'; *medad* (t) (مدد) 'yardım, imdat'; *medres* (t) (مدرسه) 'medrese'; *minaret* (t) (منارة) 'minare'; *muallima* (t) (معلم) 'öğretmen'; *mudderis* (t) (مدرس) 'müderris'; *muecin* (t) (مؤذن) 'müezzin'; *raxmen* (t) (رحمان) 'rahman'; *sayfa* (t) (صحيفة) 'sayfa'; *sekil* (h) (شكل) 'şekil'; *şahıs* (t) (شخص) 'şahıs, kişi'; *şeref* (t) (شرف) 'şeref'; *tammuz* (t) (تموز) 'temmuz ayı'; *valayat* (t) (ولاية) 'vilayet, il'; *zanaat* (t) (صناعة) 'zanaat, iş'; *zira* (t) (ذراع) 'zira, çünkü, şundan dolayı' [8].

1.4. İbraniceden Geçen Alıntı Kelimeler

adar (th) (אָדָר) 'İbrani takviminde resmî yılın altıncı ayı, dinî yılın ise on ikinci ayı'; *arel* (th) (עָרֵל) 'sünnetsiz'; *baal habayitlik* (h) (בעל הבית) 'aile reisi, evin erkeği, efendisi'; *beraxa* ~ *beraxot* (th) (בְּרַכָּה) 'takdis, kutsama'; *cicit* (t) (צִיץִית) 'püskül'; *garon* (t) (גָּרוֹן) 'boğaz, gırtlak'; *iyar* (t) ~ *iyer* (th) (אֵיָר) 'İbrani takviminde resmî yılın sekizinci ayı, dinî yılın ise ikinci ayı'; *kahal* (th) ~ *kihila* (h) (קְהָל) 'topluluk, cemaat'; *keduşşa* (t) (קְדוּשָׁה) 'ilahi şarkı'; *kippur* (th) (כִּפּוּר) 'kefaret (günü)'; *kvater* (t) (קוואַטער) 'vaftiz babası, manevi baba'; *maarav* (t) (מַעְרָב) 'batı'; *macca* (h) ~ *maça* (t) (מַצָּה) 'Bayram için yapılan mayasız ekmek'; *mahen* (t) (מַגֵּן) 'yıldız'; *masaot* (t) (מִשְׁאוֹת) 'seyahat'; *mattexa* (t) (מַתְחִיָּה) 'Tanrı'nın hediyesi'; *medbar* (t) (מַדְבָּר) 'çöl, bozkır'; *niggun* (t) (נִיגּוֹן) 'melodi, ezgi, ahenk'; *paruş* (t) (פְּרוּשׁ) 'açıklama'; *siddur* (th) (סִדּוּר) 'dua kitabı, dini şarkı ve ilahilerin toplandığı kitap'; *şalom* (t) (שְׁלוֹם) 'selam, barış'; *şammaş* (t) (שַׁמַּשׁ) 'hizmetçi, köle'; *tevet* (th) (טֵבֵת) 'İbrani takviminde resmî yılın dördüncü ayı, dinî yılın ise onuncu ayı' [9].

1.5. Farsçadan Geçen Alıntı Kelimeler

addest (t) (أبدست) 'abdest, temizlenme'; *armut* (th) (امرود) 'armut, meyve'; *azbar* (t) (ازبر) 'ezber'; *arzuxal* (t) (عرضحال) 'dilekçe'; *bazar* (t) (بازار) 'çarşı, pazar'; *cambaz* (t) (جانباز) 'cambaz'; *ger* (h) ~ *gor* ~ *gör* (t) (گور) 'kabir, mezar, sin'; *harman* (t) (خرمن) 'harman'; *xor* (t) (خور) 'fena, kötü'; *kaftan* (t) (خفتان) 'kaftan, gömlek'; *kemen* (t) (کمان) 'keman'; *kemer* (t) (کمر) 'kemer'; *kigirt* (h) (گوگرد) 'kükürt'; *lipsiz* (t) (لب) 'dudaksız'; *menekse* (th) ~ *menevse* (t) (بنفشه) 'menekşe'; *pilav* (t) (پالاو) 'pilav'; *taxta* (t) (تخته) 'tahta'; *zından* (t) (زندان) 'zindan, hapis, hapishane' [10].

1.6. Rusçadan Geçen Alıntı Kelimeler

fron (t) (фронт) 'cephe'; *funt* (t) (фунт) 'libre, gram'; *istep* ~ *step* (t) (истеп) 'step, bozkır'; *kak* (th) (как) 'Rusça soru edatı'; *kolodka* (t) (колодка)

‘1. kalıp, ayakkabı kalıbı 2. kütük’; *verst* (t) (верста) ‘Rus uzunluk ölçü birimi’ [11].

1.7. Fransızcadan Geçen Alıntı Kelimeler

divertissement (t) (divertissement) ‘eğlence’; *hektar* (t) (hectare) ‘hektar’; *ideal* (t) (idéa) ‘ideal’; *karo* (t) (carreau) ‘karo, iskambil oyunuyla ilgili’; *kektüs* (t) (cactus) ‘kaktüs’ [12].

1.8. Ukrainceden Geçen Alıntı Kelimeler

okom (t) (оком) ‘göz’; *okrom* (t) (окром) ‘başka, diğer’; *panair* (t) (панайр) ‘panayı’; *proletar* (t) (пролетар) ‘işçi, emekçi’ [13].

1.9. Latineden Geçen Alıntı Kelimeler

dukat (t) (ducalis) ‘gümüş para’; *masa ~ mase* (t) (mensa) ‘masa’; *memento* (t) (memento) ‘hatıra, yadigar’ [14].

1.10. Yunancadan Geçen Alıntı Kelimeler

afilu (t) (ἀφή) ‘görmek, afi’; *efendi* (t) (αυθέντης) ‘efendi, bey’; *baraski* (th) (παρασκευε) ‘cuma günü’ [15].

1.11. Moğolcadan Geçen Alıntı Kelimeler

kuda (th) (huda) ‘hısım, akraba’; *kudalan-* (th) (huda) ‘evlenmek’; *kudalas-* (h) (huda) ‘evlenmek’; *maran* (t) (maral) ‘dişi geyik’ [16].

1.12. Macarcadan Geçen Alıntı Kelimeler

karika (t) (karika) ‘halka, daire, çember’; *soba* (t) (szoba) ‘soba’ [17].

1.13. Bulgarcadan Geçen Alıntı Kelimeler

macı ~ macü ~ maçı (t) ~ *maci* (h) (мажа) ‘kedi’ [18].

1.14. Belarusçadan Geçen Alıntı Kelimeler

bulba (t) (бульба) ‘patates’ [19].

Sonuç ve Değerlendirme

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde çıkarılan *Karay Awazy, Onarmach, Halic, Sahyszymyz, Luwachlar, Przyjacieli Karaima ve Mysl Karaimska* gibi Karayca süreli yayınların konu edindiği B-1825 numaralı proje ve Arslan (2018) çalışması merkezli hazırlanan bu çalışma ile Karaycadaki alıntı kelimeler konusunda ilgili daha önce hazırlanmış çalışmalara katkı sunulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Karayca süreli yayımlar taranmak suretiyle tespit edilen ve önceki çalışmalarda yer almayan yabancı dillerden alıntılanan kelimeler, köken sınıflandırmasına tâbi tutulmuştur. Bu sınıflandırma neticesinde tespit edilen alıntı kelimeler sıklık derecesine göre sırasıyla; Slavca, Lehçe, Arapça, İbranice, Farsça, Rusça, Fransızca, Ukrainece, Latince, Yunanca, Moğolca, Macarca, Bulgarca ve Belarusça kökenli kelimeler olmak üzere ele alınmıştır.

Alıntı kelimeler arasında Slavca kökenli kelimelerin daha sık görülmesinden hareketle Karayların yakın temas kurdukları toplulukların daha çok Slav toplulukları olmasından kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Rusça, Lehçe, Ukrainece, Bulgarca, Belarusça gibi dillerin oluşturduğu Slav dilleri ailesinin bu temaslara bağlı olarak Karaycanın söz varlığında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Çalışmada, “Slavcadan Geçen Kelimeler” başlığı altında yer alan madde başı kelimeler, Slav dilleri arasında en az iki dilde görülebilen kelimeler olması sebebiyle bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu Slavca kelimelerin hangi Slav dili üzerinden Karaycaya alıntılındığını kesin olarak söylemek söz konusu değildir.

Slavcadan alıntılanan kelimelerin yanı sıra yine Slav grubu dillerinden olan Lehçe başta olmak üzere Rusça, Ukrainece, Bulgarca ve Belarusça dillerden de Karayca, doğrudan kelime alıntılanması yoluna başvurmuştur.

Tatarlar ve Oğuzlar aracılığıyla da Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, Karaycanın söz varlığında yer alırken; tarihî Türk yazı dillerinde ve diğer çağdaş Türk lehçelerinde tespit edilebilen Moğolca kökenli kelimelerden bazıları da Karaycanın söz varlığında görülmektedir.

Batı dillerinden Fransızca, Latince ve Yunanca kökenli kelimeler de tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Ayrıca Hunlar başta olmak üzere Kuman-Kıpçaklar ve Osmanlılar gibi Türk topluluklarıyla tesis edilen ilişkiler neticesinde Macarca kökenli kelimeler, Türkçenin söz varlığında yer almakta; Karaycada ise sınırlı sayıda örnekleri görülmektedir.

Karaycanın söz varlığında yer alan alıntı kelimeler ve dahi yabancı diller bu çalışmada yer verildiği kısmıyla sınırlı değildir, bu çalışma alana ve konuyla ilgili hazırlanmış çalışmalara katkı sağlamaya yöneliktir.

Kısaltmalar

h	: Haliç Ağzı
t	: Trakay Ağzı
th	: Trakay ve Haliç Ağızları

Kaynaklar

1. Öztürk, A. “Karaycadaki Alıntı Kelimeler”, *Gazi Türkiyat*, 16: 2015. s. 143–164.
2. Arslan, I. *Karayca Süreli Yayınlar (Çeviri Metin - Dizin - Kelime ve Ek Analizi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.
3. Baskakov, N. A., Zajackowski, A., Şapşal, S. M. *Karaimsko-Russko-Polskij Slowar*, Moskva. 1974.
4. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları. 2011
5. Derksen, R. *Etymological Dictionary of The Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill. 2008.
6. Németh, M. “New Perspectives in Karaim Etymology? The Origin of Lutsk Karaim kémeç ‘1. Soldier; 2. Russian (Person)’”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 18: 2013. s. 91-103.
7. Süer, A. *Lehçe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Başkent Yayınları. 1993.
8. Özdemir, H., Cebeci, S. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları. 1996.
9. Benyakar, İ., Yuda S. *Türkçe - İbranice İbranice - Türkçe Sözlük*, Tel Aviv: İsrail’deki Türkiyeliler Birliği. 2011.
10. Kanar, M. *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları. 2014.
11. Evdokimovna, T. *Rusça Temel Sözlük Rusça-Türkçe / Türkçe-Rusça*. İstanbul: Multilingual Yayınları. 2004.
12. Ağakay, M. A. *Fransızca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1962.
13. Baukova, E., Dermenci, Ö. *Ukraynaca-Türkçe, Türkçe-Ukraynaca Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları. 2007.
14. Alova, E., Kabağağaç, S. *Lâtinçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
15. Aksoy, A. *Yunanca-Türkçe / Türkçe-Yunanca Sözlük*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım. 2003.
16. Lessing, F. D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (çev.) Günay Karağağaç, C.1-2, Ankara: TDK Yayınları. 2003.
17. Gün, B., Yılmaz, G., Zsuzsa, K., Edit, T. *Magyar-Török Szótár*, Budapeşte: Nemzeti Tankönyvkiadó. 2002.
18. Zafer, Z. *Türkçe – Bulgarca Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2018.
19. Куліковіч, У.І., Булчко, А.Н., Полещук, Н.В. *Белорусско-русский, русско-белорусский словарь*. Минск : Попурри. 2005.

Аңдатпа

Түрік тілі жүйеге негізделген сөз тудыру тәсілдері арқылы ғасырлар бойы жүз мыңдаған түркізмді өмірге әкелді. Түрік тілінің бай сөз қорының қалыптасуында түркізмдер мен қоса діни, әлеуметтік-мәдени, әдеби секілді түрлі салаға қатысты қарым-қатынас жасасқан шетел тілдерінен енген кірме сөздердің де маңызды орын алатынын айта кету керек. Түрік тілінің солтүстік-батыс бұтағына кіретін қарайым тілі де әртүрлі қарым-қатынастардың нәтижесінде ибрани, славян, араб, парсы т.б. тілдерден сөздер алу арқылы сөздік қорын байытқан.

XX ғасырдың екінші жартысында шыға бастаған *Қарай ауазы, Онармач, Халиж, Сахысымыз, Лууачлар, Прзыжажиел караимска және Мысл караимска* секілді қарайым тіліндегі тұрақты шығып тұратын журналдар, әрі ол кезеңде қарайым жазба әдеби тілін

дамытып отырды, әрі қарайым тілінің Тракай және Халич диалектілерінің сөздік қорына байланысты маңызды мәліметтер береді.

Бұл мақаламызда XX ғасырдың екінші жартысында Мардкоуижз және Тынфович секілді белсенділердің әрекеттерінің арқасында пайда болған қарайым тіліндегі газет-журналдар жиналып, осындай баспа материалдардан алынған кірме сөздер шығу төркініне қарай топтастырылып, осы сала бойынша жүргізілген зерттеу жұмыстарына үлес қосу үшін дайындалды.

Кілт сөздер: Қыпшақ, қарайым тілі, сөздік қор, кірме сөздер, жарияланымдар .
(А. Өзтүрк, Х. Йылдыз, Ы. Арслан. Қарайым тіліне енген кірме сөздердің зерттелуі)

Аннотация

На протяжении всей истории тюркский язык включал в свой словарный запас сотни тысяч тюркских слов, используя метод словообразования в своей систематике. Это действительно так, что в формировании богатого словарного запаса тюркского языка, помимо тюркских слов, важное место также занимают слова, заимствованные из иностранных языков, с которыми он взаимодействует в различных областях, таких как религиозная, социокультурная и литературная. Караимский язык, который относится к диалектам Северо-Западной группы тюркского языка, также добавил слова в свой словарный запас, заимствовав из таких языков, как иврит, славянский, арабский и персидский, в результате некоторых отношений.

Караимские периодические издания, такие как *Karay Awazy*, *Onarmach*, *Halic*, *Sahyszumyz*, *Luwachlar*, *Przyjacieli Karaima ve Mysl Karaimska*, опубликованные во второй четверти 20-го века, не только сохранили караимскую письменность того периода, но и представили важную информацию о лексике тракайского и галичского диалектов караимского языка.

В этом исследовании отсканированы периодические издания на караимском языке, которые были созданы благодаря особым усилиям таких пионеров, как Мардкович и Тынфович, во второй четверти 20-го века, и заимствования, выявленные в этих публикациях, будут классифицированы в соответствии с их происхождением и внесут вклад в исследования, подготовленные в данной области.

Ключевые слова: Кыпшаки, караимский язык, словарный запас, заимствованные слова, периодические издания.

(А. Өзтүрк, Х. Йылдыз, Ы. Арслан. Вклад в исследования заимствованных слов караимского языка)

Şahida BEYLUR

Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk-Dili ve Edebiyatı, Ankara,
Türkiye (e-mail: umpit78@mail.ru) ORCID: 0000-0002-1274-1549

Hoca Ahmed Yesevi ve Divan-i Hikmet Hakkında Türkiye ve Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Hoca Ahmed Yesevî, Türk-İslam düşüncesinde önemli bir şahsiyettir. Bu öneminden dolayı onun tarafından söylendiği kabul edilen Hikmetler, bu Hikmetlerin dili ve günümüze tesiri hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin en önemli eseri, Türkçe şiirlerinin bir mecmuası olan Divan-ı Hikmet'tir. Divan-ı Hikmet dışında Hoca Ahmed Yesevî'ye izafe edilen çeşitli eserler de bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî hakkında yapılan ilk çalışmalar, 12. yüzyıla kadar götürülebilse de bu çalışmaların esas itibarıyla 15. yüzyıl sonrası ve özellikle de Divan-ı Hikmet'in Kazan'da, Taşkent'te ve İstanbul'da matbu basımının yapıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artış gösterdiği görülebilir. Bu çalışmada Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri ve tesiri hakkında kısaca bir giriş yapıldıktan sonra literatür taraması yöntemiyle Türkiye ve Kazakistan'da yapılan çalışmalar hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, Hikmetler, Kazakistan, Tasavvuf, Türkiye.

Şahida BEYLUR

PhD Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkish-Language and Literature,
Ankara, Turkey (e-mail: umpit78@mail.ru) ORCID: 0000-0002-1274-1549

An Evaluation on the Studies About Khoja Ahmad Yasawi and Diwan-i Hikmat in Turkey and Kazakhstan

Abstract

Khoja Ahmad Yasawi is an important figure in Turkic-Islamic thought. Due to this importance, so far a great number of studies have been (and continue to be) done about Diwan-ı Hikmat, which is accepted to be said by him, the language of these Hikmah and their impact on our day. The most important work of Khoja Ahmad Yasawi is Diwan-ı Hikmat, a collection of his religious poems in Turkic language. Apart from Diwan-ı Hikmat, there are also various works attributed to Khoja Ahmad Yasawi. Although the first studies on Khoja Ahmad Yasawi can be traced back to the 12th century, the studies are mainly from the second half of the 19th century, when several copies of Diwan al- Hikmah were printed in Kazan, Tashkent and Istanbul, can be seen to increase thereafter. In this study, after a brief introduction about the life, works and influence of Khoja Ahmad Yasawi, as using the method of literature review, an evaluation will be made about the studies carried out in Turkey and Kazakhstan with the method of literature review.

Keywords: Ahmad Yasawi, Diwan-ı Hikmat, Hikmah, Kazakistan, Sufism, Turkey.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eserleri, Türk ve İslam Dünyası İçin Önemi

Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum yeri ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte onun, günümüz Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sayram kasabasında doğduğu yaygın olarak kabul edilmektedir [1, s. 7]. Hoca Ahmed Yesevî'nin babası, Yesi'nin (Türkistan) tanınmış âlimlerinden birisi olan Şeyh İbrahim'dir. Erken yaşta anne ve babasını kaybeden Ahmed Yesevî'nin bakımını bir süreliğine ablası yapmıştır. Daha sonra ise din eğitimi almak üzere Otrar'daki Arslan Bab'ın yanına gönderilmiştir. Arslan Bab'ın tedrisatından sonra Buhara'ya giden Ahmed Yesevî, burada dönemin önde gelen din âlimlerinden Yusuf Hamedânî'ye intisab etmiştir. Kısa bir zamanda Hamedânî'nin üçüncü halifesi konumuna yükselen Ahmed Yesevî, daha sonra memleketi Yesi'ye dönerek burada irşada başlamıştır.

Yesi ve civarında binlerce talebe yetiştiren Hoca Ahmed Yesevî'nin, bölgenin İslamlaşmasında önemli bir yeri vardır. Onun tarafından Türk dilinde söylenen Hikmetler dilden dile bütün Türk coğrafyalarına ve hatta kıtalar ötesine yayılmıştır [2, s. 73–75]. Doğum ve vefat tarihleriyle ilgili değişik görüşler olmakla birlikte, Hoca Ahmed Yesevî'nin 1166 ya da 1167 tarihinde vefat ettiği üzerine yaygın bir kanaat bulunmaktadır [3, s. 15].

Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî tarafından söylenen manzumelerin bir mecmuası hüviyetindedir. Hikmetlerin birinde Hoca Ahmed Yesevî'nin “4400 Hikmet söylediği” ifade edilmiş olsa da şimdiye kadar bulunan ve istinsah tarihi 16. yüzyıldan öncesine götürülemeyen yazma eserlerde ve bunlardan müteşekkil basma mecmualardaki bulunan hikmet sayısı 250'yi bulmamaktadır. Farklı nüshalardaki bu hikmetler, değişik zamanlarda çoğu Yesevî şeyhleri olduğu sanılan farklı kişiler tarafından kaleme alındığından hem dil hem de üslup olarak birbirinden farklılık arz etmektedir [1, s. 33]. Köprülü'ye göre Divan-ı Hikmet, bazı yönleriyle Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bunlardan ilki, dil ve edebiyat açısından Kutadgu Bilig'den sonra Türk edebiyatının en eski eseri olması; ikincisi ise Türk tasavvuf edebiyatının bilinen ilk ve en önemli kaynağı olmasıdır [2, s. 120].

Divan-ı Hikmet dışında Ahmed Yesevî'ye nispet edilen Fakrname ile Risâle der-Âdâb-ı Tarikat ile Risâle der-Makâmât-ı Erba'în adlı iki Farsça eser bulunmaktadır. Türkiye'de ilk defa Kemal Eraslan tarafından yayımlan, Divan-ı Hikmet'in Taşkent ve Kazan baskılarında yer alan Fakrname, “müstakil ve bir risaleden çok mensur bir mukaddime” niteliğindedir [4, s. 15].

Türk-İslam medeniyeti ve Türk tasavvufu açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilen Divan-ı Hikmet, edebi yönünün yanında tarihi ve kıtalar ötesine uzanan tesiri açısından da önemlidir. F. Köprülü, “...Onun kuvvet ve azameti karşısında saygıyla eğilmek gerekir...” ifadesiyle Hikmetlerin dini ve milli açıdan tesir ettiği coğrafyalardaki edebî ve tasavvufi akıma özel vurgu yapmıştır. Zira Türk dilinde söylenen Hikmetler, elden ele dolaşan bir rehber olmuş ve ulaştığı coğrafyalarda dini ve fikri alanlarda bölge dışı fikri akımlara ve aşırılıklara müsaade etmemiştir [2, s. 167–169].

Hoca Ahmed Yesevî’den sonra da Hikmet geleneği geliştirilerek devam ettirilmiştir. Yesevî tesirinin, Anadolu, Rumeli ve Azerbaycan’da yaşayan Batı Türkleri arasında da görüldüğü açıktır. Bu tesirin en önemli temsilcilerinden birisi şüphesiz Yunus Emre’dir. Hoca Ahmed Yesevî’den sonra tasavvuf açısından Türkler arasında en önde gelen isim Yunus Emre’dir. Mesnevi, gazel ve muammalardan oluşan Yunus Emre Divan’ı, aruz vezninde mesnevilerden oluşmakla birlikte ekseriyetle hece ölçüsünde saf Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır.

Divan-ı Hikmet’in El Yazma ve Basma Nüshaları

Bugüne kadar Divan-ı Hikmet’in çok sayıda yazma nüshasına ve basımına rastlanılmıştır. Büyük çoğunluğu Rusya ve Orta Asya’nın farklı ülkelerindeki kütüphanelerde muhafaza edilen bu yazma ve basma nüshalardaki hikmetlerin sayısı, dili ve edebi özellikleri farklılık arz etmektedir.

Divan-ı Hikmet’in, istinsah tarihi 16. ve 18. yüzyıllara ait, İstanbul, Konya, Taşkent, Türkistan, Kökşetav, Almatı, St. Petersburg, Kahire, Paris, Berlin, Cambridge ve Tahran gibi dünya kütüphanelerinde onlarca el yazma nüshasının bulunduğu bilinmektedir [5, s. 129]. Nadirhan Hasan, Rus bilim adamı L. V. Dmitrieva’yı (1980) kaynak göstererek bugüne kadar Divan-ı Hikmet’in 24 el yazma nüshasının tavsif edildiğini belirtmektedir [6, s. 154]. Utebekov ve Akar ise Hoca Ahmed Yesevî’ye isnat edilen el yazması Hikmetler mecmualarının yaklaşık 400 civarında olduğunu belirtmektedirler [7, s. 327–354].

Mehmet Mahur Tulum tarafından duyurulan ve 2019 yılında “Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650” adıyla kitap olarak basılan Mısır (Kahire) Nüshası’nın, istinsah tarihi ile müstensihî belli, eksiksiz, tutarlı ve şimdiye kadar bilinen en eski tarihli (H.1061/M.1650) nüsha olduğu iddia edilmektedir. Toplamda 49 Hikmet bulunan Mısır nüshasında şimdiye kadarki hiçbir Divan-ı Hikmet nüshasında bulunmayan 13 Hikmet bulunmaktadır. Söz konusu nüshanın, Türkistan’da istinsah

edildikten sonra bir şekilde Mekke üzerinden Mısır'a götürüldüğü belirtilmektedir [8, s. 3].

2016 yılında Kazakistan'ın Kökşetav şehrine gerçekleştirilen bir konferansta, Divan-ı Hikmet'in yeni bir yazma nüshasının bulunduğu duyurulmuştur. 16. veya 17. asra ait olabileceği tahmin edilen söz konusu nüsha, Hoca Ahmed Yesevî'nin soyundan olduğu iddia edilen Sargaldak Koja adlı Kökşetav'lı birisi tarafından Kökşetav müzesine teslim edilmiştir. Renkli kalın buhar kâğıda yazılı nüshanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan ve 59 Hikmet'ten müteşekkil mecmuada, üç Hikmet, tam olarak okunamamıştır [9, s. 208]. İymangazı Nurahmetuli tarafından Kazak Türkçesine aktarılan Kökşetav nüshasının dili ve edebi özellikleri üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

Diğer bir nüsha olan Türkistan Nüshası ise Hoca Ahmed Yesevî'nin 39-40'inci kuşaktan torunu olduğu iddia edilen ve Sayram'da yaşayan Atahan Azlaroglu tarafından muhafaza edilen bir nüshadır [10]. Şu ana kadarki Divan-ı Hikmet mecmularında bulunmayan 55 Hikmetten müteşekkil mecmuanın, tarihi ve müstensihisi belli değildir. Mirahmad Mirhaldaroglu tarafından Kiril harfleri ile Kazak Türkçesine çevrilen söz konusu nüsha, Metin Akar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Divan-ı Hikmet'in Türkiye'de bilinen 9 el yazma nüshası bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet Hakkında Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de yapılan çalışmaların ilk kaynağının tartışmasız bir şekilde Fuad Köprülü olduğunu söyleyebiliriz. İlk baskısı 1919 yılında yapılan, ekleriyle birlikte 400 sayfanın üzerinde bir hacme sahip olan "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı eser 10 bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Ahmed Yesevî'ye kadar olan Türk edebiyatı; ikinci bölümde, Ahmed Yesevî'nin menkıbevi hayatı; üçüncü bölümde, Ahmed Yesevî'nin tarihi hayatı; dördüncü bölümde, Ahmed Yesevî'nin halifeleri ve tarikatı; beşinci bölümde, Hoca Ahmed Yesevî'nin eserleri; altıncı bölümde, Ahmed Yesevî, tesirleri ve takipçileri; yedinci bölümde, Yunus Emre'ye kadar Anadolu'da Türk edebiyatı; sekizinci bölümde Yunus Emre'nin hayatı; dokuzuncu bölümde, Yunus Emre'nin eseri ve onuncu bölümde ise Yunus Emre tesirleri ve takipçileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dil ve edebiyat açısından Divan-ı Hikmet'i, Kutadgu Bilig'den sonra en eski nadide bir eser olarak tanımlayan Köprülü [2, s. 101-102], kitabının içeriğinden de görüleceği üzere Divan-ı Hikmet'i Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan yazılı Türk tasavvuf edebiyatının ilk ve temel varlığı olarak değerlendirmektedir.

Köprülü'den sonra Kemal Eraslan'la 1970'lerde başlayan ve günümüze uzanan süreçte başta Hikmetler olmak üzere Hoca Ahmed Yesevî'ye isnat edilen eserler hakkında takdim, neşir, derleme ve çeviriler dâhil olmak üzere 100 civarında kitap, 4 doktora tezi, 22 yüksek lisans tezi ile yüzlerce makale ve bildiri yayımlanmıştır¹ [11, s. 288]. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı (tarihi ve menkıbevi), Hikmetleri, düşünceleri ve tesirleri üzerinedir. Öte yandan onun en önemli eseri olarak kabul edilen Divan-ı Hikmet'in mevcut yazma ve basma nüshaları üzerine tanıtıcı ve karşılaştırmalı çalışmalarına oldukça az olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan dil incelemesi ve edebi alanda öne çıkanlara 1990 öncesi, 1990'lardan UNESCO tarafından Hoca Ahmed Yesevî Yılı ilan edilen 2016 yılına kadar olan çalışmalar ve 2016 sonrasına aşağıda yer verilecektir.

Türkiye'de Köprülü'den sonra Kemal Eraslan tarafından telif edilen Fakrname (1977) ve Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler (1983) dil ve edebi açıdan Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili yapılan temel çalışmaların başında gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'ya özellikle de Kazakistan'ın Türkistan şehrine yapılan ziyaretlerin de etkisi ile 1990 sonrası dönemde Hoca Ahmed Yesevî'nin eserleri ve Yesevîlik üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bunda hiç şüphesiz Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin ve burada görevlendirilen Türk akademisyenlerin büyük katkısı bulunmaktadır. Bu çerçevede, Üniversite'nin açıldığı ilk yıllarda görevlendirme ile burada bulunan Hayati Bice tarafından kaleme alınan *Ahmed Yesevî Türbesi* (1993)² adlı çalışma ile Üniversite'nin ilk mütevelli heyet başkanı olan Namık Kemal Zeybek'e ait *Yesevî Yolu ve Hikmetler* (2003) örnek olarak verilebilir. Her iki araştırmacının da ilerleyen yıllarda Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetler üzerine başka çalışmaları da olmuştur.³ Yine bu dönemde Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar tarafından Hazini'nin Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar (1995) adlı eseri Türkiye Türkçesinde hazırlanmıştır⁴.

¹ Birgül Bozkurt tarafından 2016 yılı itibari ile "8 yüksek lisans, 1 doktora, 82 telif eser (takdim, neşir, derleme ve çevirilerle birlikte), 215 makale ve 326 bildiri" olarak verilen sayısal veriler YÖK Tez Merkezi'nden alınan güncel veriler ile dergipark ve Google arama motoru üzerinden yapılan tarama sonuçlarına göre veriler güncellenmiştir.

² "Ahmed Yesevî Türbesi"[Kültür Bakanlığı yayını, 2.Baskı Türk Exim-Bank,1993].

³ Hayati Bice tarafından derlenen Hikmetler değişik tarihlerde Türkiye Diyanet Vakfı ve Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı tarafından basılmıştır. Namık Kemal Zeybek ise belirtilen ilk çalışmasına ilave 2010 yılında Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler: Allah'a Aşk ile Ulaş adlı başka bir kitap daha yazmıştır.

⁴ 2014 yılında ise Hazini'nin diğer eserleri ile genişletilen eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

1990-2016 arası dönemde Yusuf Ekinci (*Hoca Ahmed Yesevî-1995*)¹, Metin Karaörs (*Divan-ı Hikmet'in İstanbul Baskısının Muhtevası-1997*)², Hayati Develi (*Ahmed Yesevî-1999*)³, Cemal Kurnaz (*Yesevîlik Bilgisi-2000*)⁴, Dosay Kenjetay (*Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi-2003*)⁵, Abdurrahman Güzel (*Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme-2008*)⁶, Mustafa Sever (*Hâkim Süleyman Ata: Hikmetler ve Kıssalar-2011*)⁷, Mustafa Akgün (*Pir-i Türkistan-2012*)⁸, Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar (*Cevahirü'l-Ebrar Min Emvac-ı Bihar (İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler) Yesevîlik Adabı ve Menakıbnamesi, Hazini-2014*)⁹, Necdet Tosun (*Ahmed Yesevî-2015*)¹⁰ tarafından çok sayıda eser yayımlanmıştır. Bu dönemde, Ahmed Bican Ercilasun (*Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları-1993*)¹¹, Kemal Eraslan (*Ahmed-i Yesevî-1995*)¹², Ramazan Ayvalı (*Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî-1997*)¹³, Necdet Tosun (*Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'atü'l Kulüb-1997*)¹⁴, Ahmed Doğan (*Ahmed-i Yesevî'nin Hayatı ve Divan-ı Hikmet'teki Şiirlerde Şekil ve Üslup-1997*)¹⁵, Mehmet Mahur Tulum (Yeni Bir "Hikmetler

¹ Ekinci, Yusuf, Hoca Ahmed Yesevî, Ankara: Ocak Yayınları, 1995.

² Metin Karaörs (Divan-ı Hikmet'in İstanbul Baskısının Muhtevası-1997).

³ Develi, Hayati, Ahmed Yesevî, İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

⁴ Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa (Der.), Yesevîlik Bilgisi, Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

⁵ Kenjetay, Dosay, Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı, 2003.

⁶ Güzel, Abdurrahman, Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Öncü Kitap, 2008.

⁷ Sever, Mustafa, Hakim Süleyman Ata (Ahmed Yesevî'nin III. Halifesi): Hikmetler ve Kıssalar, Ankara Kurgan Edebiyat, 2011.

⁸ Akgün, Mustafa, Ahmed Yesevî: Pir-i Türkistan, Ankara Akgün Grup Yayıncılık, 2012.

⁹ Okuyucu, Cihan & Kaçar, Mücahit (2014), "Giriş", Cevahirü'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar, (Hazini), Haz. Cihan Okuyucu & Mücahit Kaçar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Tosun, Necdet (Ed.), Ahmed Yesevî, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015.

¹¹ Ercilasun, A.B., "Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları", Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara 1993, s. 105-109.

¹² Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, c. 7, sy.21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara Kasım 1995, s.799-819.

¹³ Ayvalı, Ramazan, "Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1997, sy.3, s. 5-1.

¹⁴ Tosun, Necdet, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'atü'l-Kulüb", İLAM Araştırma Dergisi, 1997, cilt: II, sy.2, s. 41-86.

¹⁵ Doğan, Ahmed, "Ahmed-i Yesevî'nin Hayatı ve Divan-ı Hikmet'teki Şiirlerde Şekil ve Üslup", Yeni Türkiye, c.3, sy.15, yıl 1997, s. 528-548.

Mecmuası” Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası-2003)¹ Varis Çakan (*Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet*-2005)², Nadirhan Hasan (*Divan-ı Hikmet'in İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında*-2009)³, Erdoğan Aslıyüce (*Hoca Ahmed Yesevî'de Yanlış Bilinenler*-2012)⁴, Hasan Nadirhan (*Batı'da Yesevîlik Çalışmaları*-2012)⁵, Emek Üşenmez (*Türkmenistan Milli El Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi ve Kütüphanede Saklanan Hoca Ahmed-i Yesevî -Kul Süleyman Bakırganî (Hakim Ata) Yazmaları Hakkında*-2014)⁶ makaleler ve Necmi Atik (*Yesevîlik ve Cevahiru'l-Ebrar min Emvaci Bihar*-1997)⁷ öne çıkmaktadır [11, s. 290–295].

UNESCO tarafından 2016'nın, Hoca Ahmed Yesevî Yılı ilan edilmesinin etkisiyle, bu dönemde Türkiye ve Kazakistan'da çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik gerçekleştirilmiş ve çok sayıda yayın yapılmıştır. Bu çerçevede Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi de *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*⁸ adlı eserin İngilizce, Farsça, Rusça, Romence, Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde baskılarını yapmıştır. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kemal Eraslan tarafından kaleme alınan *Fakr-name'yi*, Çağatay Türkçesi redaksiyonu Funda Toprak tarafından ve editörlüğü Mustafa Tatçı tarafından yapılan 252 Hikmet'ten oluşan *Divan-ı Hikmet*⁹ eserini, Mustafa Sever tarafından hazırlanan *Hâkim Süleyman Ata*

¹ Tulum, Mehmet Mahur, “Yeni Bir “Hikmetler Mecmuası”Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.30 (2003), s.499-516.

² Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet”, Milli Folklor, 2005, yıl 17, sy. 68, s.201-207.

³ Hasan, Nadirhan, “ ‘Divan-ı Hikmet'in İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 2, sy. 2, Haziran 2009, s.79-82.

⁴ Aslıyüce, Erdoğan, “Hoca Ahmed Yesevî'de Yanlış Bilinenler”, Yesevî, sy.229, yıl 19, Kasım 2012, ss. 07-09.

⁵ Hasan, Nadirhan, “Batı'da Yesevîlik Çalışmaları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2012, sy.61, s. 151-168.

⁶ Üşenmez, Emek, “Türkmenistan Milli El Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi ve Kütüphanede Saklanan Hoca Ahmed-i Yesevî -Kul Süleyman Bakırganî (Hakim Ata) Yazmaları Hakkında (Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü)”, Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları, 2014, cilt: IX, sy.3 (2), s. 1551-1579.

⁷ Atik, Necmi, Yesevîlik ve Cevahiru'l-Ebrar min Emvaci Bihar, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

⁸Hoca Ahmey Yesevî Üniversitesi Yayınları, https://www.ayu.edu.tr/yayin_detay/349/divan-i-hikmet-ten_secmeler-farsca- (Erişim: 21.05.2020).

⁹ Yesevî, Hoca Ahmed, Divan-ı Hikmet, ed.Mustafa Tatçı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara 2016.

ve *Bakırgan Kitabı'nı*, Mustafa Eren vd. (Ed.) tarafından hazırlanan *Hoca Ahmed Yesevî Mirası'nı*, Necdet Tosun (Ed.) tarafından hazırlanan *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler, Oyun ve Hikâye* kitapları ile Hoca Ahmed Yesevî'nin bütün eserlerinin yer aldığı Zülfikar Güngör'ün editörlüğünü ve Çağatay Türkçesi redaksiyonunu Funda Toprak'ın yaptığı *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyatı'nı* ve son olarak Alper Ay tarafından yazılan *Divan-ı Hikmet'te Manevi İktibaslar* adlı kitap çalışmasını¹ yayın olarak basmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı yayımları dışında yakın zamanda yapılan önemli kitap çalışmalarından birisi de Mehmet Mahur Tulum tarafından 2019 yılında tamamlanarak basımı yapılan *Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650*'dir. Bu nüshada bulunan 49 Hikmet'in mevcutta bulunan hiçbir Divan-ı Hikmet mecmuasında bulunmuyor olması yönündeki iddiası, bu çalışmayı önemli kılmaktadır [8, s. 3]. Hayati Bice tarafından 2018 yılında Türkiye Diyanet Vakfı'na yayımlanan *Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet* adlı çalışma, yazarın 1993 tarihli 144 Hikmet'ten oluşan ilk baskısının geliştirilerek ve güncellenerek 256 Hikmet olarak yayımlanmış halidir. Kitap çalışmalarının yanında 2016'dan günümüze dört yüksek lisans tez çalışması ve dört doktora çalışması hazırlanmıştır.² Doktora tezlerinden Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD'da Senbek Utebekov tarafından hazırlanan *Divan-ı Hikmet'in Dil İncelemesi*³ adlı çalışmanın (Kökşetav Nüshası) ilgili alandaki çalışmalar arasında gösterilebilir. Bu dönemde öne çıkan makalelerden İbrahim Kalın (*Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet-2017*)⁴, Ercan Petek ve Serdar Dağıstan (*Divan-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası"-2017*)⁵, Funda Toprak (*İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî-2017*)⁶ gösterilebilir.

Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet Hakkında Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar

2016 yılında bilim dünyasına tanıtılan Kökşetav nüshası ile birlikte Kazakistan'da Divan-ı Hikmet'in bilinen dört nüshasının olduğu

¹ http://www.ayu.edu.tr/ayu_yayinlar (Erişim: 20.05.2020)

² Yök Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim: 14.04.2021)

³ Söz konusu doktora çalışması, Mayıs 2020'de savunulmuş olup, yakın zamanda YÖK Tez Merkezi tarafından erişime açılması beklenmektedir.

⁴ İbrahim Kalın, Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet, Bilig, Kış, 2017, sayı:80, s.1-15.

⁵ Ercan Petek ve Serdar Dağıstan, Divan-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası", Türk Dünyası, 43, Bahar, 2017.s.207-233.

⁶ Funda Toprak, İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî Bilig- Kış/2017/Sayı 80 s-95-122.

bildirilmektedir. Aşağıda ifade edileceği üzere bu nüshalar ve yurtdışındaki diğer nüshalar üzerine Türk ve Kazak araştırmacılar tarafından çok sayıda araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir¹. Devam eden çalışmalardan birisi de M. Avezov Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nden Doç. Dr. Toreli Kıdır tarafından Kazak Türkçesine aktarılan Hikmetlerin Tacikistan nüshasıdır.²

Türkiye'dekine benzer bir şekilde Kazakistan'da da Ahmed Yesevî ve Hikmetler hakkında yapılan çalışmalarda 1990 sonrasında bariz bir artış görülmektedir. Burada belirtilmesi gerekir ki, Sovyetler Birliği döneminde Yesevi ve Yesevilik hakkında yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Kazak edebi sahasında Hoca Ahmed Yesevî'den ilk bahsedenlerden birisi, Alaş Hareketi üyesi Mirjakıp Dulatulu'dur (1885-1935). Dulatulu dışında Kudaybergen Cubanov'un da (1899-1938) Hoca Ahmed Yesevî hakkında araştırmaları olmuştur [12, s. 23].

Sovyet sonrası dönemde ise M. Carmuhammedulı, M. Mirzahmedulı, R. Sızdikova, Z. Candarbek ve D. Kencetay'ın çalışmalarının ön plana çıktığını görebiliriz. Ulaşılabilen kaynaklar açısından baktığımızda bugüne kadar Kazakistan'da mükerrer baskılar hariç olmak üzere Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler hakkında 50'nin üstünde kitap, 4 doktora tezi, 15 yüksek lisans tezi ile onlarca makalenin yazıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalara Türk vatandaşları tarafından Kazakistan'da yapılan çalışmalar dâhil edilmişken, Kazakistan vatandaşı olup çalışmaları Türkiye'de yayımlananlar dâhil edilmemiştir. Bu çalışmalardan bir kısmını şu şekilde verebiliriz: M. Carmuhamedulı, S. Dauitulı, M. Şafiği, *Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet* (1993), Rasulmuhammed Kajı ve Amirbayulı Abdişükirov, *Divan-ı Hikmet* (Almatı, 1993), A.Baymuratova, *Hoca Ahmed Yesevî Bibliyografyası* (Almatı, 1994/1996/2000)³, Mekemtaş Mirzahmedulı, *Yesevî Çalışmaları: Hoca Ahmed Yesevî Hakkında Makaleler ve Yeni Malumatlar* (Türkistan,

---

¹ Kabadayı ve Shadkam tarafından yapılan araştırmada Kazakistan Milli Kütüphanesi'nde Divan-ı Hikmet'in 5 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların kayıt numaraları şu şekildedir; 196, 318, 626, 177, 334. Bkz. Osman Kabadayı ve Zubaida Shadkam, Kazakistan (Almatı) Milli Kütüphanesi'ndeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu, ERI, 2021, Almatı.

² Her iki nüshanın da 16.-17.yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir. Toreli Kıdır ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

³ Қожа Ахмед Яссауи = Кожа Ахмед Яссауи : Библиогр. көрсеткіші / ҚР Ұлттық кітапханасы; Құраст. А. Баймұратова ж. б. – Алматы : Б. о. ж., 1994.

1996)¹, A. Ahmedbek, *Divan-ı Hikmet* (Almatı, 1998)², Duralı Yılmaz, *Yesevî İrmakları* (Şimkent, 1998)³, Muhamedrahim Carmuhammedulı, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan* (Almatı, 1999)⁴, K. Kari, G. Kambarbekova ve R. İsmailzade, *Divan-ı Hikmet* (Tegeran, 2000)⁵, A.M. İbatov, Z. Jandarbek, A.Ş. Nurmanova, *Hikmetler* (Almatı, 2000), Muhammedrahim Carmuhammedulı ve M. Şafigi *Hoca Ahmed Yesevî Hikmetler Mecmuası* (Almaty, 2002)⁶, K. Adbrahmanova, *Divan-ı Hikmet'teki Sonekler* (Almatı, 2003)⁷, Rabia Sızdıkova, *Yesevî Hikmetlerinin Dili* (Almatı, 2004)⁸, Dosay Kencetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Dünya Görüşü* (Türkistan, 2004)⁹, Zikiriya Candarbek, *Kazak Toplumı ve Yesevî Yolu* (Almatı, 2006)¹⁰, Gülsim Abdrahmanova, *Hoca Ahmed Yesevî 'Divan-i Hikmet'in Dilinin İsim Çekim Eklerinin Özellikleri* (Almatı, 2006)¹¹, S. Bayniyetova, *Hoca Ahmed Yasevi: Tarihi, Kişiliği ve Dönemi* (Almatı, 2007)¹², Aynur Abdiresulkızı, *Hoca Ahmed Yesevî Hikmetleri'nin Sanatsal ve Yapısal Özellikleri* (Astana, 2007)¹³, Aynur

¹ Ясауи тағылымы : Ғыл. мақалалар мен жаңа деректер жинағы / Қожа Ахмет Ясауи атын. Халықаралық қазақ-түркі ун-ті, Қазақстан халықтарының тарихы мен этнофилол. ғыл.-зерт. ин-ты; Жауапты шығарушы М. Мырзахметұлы. – Түркістан : Мұра, 1996.

² Ахметбек А. Қожа Ахмет Иассауи / ["Диуани хикмет" өлеңдер жинағы, өмірбаяндық деректер жайында]. – Алматы: Санат, 1998.

³ Йылмаз Д. Йассауи өзендері : Танымдық-өмірбаян хикаят / Қазақ түрікшесіне ауд. К. Коч. – Шымкент : "Жібек жолы" ЖШС, 1998.

⁴ Жармұхамедұлы М. Қожа Ахмет Иасауи және Түркістан / ҚР ҒА. ҚР Ғыл. м-трлігі. М. О. Әуезов атын. әдебиет және өнер ин-ты. – Алматы: Ғылым, 1999.

⁵ K. Kari, G. Kambarbekova ve R. İsmailzade, *Divan-ı Hikmet*, El-Huda, Tegeran, 2000.

⁶ Иасауи А. Хикмет Хазірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи: (Жинақ) / Қаз.тіліне ауд.: М.Жармұхамедұлы, М.Шафиғи. – Алматы: Жалын, 2002.

⁷ Абдрахманова К.Х. Қожа Ахмет Яссауидің "Диуана Хикмет" еңбегіндегі септік жалғаулардың ерекшеліктері. – Алматы: Үш Қиян, 2003.

⁸ Сыздықова Р. Яссауи "хикметтерінің" тілі : Монография. / Рәбиға Сыздықова; ҚР Білім және ғылым м-трлігі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2004.

⁹ Абдрахманова К.Х. Қожа Ахмет Яссауидің "Диуани Хикмет" еңбегіндегі септік жалғаулардың ерекшеліктері. – Алматы: Үш Қиян, 2003.

¹⁰ Жандарбек З. Йасауи жолы және қазақ қоғамы : ғыл. зерт. / Зікірия Жандарбек; Қ. А. Йасауи атын. х. а. Қаз.-Түрік ун-ті, Түркология ғыл.-зерт. ин-ты, Ә. Марғұлан атын. Археология ғыл.-зерт. ин-ты. – Алматы: Б. о. ж., 2006.

¹¹ Gülsim Abdrahmanova, Hoca Ahmed Yesevî 'Divan-i Hikmet'in Dilinin İsim Çekim Eklerinin Özellikleri, Almatı, 2006.

¹² Байниетова С. Қожа Ахмет Иасауи: тарих, тұлға, уақыт: [Балалар мен ересектерге арналған] / Сауле Байниетова. – Алматы: Аруна, 2007.

¹³ Abdirasilkızı Aynur, Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerin sanatsal ve yapısal özellikleri (Koja Ahmed Yasauı hikmetlerinin körkemdik jane kurılımdık ereşelikleri), Astana, 2007.

Abdiresulkızı, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Şairlik Yönü* (Almaty, 2007)¹, Esenbay Duysenbayev, *Divan-ı Hikmet* (Almaty, 2009)², K. Toreli ve K. Mustafayeva, *Divan-ı Hikmet: Çeviri, Transkripsiyon, Metin, Sözlük* (Türkistan, 2010), B.S. Korganbekov, *Hoca Ahmed Yesevî- Bibliyografya* (Türkistan, 2012/2014)³, Safar Abdulla, *H. A. Yesevî Hikmetleri* (Almaty, 2016)⁴, A. Alibekulı, S. Davitulı, B. Sağındıkulı “Adebi Jadigerler” (6. Cilt içinde) *Koja Ahmet Yasevi Danalık Kitabı* (Almaty, 2008), K. Kari-G. Kambarbekova “Koja Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet (Hikmet Jiynağı) (Astana 2015). Bu çalışmalar dışında, yukarıda ifade ettiğimiz üzere araştırma safhası devam eden çeşitli çalışmaların olduğu bilinmektedir.

SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî ve eserleri, Türk dünyası için, etkileri günümüze uzanan eşsiz bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bu sebeple dil, edebiyat, felsefe tasavvufî yönleriyle daha fazla araştırmayı hak etmektedir. 19. yüzyıldan günümüze kadar değişik ülkelerde yapılan çok sayıda çalışma dikkate alındığında hala önemli eksiklikler olduğunu söyleyebiliriz. Örnek vermek gerekirse, bugün itibari ile yerel ve bölgesel çalışmalar dışında hala dünya genelinde Hoca Ahmed Yesevî ve eserleri üzerine yayımlanan eserlerin tam bir bibliyografyası yapılmamıştır. Benzer şekilde mevcut el yazmalarının tümünü kapsayan bir katalog çalışması da bulunmamaktadır. Diğer bir eksiklik ise farklı el yazma ve basma nüshalar üzerinden dil ve üslup farklılıkları dikkate alınarak şimdiye kadar “sağlam bir Hikmetler mecmuasının” yapılmamış olmasıdır.

Belirtilen eksikliklere rağmen gerek kitap gerekse tez ve makale olmak üzere her yıl Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler üzerine onlarca eserin yayımlandığını belirtmek gerekir. Her iki ülkedeki çalışmaların 1990 sonrası dönemde artış gösterdiği; neşir, derleme çeviri dâhil telif eserlerin sayısının - tekrar baskılar hariç-100'ün üzerinde olduğu; lisansüstü tez çalışmalarının 50'ye yaklaştığı; makale ve sempozyumlardaki (1993, 2016 ve 2018 yıllarında düzenlenen) bildiri sayısının ise yüzlerle ifade edilir olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu UNESCO'nun Hoca Ahmed Yesevî yılı ilan ettiği 2016 yılından sonraya rastlayan bu çalışmalar, ağırlıklı olarak Hoca

¹ Өбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. – Алматы : КИЕ, 2007.

² Düysenbayev, E., Ahmed Yassauı, ‘Diuanı Hikmet’. Almaty, 2009.

³ Қорғанбеков Б. С. Қожа Ахмет Ясауидің "Диуани хикметі" және қазақ фольклоры: Монография / Б. С. Қорғанбеков. – 2-бас., толықт. – Нұр-Сұлтан : Сарыарқа, 2012.

⁴ Яссави Х. А. Хикметы / отв. ред. Сафар Абдулло; пер. на рус. Н. Ж. Сагандыкова. – Алматы: Библиотека Олжаса, 2016.

Ahmed Yesevî'nin hayatı, düşüncesi ve tesirleri üzerinedir. Dil incelemesi ve edebi alanda yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Son zamanlarda, özellikle yeni bulunan ve Hoca Ahmed Yesevî'ye isnat edilen (biri Kökşatav diğeri ise Mısır nüshası) Divan-ı Hikmet nüshaları üzerine dil incelemesi çalışmaları yapılmıştır.

Son söz olarak, Hoca Ahmed Yesevî üzerine en fazla araştırmanın yapıldığı ve çok sayıda telif eserin yayımlandığı Türkiye ve Kazakistan'daki Milli Kütüphaneler ve enstitüler dâhil olmak üzere ilgili bütün kurumların el yazma arşivlerini karşılıklı olarak araştırmacıların serbest kullanımına açmaları ve ortak çalışmaların artırılmasının bu alandaki boşluğa değerli katkılar yapacağını belirtmek gerekir.

Kaynaklar

1. Eraslan, K. *Ahmed-i Yesevi, Divan-ı Hikmet Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1993.
2. Köprülü, F. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1976.
3. Tosun, N., & Eraslan, K. *Hoca Ahmed Yesevi Külliyyatı*. Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 2019.
4. Tatçı, M. *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*. (M. Tatçı, Dü.) Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 2016.
5. Sala, R. Ahmed Yasawı: Life, Words and Significance in the Kazakh Culture. *Хабаршы. Тарих сериясы*, 2018. S. 115–138.
6. Hasan, N. Yeseviliğe Daire Bazı Kaynak Eserler Hakkında. *Turkish Studies*, 2009. s. 619–633.
7. Akar, A., & Utebekov, S. Divan-ı Hikmet'in Ses Uyumu Üzerine (Kökşetav Nüshası). *Karadeniz Araştırmaları*, 2020. s. 217–233.
8. Tulum, M. M. *Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650*. İstanbul: Ketebe. 2019.
9. Petek, E., & Dağıstan, S. Divân-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası". *Türk dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2017. s. 207–233.
10. Mirahmad Mirhaldaraglı (Der), M. A. *Hoca Ahmed Yesevi'nin Yeni Bulunan Hikmetleri*. İstanbul: Hoca Ahmed Yesevi Vakfı. 2001.
11. Bozkurt, B. Ahmed Yesevi Bibliyografyası: Türkiye'de Yesevi ile İlgili Çalışmalara Dair Değerlendirme. *Turkish Studies*, 11(17), 2016. s. 283–334.
12. Sızdıkova, R. *Yesevi 'Hikmetlerinin' dili*. Almatı: Sözdik-Slovar. 2004.

Андатпа

Қожа Ахмет Ясауи – ислам дініндегі түркілер үшін ерекше орын алатын тұлғалардың бірі. Сондықтан да оның хикметтері, хикметтерінің тілі және оның хикметтерінің қазіргі тіліміз бен мәдениетімізге әсері жайында көптеген зерттеулер жасалып та келе жатыр. Қожа Ахмет Ясауидің ең негізгі еңбегі – түрік тіліндегі өлеңдер жинағы «Диуани хикмет». «Диуани хикметтен» басқа да Ясауиге тиесілі бірнеше еңбек бар. Қожа Ахмет Ясауиге байланысты жасалған зерттеулердің бастауын ХІІ ғасырға дейін алып баруға болады. Дегенмен бұл зерттеудің XV ғасырдан соң, әсіресе Қазан, Ташкент, Стамбұл қалаларында «Диуани хикметтің» тасбаспалары шыға бастаған ХІХ ғасырдың ортасынан кейін қарқын ала бастағанын көруге болады.

Бұл мақалада Қожа Ахмет Ясауидің өмірі, шығармалары және әсері туралы қысқаша кіріспе жасалып, Қожа Ахмет Ясауи және оның шығармаларына байланысты Түркия мен Қазақстанда жасалған зерттеу жұмыстарына шолу жасалады.

Кілт сөздер: Ахмет Ясауи, Диуани хикмет, хикметтер, Қазақстан, тасаввуф, Түркия.

(Ш. Бейлұр. Қожа Ахмет Ясауи және «Диуани хикметке» байланысты Түркия мен Қазақстанда жасалған зерттеулер)

Аннотация

Ходжа Ахмет Ясауи является важной фигурой в тюрко-исламском обществе. Из-за такой важности написанное им произведение Диван-и Хикмет также является центром исследований во всех сферах науки. Было проведено большое количество исследований языка и влияния Хикметов на сегодняшний день. Исследование Хикметов является актуальной темой среди ученых, и по сей день. Самым важным произведением Ахмеда Ясауи является Диван-и Хикмет, сборник его религиозных стихотворений на тюркском языке. Помимо Диван-и Хикмета, существуют также различные работы, приписываемые Ахмеду Ясауи. Хотя первые исследования об Ахмеду Ясауи можно проследить до 12 века, эти исследования по сути увеличились с конца 15 века и особенно после второй половины 19 века, когда в Казани, Ташкенте и Стамбуле было опубликовано несколько экземпляров Диван-и Хикмета. В данной статье после краткого знакомства с жизнью, творчеством и влиянием Ходжи Ахмеда Ясауи будет дана оценка исследований, проведенным в Турции и Казахстане с помощью метода обзора литературы.

Ключевые слова: Ахмет Ясауи, Диван-и Хикмет, хикметы, Казахстан, суфизм, Турция.

(Ш. Бейлұр. Оценка исследований о Ходже Ахмате Ясауи и Диван-и Хикмете, проведенные в Турции и Казахстане)

¹Yerlan ZHIYENBAYEV, ²Shakhida JUMABAYEVA

¹PhD, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Filoloji Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan, Kazakistan (e-mail:
yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz) ORCID: 0000-0001-9234-4780

²Doktora öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye (e-mail: shakhida.jumabayeva@hbv.edu.tr)
ORCID: 0000-0001-5997-5847

**Şarof Boşbekov'un "Demir Kadın" Adlı Piyesi Üzerine
Bir Tahlil Denemesi**

Özet

Özbek edebiyatının temsilcisi Sharof Boshbekov, 1980'lerin Özbek tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol almıştır. Onun piyeslerinde gerçekçilik hâkimdir. Yazarın eserlerinde toplumun kusurları mizahi betimlemelerle ima edilir. Dramatik eserlerinde tarihin derinliklerine nazaran, yazarın yaşadığı çağın olayları ve fenomenleri tasvir edilmektedir. Ayrıca eserlerinde köylülerin hayatı eleştirel bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu çalışmamızda, Şarof Boşbekov'un "*Demir Kadın*" adlı piyesi günümüzde Türk edebiyatında yaygın olarak kullanılan modern metin tahlil yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Metnin edebî değeri ve yazarın görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Metnin tahlili, 1980-1990 yılları arasındaki Özbekistan'ın siyasi ve kültürel manzarasını, metnin yapısını, kişi, zaman ve mekân kavramları arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır. Bunun yanı sıra eserin dil özellikleri ve yazım üslubuyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, kadının ailedeki rolü, komedi türü, gerçeklik, metin tahlili.

¹Yerlan ZHIYENBAYEV, ²Shakhida JUMABAYEVA

¹PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Faculty of Philology Department of Turkish Philology, Turkistan, Kazakhstan
(e-mail: yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz) ORCID: 0000-0001-9234-4780

²PhD student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of
Turkish Language and Literature, Ankara, Turkey (e-mail:
shakhida.jumabayeva@hbv.edu.tr) ORCID: 0000-0001-5997-5847

Literary Analysis of Sharof Boshbekov's Comedy «The Iron Woman»

Abstract

Sharof Boshbekov, a unique writer, played an important role in the development of Uzbek drama in the 1980s. It is obvious that realism prevails in his plays. In the writer's works, the flaws of society are implied by humorous descriptions. His dramatic works depict the events and phenomena of that time, and not the depths of history. His works also critically

describe the life of villagers and peasants. In this study, we analyzed Sharof Boshbekov's comedy "The Iron Woman" using the modern method of text analysis, which is widely used today in Turkish literature, and tried to determine the literary value of the text and the views of the writer. The analysis of the text covers the political and cultural landscape of Uzbekistan in the 1980-1990, the structure of the text, the relationship between the concepts of character, time and space. In addition, the language features and writing style of the work have been clarified.

Keywords: Uzbek literature, the role of women in the family, comedy genre, reality, text analysis.

Giriş

Şarof Boşbekov'un ünlü piyesi *Demir Kadın* Özbekistan Cumhuriyet Tiyatro Festivali'nde Grand Prix kazanmıştır. Daha sonra Orta Asya Tiyatro Festivali'nde de birincilik almıştır. Bu oyundan yola çıkarak hazırlanan uzun metrajlı bir film ve operet Taşkent ve Moskova'da yayınlanmıştır. *Demir Kadın* piyesi, 1990 yılında Özbekistan Hamza Devlet Ödülü'ne layık görülmüştür [1, s. 344].

Bu çalışmada, komedi türünde kaleme alınan *Demir Kadın* (48 sayfa) adlı piyes tahlil edilmeye çalışılmıştır. Amacımız Özbek edebiyatının bir edebi eserini Türkiye'de yaygın olarak kullanılmakta olan çağdaş yöntemlerle tahlil ederek, metnin ana düşüncesini ve değerini ortaya koymaktır. Böylece kökleri ortak Türk halklarının edebiyatlarındaki *ortak zihniyet, benzer tema ve toplumsal gerçekçilik* akımına bir örnek sunmak hedeflenmiştir. Tahlil yöntemi olarak Prof. Dr. Şerif Aktaş'ın "Şiir Tahlili" (Ankara, 2009) ve "Anlatma Esasına Bağlı Metinleri Tahlili" (Ankara, 2013) adlı çalışmalarında belirtilen hususlar dikkate alınarak, *Zihniyet, Yapı, Tema, Dil ve Anlatım* başlıkları altında metin incelemesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra Prof. Dr. Nurullah Çetin'in "Şiir Çözümleme Yöntemi" (Ankara, 2015) ve "Roman Çözümleme Yöntemi" (Ankara, 2011) adlı teorik eserlerindeki metin incelemeye dair önerileri dikkate alınmıştır.

Özbekistanlı yazar Şarof Boşbekov'un *Demir Kadın* adlı piyesi 1989 yılında sahnelenmiştir. 20'den fazla dile çevrilmesine rağmen, şimdilik Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır. Dolayısıyla tahlil sırasında metnin Özbekçe nüshası üzerinde inceleme yapılmıştır. *Demir Kadın* piyesinin tahliline geçmeden önce, eserin kısa özetini sunmayı isabetli gördük:

Eserin Özeti: Tamirci Koçkar, sıradan bir köylüdür. Kırsal bölgede eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Bir kavgadan sonra sarhoş kocasına küsen karısı çocuklarıyla birlikte "ders vermek için" evi terk eder. Aynı gün şehirden Alimcan adlı robot mühendisi Koçkar'ın evine gelir. Alimcan, köye pamuk toplamak ve test etmek için bir robot getirmiş. Koçkar o robot'a âşık

olur ve ona “Alomat” (*Türkçe aktarması: Muhteşem*) adını verir. Hatta imam arkadaşısı Suvan’ı nikâh kıyması için çağırır ve robotla birlikte yaşamaya başlar. Bu arada Alomat, kırsal kesimdeki insanların yaşamlarını analiz eder, bilişsel uyumsuzluk yaşar ve yüksek voltajlı bir transformatöre bağlanarak intihar eder. Bu olaydan sonra Alimcan robotu kaybettiğine üzülür. Çok zor şeylerle işkence ettiğini söyleyerek Koçkar’ı suçlar. Koçkar ise, Alomat’ın her Özbek kadının her gün yaptığı rutin işlerinden fazla iş yapmadığını söyleyerek, suçlamaları reddeder.

1. Metnin Zihniyeti

Metnin zihniyetini ortaya çıkarmak için yazarının edebi kişiliği, sanat anlayışı ve eserin yazıldığı dönemin önemi büyüktür. Bu bağlamda Aktaş [2, s. 29], insan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlandığını ve dönemini farklı bakımlardan temsil ettiğini vurgular. Metnin ortaya konulduğu döneme hâkim zevk ve anlayış eserin yapı, tema ve anlatımında kendisini hissettirir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği dönemindeki siyasi ideolojinin hâkim olduğu yıllarda yazılan *Demir Kadın* piyesinde toplumsal meselelerin edebiyata has bir şekilde eleştirildiği söylenebilir.

1980’li yıllardan itibaren Özbek edebiyatının temsilcisi olarak ün kazanan Şarof Boşbekov, 4 Ocak 1951’de Semerkant bölgesinin Bulungur ilçesinde doğmuştur. 1974 yılında Sanat Enstitüsü Müzikal Oyunculuk Bölümü mezunu olduktan sonra Taşkent Mukimiy Müzikal Tiyatrosu’nda ve Gülistan Tiyatrosunda oyuncu olarak çalışmıştır.

Edebiyat kapısını hikâye yazmakla açan yetenekli yazarın eserlerinden “Şerif ve Maruf”, “Yüzsüz” (1993), “Altın Çocuk” (1994) gibi filmler yaratılmıştır. “Palyaço” (1996) ve “Farhod ve Şirin” (1996) piyeslerinin hazırlanmasında da senarist ve yönetmen olarak görev almıştır. Adı geçen filmlerin yanı sıra, onun kaleme aldığı piyesinin senaryosuna dayanılarak “Charkhpalak” (2010) dizisi çekilmiştir. Buna ek olarak “Aptal Melekler” (1995), “Zordan Zor Çıksa” (1996) gibi oyunlar Özbekistan’daki tiyatrolarda sahnelenmiştir.

Şarof Boşbekov’un “Takdir Eşiği” (Kaderin Kapısı) komedisi, “Tikansız Tıpratikanlar” (Dikensiz Kirpi) piyesi, “Tulpov Uzgan Tulporlar” (Seçkin Tulparlar) draması birçok tiyatrodan sahnelenmiştir ve Özbekistan Yazarlar Birliği tarafından verilen “Maksud Şeyhzoda” (1989) yıllık ödülünü kazanmıştır. Mizah hikâyeleri, *Özbekistan adabiyati va sanati* gazetesi tarafından “Yılın en iyi çizgi roman çalışması” (1982) olarak belirlenmiştir. *Muştum* dergisinde yayımlanan “Büyük Gurur”, “Büyük Korkaklık”, “Büyük

Mutluluk” başlıklı yazıları “Yılın En İyi Gazetecilik Çalışması” (1992) ödülünü almıştır [1, s. 344].

Bu bağlamda yazarı tanıtan en ünlü eseri elbette *Demir Kadın* komedisidir. Sadece, Özbek edebiyatında değil, dünya çapında tanınmış bir yapıttır. İlk defa 1989 yılında Fergana Bölge Tiyatrosu’nda sahnelenen bu komedi, yayınlandığı yıllarda düzenlenen uluslararası yarışmalarda da birincilik kazanmıştır.

Bugüne kadar 20’den fazla dile çevrilen bu eserin Rusya, Çin, Polonya, Belarus, Azerbaycan ve Çekoslovakya tiyatrolarında sahnelendiği bilinmektedir.

Bu eserin tanınmasında yazarının edebi kişiliğinin önemi büyüktür. Zira Şarof Boşbekov hem gerçekçi hem de hayatın karmaşıklıklarını büyük bir zekâ ile yansıtabilen gururlu, cesur bir yazardır. Toplumsal gerçekçi yazarın eserleri birçok defa sansüre uğramıştır. Hâlbuki kendisi de anılarında yazdıklarından hoşlanmayan bazı üst düzey yetkililer tarafından eleştirildiğinden söz eder. 1990’lı yıllarda onun tüm eserleri tiyatrolardan kaldırılmıştır. Hatta halkın takdirini kazanan *Demir Kadın* piyesinin oynanması ve yayınlanması yasaklanmıştır. Devlet televizyon kanallarından da *Demir Kadın* filmi yayından kaldırılmıştır. Buna rağmen internet sitelerinde *Demir Kadın* komedisi seyircilerin zevkle izlediği filmler arasındadır. Zira bu komedinin dikkat çekici olay örgüsü seyircileri eğlendirerek Özbek toplumundaki kadının trajedisini yansıtmının yanı sıra Sovyetler Birliği dönemindeki Orta Asya topraklarındaki toplumsal sorunlar, işçilerin cahilliği, erkeklerin içkiye meyil etmesi, emekçilerin ezilmesi, köylerdeki eğitimsizlik ve dinin istismar edilmesi vb. gibi meseleleri çağırıştırır.

2. Metnin Yapısı

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde yapı üzerinde dururken bu eserlerin tamamlanmış birer sistem olduğunu hatırlamak, her sistemin kendisini meydana getiren birimlerden oluştuğunu düşünmek, bu birimler arasındaki ilişkinin varlığını kabul etmek gerekir [3, s. 40].

Araştırma konumuzu teşkil eden *Demir Kadın* piyesi sahnelenmek amacıyla kaleme alınmıştır. Diyalog şeklinde yazılmıştır. Her bölüm başlığı özel adlandırılmamıştır. Ayrı ayrı sahneler halinde sunulmaktadır. Her sahne ayrı bir birim olarak ele alınabilir.

Birinci Birim: Köy. Sade, mütevazı bir avlu. Birkaç sütun düz sundurma, sağda sokak kapısı, önünde ahşap yatak. Koçkar her günkü gibi sarhoş halde köyde kavga ettikten sonra, köydeki beş arkadaşın yardımıyla karısı onu avludaki ağaca bağlar. Kumrı, kocasının yaptıklarından pişman olsun diye,

çocuklarla birlikte evi terk eder. Koçkar yardım isteyerek komşularını çağırır. Ama kimse gelmez. O anda kapıdan Alimcan girer. Elinde büyük kutusu var. Şehirden geliyormuş. Koçkar'ın kalkmasına yardım eder. Yaptıklarını söylemeye utanan Koçkar, konuyu değiştirmek için robot kadın hakkında sorular sormaya başlar. Alimcan pamuk toplamak için üretilen elektronik bir robot üzerinde çalıştığını ve bu robotun harici görünüşü insandan farklı olmadığını anlatır. Hatta bir ev kadınının yapabileceği bütün işi hiç yorulmadan yapabileceğini söyler. Kutunun kapağını açtığında karşısında güzel bir kız gören Koçkar ona aşık olur. Robot kıza Alomat adını verir. Alimcan robotun düğmesine bastığında önce yanıp söner, sonra birkaç adım ileri yürür ve durur ve konuşur. Alimcan robotun eksik kalan işlemlerini kontrol ederken, Koçkar Alomat'a evdeki durumu anlatmaya başlar. Eşi Kumrı'nın evi terk ettiğini ve zor durumda kaldığını bildirir. Yavaşça Alimcan'a yaklaşıp, Alomat'ın kendisine ev işlerinde yardımcı olmasını rica eder. Alimcan robotun bazı eksik kaldığı yerlerini kontrol etmek için ricasını kabul eder. Koçkar, Alomat'la dini evlilik yapmak istediğini söylediğinde, Alimcan robotun bir insan olmadığını ve makine olduğunu anlatmaya çalışır. Ama Koçkar bu uyarıyı dinlemek istemez. Bundan sonra Alimcan onu kendi halinde bırakarak evden çıkar. Koçkar ise, Alomat'a Kumrı'nın bazı kıyafetlerini verir. Ev kadınının görevlerini anlatır. Bu birim eserin girişi addedilebilir. Birimde 1980'li yıllardaki Özbek toplumundaki aile düzensizliği, kadınlara karşı sorumsuzluk ve işçilerin içkiye düşkünlüğü betimlenmektedir.

İkinci Birim: Bu bölümde, Koçkar köydeki molla arkadaşı Suvan'ı evine çağırır ve Alomat'la nikâhlarının kıymasını ister. Nikâh işlemi yaparken robot kadının şarkı söyleyerek dans etmesi gibi tuhaf hareketlerinden korkan Suvan, kendisini kapıdan dışarı atar. Hatta Alomat'ı Koçkar'da durduramaz. O anda kapıdan Alimcan girer ve Alomat'ı zorla durdurur. Eşyalarına izinsiz dokunduğu için Koçkar'a çok kızar. Koçkar ise, Alomat benim nikâhlı karım diyerek Alimcan'dan kıskanmaya başlar. Alomat ev işleriyle meşgul olur. Tandırda ekmek pişirir, yemek yapar, tezek toplar, çamaşır yıkar. Ev kadınlarının yaptığı rutin işleri yapmaya çalışır. Bu birimde geleneksel Özbek toplumundaki kadının zor ve çileli görevi çağrıştırılmaktadır. Hâkim anlatıcı nikâhla ilgili ifadelerle dinin istismar edilmesine de değinmektedir. İnsanların belli kurallara uygun düzenli yaşaması için yüzyıllardan beri sürdürülen dini inanç bu eserde insan ile robotun evlenmesinde araç olarak gösterilmiştir. Böylece dini istismar eden bazı köy imamı eleştirilmektedir.

Üçüncü birim: Akşam. Alimcan odasında hâlâ çalışmaktadır. Cadde tarafından bir traktörün durduğu duyulur. Kısa süre sonra Koçkar elinde ağır çantayı içeriye taşıması için Alimcan'a bağıarak yardım ister. İkisi çantayı

zorlukla içeri alır. Alomat ise, Koçkar ile Alimcan'ı sofraya davet eder. Kendisi ağır çantayı bir eliyle içeriye taşır. Yemekten sonra herkes odasına uyumaya gider. Koçkar dışarı çıkar. Alimcan'ın penceresine gelip tuhaf sorular sorar. Alomat'ın gözleri açık halde durduğundan uyuyamıyorum diyerek şikâyet eder. Alomat'ın çok düzenli olduğundan rahatsız olduğunu bildirir. Sonra ikisi kavga etmeye başlar. Bu birimde insanoğlunun merhametsiz ve insafsız olduğu belirtilmektedir. Nefsinin peşinde koşan erkekler, her şeye rağmen memnun olmayan gönül ve toplumundaki kadınların tıpkı robot gibi durmadan çalışmakta oldukları tasvir edilerek, toplumsal aksaklıklara sanata has bir şekilde gönderme yapılmıştır.

Dördüncü birim: İki gün geçer. Alomat avluda ahşap yatakta oturuyordu. Koçkar, Alomat'a ellerinin çok soğuk olduğunu söyleyip, karısı Kumrı ve Alomat'ı karşılaştırmaya başlar. Sözlerinden belli oluyordu ki, Kumrı'yu özlemeye başlamıştır. Alomat'la günlük hayatı hakkında konuşur ve sonunda ağlamaya başlar. Bu birimde de doyumsuz nefisten bahsedilmektedir. Kontrol edilmediği takdirde insan nefsinin sınırsız olduğu ve insafsızlık eleştirel gerçekçilik duygularıyla anlatılmaktadır.

Beşinci birim: Üçüncü gün. Koçkar yine ağaca bağlı haldedir. Avluda başka kimse yok. Biraz toparlanır ve etrafına bakar. Yardım isteyerek bağırır, yine kimse yok. Biraz sonra kapıdan oğlu ve Kumrı girer. Kocasının üç gün boyunca hâlâ bağlı olduğunu sanan Kumrı, telaşla yaklaşarak ipi çözmeye başlar. Koçkar Kumrı'nın döndüğüne çok sevinir. Kapıdan Alimcan üzgün halde girer ve "Alomat'ı kaybettiğini, çalışırken yandığını" söyler. "Sabahtan akşama kadar durmadan çalışmış! Sonuçta o demirdir! Bakımı yapılmalıdır, dikkatli kullanılmalıdır!" diye Koçkar'ı suçlar. Ama Koçkar kendisini suçlu sanmıyordur. "O ne iş yaptı ki? Yine de yedi veya sekiz çocuk doğurmadı... Sonuçta o bir Özbek kadının yaptıklarının sadece yarısını yapabildi" diye kendi kendine konuşur. Eşi Kumrı'nın robot olmadığına şükür ederek mırıldanır. Son birimde Özbek kadınlarının toplumdaki yeri ve kadınlar için köylerdeki zor şartlar ima edilmektedir. Hâkim anlatıcı bu ifadelerle Özbek toplumundaki yaşamı ironi olaylarla gülünç olarak anlatmasına rağmen, toplumsal gerçekçilik açısından düşüncelerini vurgulamaktadır.

2.1. Mekân Unsurları

Çetin'in ifadesine göre [4, s. 133], mekânlar, edebi esere özgü olay ya da olayların ve kişi unsurlarının hareketlerine ayrılmış bir sahne olan yerdir. İncelediğimiz bu eserde olaylar özellikle Özbekistan'ın bir köyünde yaşanmaktadır. Köyün adı belirtilmemiştir. Kapalı mekân olarak Koçkar'ın evi tasvir edilir. Mekân tasvirleriyle başlayan metnin ilk cümleleri şöyle başlamaktadır:

Özbekçesi:	Türkçe aktarması:
Қишлоқ. Оддий, камтарона ҳовли. Тўғрида бир неча устунли пешайвон, ўнгда ластаккина қўча эшиги, олдннрокда ёғоч каравот. Саҳнадаги ҳар бир жиҳоз, ҳар бир буюмда нимадир етишмайди: эшик-дераза ромларининг ярми бўялган, ярмннннг ранги ўчиб кетган; ёғоч каравотнинг битта оёғи йўқ, ўрнига ғишт териб қўйилган; кўрпа-ёстиққа ямоқ тушган; пиёлаларнинг лаби учган ёкн чегалакган, чойнакиинг жўмрагига тунука кийгазилган ва хоказо [5, s. 1].	Кöy. Basit, alçak avlu. Sağda birkaç sütunlu bir sundurma, sağda kirli bir ön kapı ve önünde ahşap bir yatak var. Sahnedeki her mobilya parçasında bir şey eksik olduğunu fark etmek mümkündür: kapı-pencere çerçevelerinin yarısı boyanmış, pencerenin rengi solmuş; ahşap yatağın hiç ayağı yoktur ve yerini tuğlalar almıştır; yastık üzerinde bir yama; fincanların kenarları dalgalı, çaydanlık tenekle kaplanmış vb.

Açık mekân olarak pamuk sahası betimlenir. Bununla birlikte olay örgüsü arasında Taşkent'ten söz edilmektedir. Genel olarak metnin olay örgülerinde mekân unsurları geri planda anlatılmaktadır. Zira yazarın amacı mekân unsurlarının özelliklerini göstermekten ziyade, toplumsal gerçekleri sezdirmek olduğu belirgindir.

2.2. Şahıs Kadrosu

Edebi eserlerin önemli bir parçasını kişiler oluşturur. Kişiler en genel anlamda olumlu ve olumsuz, yani iyi ve kötü kişiler olarak karşımıza çıkar [6, s. 143].

Bu eserdeki önemli rolleri üstlenmiş olan **ana karakterler** şu şekilde sıralanabilir:

Koçkar: Traktör sürücüsüdür. Ağır işlerde çalışan işçidir. Bir ailenin sorumlusu olmasına rağmen, içki içerek görevlerini ihlal eden bir şahıstır. Kendisi 40 yaşındadır. Ancak 50 yaşındaki yaşlı bir kişiye benzeyen biridir.

Kumrı: Ailesine düşkün, ev işi ve çocukları için durmadan çalışan bir ev kadınıdır.

Alimcan: Toplumdaki sosyal sorunları eleştiren ve milletin yaşadığı toplumsal sıkıntıları çözmeye çalışan bir bilim adamıdır.

Alomat: Alimcan'ın keşfettiği robot. Hâkim anlatıcı robotu kişileştirerek intak ve teşhis sanatı kullanmaktadır. Hatta robot kadınla evlilik

macerasını anlatarak sıra dışı hayali olayları tasvir etmektedir. Bütün bunlar hem eserin gülünç yönünü göstermekte hem de kadının toplumdaki yerini belirtmektedir. Hatta Alimcan kendisinin icat ettiği robotu tanıtırken şöyle demektedir:

Özbekçesi:	Türkçe aktarması:
Ана шунинг учун ҳам роботлар керак-да! Мана сиз, болаларимизнинг ўқиши нима бўлади, дейсиз, аёлларимиз ёш болаларини қаерга қўяди, дейсиз. Роботга бунинг аҳамияти йўқ. Тушунапсизми? У фақат ишлайди! Ишлайверади, ишлайверади, ишлайзеради! [5, s. 10].	Bu yüzden robotlara ihtiyacımız var! Burada çocuklarımızın eğitimine ne olacak, kadınlarımız küçük çocuklarını nereye koyacaklar diyorsunuz. Robot için önemli değil. Anlıyor musunuz? Sadece çalışıyor! Çalışıyor, çalışıyor, çalışıyor!

Bunun yanı sıra eserde yardımcı kişi karakterlerini de görmek mümkündür: Şarofat, Suvan, Bozorboy, Turobcon, Saltanat gibi kişiler olay örgüsünde sadece yardımcı kişi unsurları olarak yer almaktadır. Onlar hakkında ayrıntılı betimleme yapılmamıştır.

2.3. Zaman Kavramları

Zaman unsuru, edebi eserlerde olayların geçtiği, olup bittiği, cereyan ettiği nesnel, vaka ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan bir kavramdır [6, s. 126].

Bu eserde belli bir zaman dilimi hakkında bilgi yoktur. Karı kocanın kavga etmesi, karısının evi terk etmesi eserin giriş kısmında tasvir edilmektedir. Eserin düğüm bölümünde ise, kişi, mekân ve zaman kavramları artarak, Alimcan adlı bilginin köye robot getirdiği an betimlenir. Koçkar'ın robota âşık olması, onunla evlenmesi, robotun zor işlerden dolayı çökmesi birkaç günlük zaman çizelgesini sezdirmektedir. Eserin giriş kısmında evini terk eden Kumrı adlı kadından söz edilir. Eserin sonunda ise, o kadının üç gün sonra çocuğuyla birlikte evine geri döndüğü anlatılır. Demek eserin zamanı üç günü kapsamaktadır. Olay örgülerinde belli bir mevsimden söz edilmese de, eserdeki pamuk toplama işlemine dayanarak zaman unsuru olarak güz mevsimi çağrıştırıldığı söylemek mümkündür.

3. Tema

Aktaş'ın ifadesine göre [2, s. 31], metinde ele alınan tema o yapıyla birlikte vardır. Tema metnin yapısı ve anlamıyla somutlaşır. Metnin temasını bulmak için gösteren durumundaki yapı ve anlatımdan yola çıkmak, bu yapıyı oluşturan birimleri neyin bir araya getirdiğini; bu birimlerin niçin bir araya geldiğini sorma ve düşünmek gerekir. Temayı bulmak için metnin yapı bakımından çözümlenmesine ihtiyaç vardır. Çünkü bir metinde, kendi içinde anlam değeri olan yapıyı meydana getiren birimler tema etrafında birleşirler.

Aile fertleri arasında birçok sebebe bağlanabilecek olan uyumsuzluklar çatışmaları ortaya çıkarmakta; çatışmalar da sosyal açıdan toplumun aynası durumunda olan edebiyata yansıtılabilmektedir [7, s. 72]. *Demir Kadın* piyesinin yapısındaki birimler yukarıda ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu birimlerin ortak paydası Özbek toplumundaki kadınların yeri ve köylerdeki yaşam şartlarının zor olduğu ifadesi etrafında birleşmektedir. Temayı da bu cümleden hareketle belirlemek mümkündür.

4. Dil ve Anlatım

Dil bakımından bu piyeste atasözleri, deyimler ve kalıp ifadelere rastlamak mümkündür. Yabancı kelime ve bölgesel argolara yer verilmemiştir. Yazar bu eseri komedi olarak kaleme aldığından dolayı, sık sık mizah ve ironilere başvurmuştur.

Kurmaca dünyaya has varlık ve görünüşler, bakış açısı aracılığıyla metinde cisimleşir. Her sanatkarın ancak bir kurmaca dünya yaratabileceğini düşünürsek onun birden çok eser vermesini bakış açısına ait değişikliklerle izah edebiliriz. Hatta bakış açısı kurmaca dünyanın teşekkülünde de rol sahibidir. Çünkü kurmaca dünya, üzerinde yaşadığımız dünyadan alınan unsurlarla kurulur [3, s. 70].

Yazar bu eser hakkındaki anılarında “Bu eserimde herhangi bir sistem hakkında yazmadım. Çoğunlukla kişisel deneyimlerim hakkında yazdım. Annem, kız kardeşlerim ve yengelerim hayatları boyunca pamuk hasadı yapıyorlardı. Yengelerimden birinin pamuk toplarken doğum yaptığını da hatırlıyorum. Onların imajında Özbek bir kadının acısı, hayalleri ve sevinçlerini betimlemeye çalıştım. Amacım mevcut sistemi eleştirmek değildir” diyerek açıklama yapmaktadır.

Bağımsız Özbekistan'ın dili ve edebiyatı 1991 yılından itibaren hatırı sayılır bir gelişme göstermiştir. Bazı Özbek şair ve yazarları, önceki dönemlerin dil ve edebi eserlerinin çok daha iyi ve özlü olduğunu ileri sürseler de bağımsızlık olmadığı için resmi anlamda kendilerini özgürce ifade edememişlerdir [8, s. 475].

Şarof Boshbekov'un bu piyesinde kullanılan üslup araçları sanatsal imajda önemli bir rol oynamaktadır. Eserde farklı duygusal-anlatım üslubunu görmek mümkündür. Yazarın olaylara karşı tutumu kesin ve canlı ifadelerle

sunulmuştur. Üslup araçlarının uygun kullanımı, sanatsal etkiyi artırmaktadır [9, s. 136]. Karabulut'un ifade ettiği gibi [10, s. 38], kişinin yaşadığı çevre, aldığı eğitim, ahlaki ve inançsal değerleri vs. onun dil kullanım özelliklerini ve onun kimliğini belirler.

Anlatma esasına bağlı edebi eserlerde çok önemli olan ve diğer unsurları çevresinde toplayan olay örgüsünün şekli, başlangıç ve bitiş noktası, diğer örgülerle kesiştiği ve ayrıldığı yerler, geniş ölçüde, bakış açısına bağlıdır. Olay örgüsünde yer alan kişilerin yaratılması ve tanıtılması, mekân olarak seçilen yer ve mahallin tanıtılması ve tasviri konusunda da, üzerinde durulacak kavramlardan biri bakış açılarıdır [3, s. 71]. Bu eserde yazarın bakış açısı belirgindir. Toplumdaki aksaklıklara dikkat çekmek istemektedir. Metnin olay örgüsü ile "söylem" (discours), bakış açısının verdiği imkânlar çerçevesinde birleştirilmiştir.

Sonuç

Demir Kadın piyesi, Sharof Boshbekov'un başarılı eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eserde en çok geleneksel Özbek toplumunda kadınların yeri üzerinde durulur. Yazar, eserindeki kişilerin ilişkilerini; bu ilişkilerin niteliğini ve gelişimini anlatır. Kişiler arasındaki neden sonuç ilişkisini iyi kurar. Hâkim anlatıcı gerçeğe dayanan, sağlam yapılı, kişilerin psikolojilerini inceleyen, bir eser yaratmaya çalışmıştır. Eserdeki kişilerin münasebeti günümüz toplumuna benzediği ve insanların yaşam tarzı ve psikolojik yapılarını çok başarılı bir biçimde anlatması bakımından mutlaka izlenilmesi ya da okunması gereken Özbek edebiyatındaki komedi eserlerinden biri olduğu söylenebilir.

Eserde yazar, kişileri sunmada ve detaylandırmada hem anlatıcı bakış açısından hem de olay kişilerinin bakış açılarından faydalanmıştır. Kişiler, bazen birbirleri bazen de kendileri hakkındaki duygu ve düşüncelerine ileri sürmüşlerdir. Bu durum anlatımda tekdüzeliği ortadan kaldırmıştır. Bu teknik metnin inandırıcılığını ve okuyucu ya da izleyici üzerindeki etkisini de artırmıştır.

Eser adı olan *Demir Kadın*, çağrışım gücü yüksek ve sembol değeri olan bir sözcüktür. Eserin merkezinde cinsellikten olabildiğince uzaklaştırılmış bir hayali aşk hadisesi yer almaktadır. Bu bağlamda eserdeki temel gerilim vakası köylü kadınların toplumdaki meselesidir. Eserdeki diğer tali gerilim unsurları, bir adamın robot kadına âşık olması, onunla evlenmesi, durmadan çalıştırması ve robotun çökmesine neden olmasıdır. Metinde ev işlerine dayanamayıp çöken robotun durumu şöyle tasvir edilmiştir:

Özbekçesi:	Türkçe aktarması:
<p>Эксплуатация! Эрталабдан кечгача тинмади-я! Бир минут дам олгани йўқ, бечора, бир минут! Юв, тозала, тик, яма, супур! Бир чакирим наридан сув олиб либ, кир ювади! Манави тезак ёқиладиган лаънати ўчоғингизда овқат қилади! Еб тўймайдиган очофат молларингиз бор: эрталабдан кеч-гача ўт бер, ем бер, сув бер! Хамир қоради, сигир соғади, куви пишади! Э, бу уйингизнинг иши тугайдими ўзи, йўқми?! Бундан ташқари, далага чиқади! Минг чанокқа минг эгилиб пахта теради! Қирқ-эллик кило нарсани кўтариб, хирмонга олиб боради! Ахир, бу дўзах азобларига қандай дош берсин, қандок чидасин?! (Меҳр билан.) Ахир, у темир-ку, Қўчқор ака, темир!.. Уни авайлаш керак, эҳтиёт қилиш керак!.. У ўзини ўйламайди, қийналиб кетдим, дейдиган тили йўқ. Индамас экан, деб эшакдай ишлатавериш керакми, ахир?! «Пақ» этиб жони чиқиб кетгунча эзавериш керакми?! Йў-ўқ, сиз юраги тош одамсиз, Қўчқор ака! [5, 10 б.]</p>	<p>Fazla çalıştırılmış! Sabahtan akşama kadar hiç dinlenmemiş. Bir dakika bile durmamış! Yıka, temizle, dik, yama, süpür! Bir kilometre uzak kaynaktan su taşıyıp çamaşır yıkar! Dışarıda tezek yakılan ocakta yemek hazırlar! Doymak bilmeyen ev hayvanlarınız var: Sabahtan akşama kadar ot ver, yem ver, su ver! Hamur pişirmek, sığır sağmak, ayran yapmak! Oh, bu ev işi biter mi yok mu?! Bunlardan başka evin dışarısındaki işler var. Bin kere eğilip pamuk toplar! Kırk ya da elli kilo çuvalı taşıyıp ambara götürür! Sonuçta, bu cehennem işkencelerine nasıl dayanabilir?! (Merhametle) Koçkor abi, ne de olsa demir, demirdir!.. Bakıma ihtiyacı var, bakılması gerekiyor! O kendisini düşünmez, yorulduğunu söyleyecek dili yok. Ses çıkarmadı diye eşek gibi kullanılması doğru muydu?! Canı çıkana kadar kullanmak lazım mıydı?! Hayır, sen katı yürekli bir adamsın Koçkor abi!</p>

Bu cümlelerde belirtilen tasvirlerle ev işleriyle uğraşan köylü kadınların durumu çağrıştırılmıştır. Bunun yanı sıra metinde ideal-hakikat çatışması aşk ekseninde ele alınmaktadır. Yazar, ahlaki toplumsal normlardan dini inanç konusu üzerinde de durur. Olaylar güz mevsiminde üç günlük bir zaman diliminde, zamanda kırılmalar ve sıçramalar olmadan, tek bir çizgide sahnelenmiştir.

Sonuç olarak yazar, toplumsal gerçekçilik açısından Özbek toplumundaki kadınların yerini göstermek için sanata has bir şekilde olayları mizahlı ifadelerle canlandırmaktadır.

Geçmiş ve geleneği ortak Türk halklarının edebiyatı bir bütündür. Kültürler arası benzerlikler, değişimler ve farklılıkları toplumsal gerçekçilik açısından ele alınmış edebi eserlerden de görmek mümkündür. Lehçeler arasında edebi eserlerin tanıtılması, karşılaştırılması ve aktarılması bu bütünlüğü ortaya çıkarma açısından önemlidir. Dolayısıyla bu tür çalışmaların artmasını temenni ederiz.

Kaynaklar

1. Отабек, Шодман. *Дурмон хангомалари*. Тулдирилган ва кайта ишланган 5-нашри. - Ташкент: "Sharq", 2016. - 528 б.
2. Aktaş, Şerif .*Şiir tahlili. Teori – Uygulama*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009. –s. 280.
3. Aktaş, Şerif . *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili. Teori ve Uygulama*. - Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013. –s. 220.
4. Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. 10. Baskı. -Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2011. –s. 304.
5. Бошбеков, Шароф (уаун yılı belirtilmemiş). *Темир хотин (комедия)*. www.ziyouz.com kutubxonasi. 48 sayfa. -Erişim tarihi: 23.02.2020.
6. Çetin, Nurullah. *Şiir Çözümleme Yöntemi*. 13. Baskı. -Ankara: Akçağ Yayınları, 2015. – s. 288.
7. Yıldız, Naciye. "Türk Dünyası Fıkralarında "Gelin" Olmak" *Millî Folklor*, Sayı: 130, Yaz 2021, s. 70-83.
8. Uşenmez, Emek. Modern Özbek Edebiyatı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 19, 2011, s. 463-476.
9. Ikromova, G. Some phonetic features of Sharof Boshbekov's dramas, *Scientific journal of the Fergana State University*: Vol. 2 , Article 27. 2019. Page 134-136.
10. Karabulut, Tufan. Gerçeğin Yeniden İnşasında Tiyatroda Gündelik Dilin Kullanımı, *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, s. 27-43.

Андатпа

1980 жылдардағы өзбек драматургиясының дамуында бірегей жазушы Шароф Бошбековтің үлесі мол. Оның пьесаларында реалистік көзқарас басым екенін аңғаруға болады. Жазушының шығармаларында қоғамдағы олқылықтар юморлық сипаттаулар арқылы тұспалдап көрсетілген. Оның драмалық еңбектерінде тарихтың терең қойнауынан гөрі, заман оқиғалары мен құбылыстары бейнеленген. Сонымен қатар шығармаларында ауылдық елді-мекендер мен шаруа кісілердің тұрмысы сыни тұрғыдан баяндалған. Бұл зерттеуімізде Шароф Бошбековтің «Темир хотин» комедиясын қазіргі таңда түрік әдебиетінде кеңінен қолданылып жүрген заманауи мәтінталдау әдісі арқылы талдап, мәтіннің әдеби құндылығы мен жазушының көзқарасын анықтауға тырыстық. Мәтін талдау барысында 1980–1990 жылдар арасындағы өзбек елінің саяси және мәдени көрінісі, мәтіннің құрылымы, кейіпкер, уақыт пен кеңістік ұғымдарының өзара байланысы кешенді түрде сараланды. Сонымен қатар шығарманың тілдік ерекшелігі мен жазылу стилі айшықталды.

Кілт сөздер: Өзбек әдебиеті, отбасында әйелдің рөлі, комедия жанры, өмір шындығы, мәтін талдау.

(Е. Жиенбаев, Ш. Джумабаева. Шароф Бошбековтің «Темир хотин» пьесасының поэтикасы)

Аннотация

Шароф Бошбеков, уникальный писатель, сыгравший важную роль в развитии узбекской драмы 80-х годов. Очевидно, что в его пьесах преобладает реализм. В произведениях писателя недостатки общества подразумеваются юмористическими описаниями. Его драматические произведения изображают события и явления того времени, а не глубины истории. Его произведения также критически описывают жизнь сельских жителей и крестьян. В данном исследовании мы проанализировали комедию Шарофа Бошбекова «Железная женщина» с помощью современного метода анализа текста, который сегодня широко используется в турецкой литературе, и попытались определить литературную ценность текста и взгляды писателя. Анализ текста всесторонне проанализировал политический и культурный ландшафт Узбекистана 1980–1990 годов, структуру текста, взаимосвязь между концепциями персонажа, времени и пространства. Кроме того, уточнены языковые особенности и стиль письма работы.

Ключевые слова: Узбекская литература, роль женщины в семье, жанр комедии, реальность, анализ текста.

(Е. Жиенбаев, Ш. Джумабаева. Поэтика пьесы Шарофа Бошбекова «Темир Хотин»)

Kamil PARIN

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi,
Kastamonu, Türkiye (kparin@kastamonu.edu.tr) ORCID: 000-0002-4529-4589

**Yitik Vatanın Feryadı: Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Acısı* Romanında
Türkçülük Fikri**

Özet

93 Harbi olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlarda gücünü yitirmeye ve akabinde toprak kaybetmeye başlamıştır. Ardından Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile Rumeli neredeyse tamamen elden çıkmış, Balkan milletleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Balkan Savaşları sırasında Türkler, deyim yerindeyse millî felaket ve buhran yaşamış, yoğun baskı ve zulme maruz kalmıştır. Bu olumsuzluklar Türk milletinin hafızasında derin yaralar açmış, travmaya sebep olmuştur. Söz konusu acılar, birçok edebî esere de konu edilmiştir. Bu eserlerden biri de *Balkan Acısı* romanıdır. Romanda, Balkanların acı kaybının yarattığı buhran, felaketin izleri, maruz kalınan zulümler açık bir şekilde kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı'yı düştüğü durumdan kurtarmak, eski günlerine geri döndürmek için modernleşmenin yanında ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları -bilhassa Türkçülük- romana yansımıştır. *Balkan Acısı*'nda da bu fikir akımlarının Osmanlı'daki seyrine benzer bir yol izlenmiş, Osmanlıcılık ve İslamcılık başarısız olunca Türkçülüğün tek çare olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen konular ele alınmış, romanın düşünce zeminin oluşturan Türkçülüğe dair yansımalar ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Yılmaz Gürbüz, roman, Balkanlar, Türkçülük.

Kamil PARIN

Lecturer, Kastamonu University, Turkish Education Execution and Research Center
(kparin@kastamonu.edu.tr) ORCID: 000-0002-4529-4589

**The Cry of the Lost Homeland: The Idea of Turkism in Yılmaz
Gürbüz's Novel of *Balkan Acısı***

Abstract

With the Ottoman-Russian War of 1877–1878, also known as the 93 War, the Ottoman Empire began to lose its power in the Balkans and subsequently to lose territory. Then, with the Tripoli and Balkan Wars, Rumelia was almost completely lost, and the Balkan nations declared their independence. During the Balkan Wars, the Turks, so to speak, experienced national debacle and depression, and were exposed to intense oppression and persecution. These negativities left deep wounds in the memory of the Turkish nation and caused trauma. The suffering in question has also been the subject of many literary works. One of these works is the novel of *Balkan Acısı* (Balkan Misery). In the novel, the depression

caused by the painful loss of the Balkans, the traces of the debacle and the persecutions which were suffered have clearly found their place. However, the ideas of Ottomanism, Islamism, Turkism - especially Turkism - that emerged alongside modernization in order to save the Ottoman Empire from its situation and return it to its old days, were reflected in the novel. In the novel of *Balkan Acısı*, a way similar to the course of these currents of thought in the Ottoman Empire was followed, and it was emphasized that Turkism was the only solution when Ottomanism and Islamism failed. In this study, the above-mentioned issues are discussed and reflections on Turkism, which constitutes the thought ground of the novel, are revealed.

Keywords: Turkish literature, Yılmaz Gürbüz, novel, Balkans, Turkism.

Giriş

Balkan Yarımadası; Türkiye'nin Avrupa bölümü, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Yugoslavya Federasyonu, Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Transilvanya ile Romanya'nın Eflak ve Boğdan bölgesini içine alan topraklardan oluşur [1, s. 3]. Osmanlı Devleti, yaklaşık beş yüz yıl bu topraklara hükmetmiş, 14. yüzyıldan itibaren Asya'dan, Anadolu'dan gelen Türklerle bu bölge vatanın bir parçası haline gelmiştir. "Her şeyden önce Rumeli veya Balkanlar olarak adlandırılabilen bu coğrafi bölge (Bulgaristan, Yunanistan (Batı Trakya), Yugoslavya, Arnavutluk, Avusturya, Macaristan ve Romanya'nın bir kısmı) asırlar içerisinde Türk mimari eserleriyle, Türk kültür ve sanatıyla, Türk'ün güzel Türkçesiyle, Türk gelenek ve görenekleriyle, inançlarıyla bezenmiş, bu bölgenin ayrılmaz unsurları olmuşlardır. Özellikle, başta Edirne olmak üzere Balkan coğrafyasında Üsküp, Selanik, Saraybosna, Prizren, Priştine, Sofya, Belgrad, Filibe, Manastır, Vardar Yenicesi, Serez ve Kalkandelen gibi Rumeli şehirleri birer kültür merkezi haline gelmiştir. Bu şehirler, asırlarca Türk kültürünü besleyip büyüten, yaşatan gürül gürül pınarlar olmuşlardır" [2, s. 81]. Yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyeti altında barış içinde yaşayan Balkanlarda, Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla birlikte iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin zafiyetinden yararlanmak isteyen Balkan milletleri, Batılı büyük devletlerin teşvikiyle bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamış; sonuç itibarıyla Osmanlı, Balkanlarda büyük toprak kayıpları yaşamıştır.

"Osmanlı devletinin içine düştüğü bu kötü durumdan ilk istifade eden devlet, İtalya olmuştur. İtalya 28 Eylül 1911'de verdiği bir ultimatomla Trablusgarp'taki tebaasına kötü muamele edildiğini ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, kıyı boyunca da bazı şehirleri işgal etmiştir. Ancak Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Bey gibi bir avuç gönüllü Türk subayı, yerli halkı teşkilatlandırarak İtalyan kuvvetlerinin iç kısımlara ilerlemesini

engellemişlerdir. Güçlü bir direnişle karşılaşan İtalya; Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla, bir taraftan Arnavutluk isyanını desteklemiş, diğer taraftan, Oniki Ada'yı işgal ederek Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almıştır. Bu sırada Balkanlarda durumun gittikçe gerginleşmesi ve iç bunalım sebebiyle, Osmanlı Devleti barış yapmak zorunda kalmıştır. İtalya ile yapılan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp İtalya'ya terkedilmiş, Oniki Ada da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. Trablusgarp Savaşı'ndan daha önemli kayıplara yol açan Balkan Savaşları, Osmanlı devletinin iç ve dış olaylar sebebiyle güç durumda bulunduğu bir sırada patlak vermiştir" [3, s. 100–101]. "Bu savaşların sonunda, Balkan devletleri ile ayrı ayrı barış anlaşması imzalayan Osmanlı Devleti; İstanbul ve Trakya'daki küçük bir toprak parçası dışındaki Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti ağırlığı, Anadolu ve Ortadoğu'daki Arap vilayetlerinde olan bir Asya devleti durumuna düşmüştür. Ayrıca Balkan Savaşları'nda özellikle Makedonya ve Trakya'da on binlerce Türk katledilmiş, yüz binlercesi, topraklarını ve evlerini bırakarak elde kalan topraklara göç etmek zorunda kalmıştır" [3, s. 102]. "İmparatorluğun varlık sebebi olarak değerlendirilen Balkanların kaybı, imparatorluğun coğrafya, kimlik ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Tarihi vatan olarak görülen toprakların yitirilmesi, milletin topraktan ziyade devletle özdeşleştirilmesi gibi patolojik bir durum yaratmıştır. Devlet, milliyetçiliğin belirleyeni olarak kimliğin inşasında önemli bir rol oynamıştır" [4, s. 42]. Balkan Savaşları, Türklerin o güne kadar yaşadığı en büyük felakettir; sonuçlarıyla toplum üzerinde derin izler ve yaralar bırakmış, millî buhrana sebep olmuş bir vakiadır. Diğer taraftan da Türkçülük temelleri üzerine kurulacak olan ulus devlet yolunda bir dönüm noktası da teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'ni düştüğü durumdan kurtarmak için modernleşme çabalarının yanı başında tekrar eski gücüne kavuşturmak ve milliyetçiliğin imparatorluğun bütünlüğüne zarar vermesini engellemek için ortaya bazı fikir akımları atılmıştır: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük. İlk olarak, bir Osmanlı milleti yaratarak devleti ayakta tutmayı amaçlayan 'Osmanlıcılık' fikri hayata geçirilmiştir. Osmanlıcılık siyaseti, devleti bütün olarak bir arada tutmayı başaramayınca çare İslamcılık fikrinde aranmıştır. Hristiyan tebaanın isyan edip bir Osmanlı'dan ayrılmasıyla birlikte kalan Müslümanlar ile devlet ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Fakat Arnavutların ve Arapların isyan etmesiyle bu düşünce de devleti kurtarmaya yetmemiştir. Nihayetinde, son çare olarak Türkçülüğe başvurulmuştur. Bu yönüyle bakıldığında Osmanlı'da Türkçülük, devleti kurtarmak için son kertede başvuru olan bir düşüncedir. Bu üç farklı akım, farklı millet tanımına, farklı coğrafya anlayışına sahiptir. Ayrıca, Osmanlıcılık da İslamcılık da milliyetçilik ideolojisi sonucunda ortaya

çıkıldığından, bu fikir akımlarının etkisiyle atılan her adımın arka planında milliyetçilik fikri görülür. Şimdi kısaca bu fikir akımlarına değinelim.

Osmanlı Devleti'ni, bir bütün olarak tutmak için ortaya atılan ilk hareket 'Osmanlıcılık' siyasetidir. İttihad-ı anasır şeklinde karşılık bulan Osmanlıcılık, imparatorluk içerisinde yaşayan milletleri, bir Osmanlılık üst kimliğinde bir arada tutma siyasetidir. "II. Mahmut zamanında başlayıp, Ali ve Fuad Paşalar zamanında zirve noktasına ulaşan bu siyasetin esasları, Osmanlı memleketindeki Müslim ile gayrimüslim ahaliyi aynı hak ve vazifelerle mücehhez kılarak aralarında tam manasıyla eşitlik tesis etmek ve din ve nesep ihtilafına bakmaksızın ayrı milletleri birbirine karıştırarak Amerikan milleti gibi yeni bir Osmanlı milleti inşa etmeyi" [5, s. 16]. "19. yüzyılın ilk yarısında daha çok bir idari tedbir pratiği olarak doğup gelişen Osmanlıcılık, ayrılıkçı hareketlerin kötü idareden neşet ettiğini, dolayısıyla iyi bir idare ile önlenebileceğini varsayan bir iyimserliğin ürünüydü. Modern merkezî devlet, bürokrasi tarafından yapılandırılırken, devlet-tebaa ilişkileri ve aynı zamanda Osmanlı, devlet ve vatan gibi kavramların anlamları da dönüşüme uğramıştı. Kendisi ile tebaası arasındaki aracı kurumları ortadan kaldıran devlet, çeşitli işleri uhdesine alarak bunları bir devlet hizmeti formuna sokmuş ve tebaa ile doğrudan temas kurmaya başlamıştı. 1829 Kıyafet Kanunu, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1864 Vatandaşlık Kanunu gibi Osmanlıcılığın ilk dönemine ait belgeler değişen devlet-tebaa ve devlet-fert ilişkilerinin göstergesidir. Artık vatan kavramı insanların yaşadığı köy veya kasabayı değil bütün Osmanlıların müşterek vatanını ifade ediyordu. Osmanlı olmak artık sadece bir hanedana veya yönetici seçkin bir gruba mahsus bir ayrıcalık olmaktan çıkarak bütün vatandaşların paylaşması arzu edilen müşterek bir aidiyet haline geliyordu" [6, s. 54-55]. "Hürriyet, musavat, uhuvvet ve adalet dövizleriyle birlikte ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlıcılık siyasetinin zirve noktası olmuştur" [6, s. 56]. "Osmanlıcılık iyi işlenmiş bir resmi ideoloji mevkiine yükselememiş; gerçek manada romantik bir edebiyata, bir tarih tasavvuruna, eğitimsel süreçlere sahip olamamıştır. Osmanlıcılık hiçbir zaman bu tarz psikolojik ve ideolojik unsurlarla desteklenmemiş, desteklenememiştir" [6, s. 57]. Sonuç olarak Osmanlıcılık, yaşanan toplumsal gelişmeler, savaşlar, isyanlar nedeniyle başarısızlığa uğramış ve yeni arayışlara girilmiştir.

19. yüzyılda iktidarın dağılma tehlikesine karşı geliştirdiği ikinci bir siyaset biçimi 'İslamcılık'tır. Osmanlıcılık siyasetinin Hristiyan tebaanın ayrılmasını engelleyememesi üzerine çare, İslamcılıkta aranmıştır. "İslamcılığın zihinlerdeki ilk çağrışımı İttihad-ı İslam, yani bütün Müslümanların birleşmesidir. Kemal Karpat, İttihad-ı İslam'ı 19. yüzyıl reformlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, toplumsal ve

kültürel bir dönüşüm geçirmesi, Müslüman orta sınıfların ortaya çıkışı, Batılılar ve Rusya tarafından işgale uğrayan bölgelerdeki Müslümanların, destek ve meşruiyet aramak gibi sebeplerle yüzlerini Hilafet merkezine çevirmeleri, işgal altındaki bölgelerden Osmanlı topraklarına gerçekleşen Müslüman göçleri ve Panslavizm'e karşı oluşan tepkiler gibi gelişmeler etrafından ele almaktadır" [6, s. 144].

"Türkçü cepheden İslamcılığa yönelen ilk dikkat, ilk tanımlama çabası Yusuf Akçura'dan gelmiştir. Akçura, İslamcılığı Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma projeleri dâhilinde ele alır ve kronolojik bir sırayı takip ederek Osmanlılık siyasetinin başarısızlığı üzerine Avrupalıların Panislamizm adını verdikleri İslamiyet politikasının ortaya çıktığını yazar. Bu yeni politikayı 'Hakk-ı Hilafet'in Devlet-i Osmaniye hükümdarında olmasından istifade ederek, bütün İslamları hükümet-i mezkure idaresinde siyaseten birleştirmek' şeklinde tanımlar" [6, s. 146]. "*Üç Tarz-ı Siyaset*'te her siyasetin imkânlarını yoklayarak fayda ve zararlarının muhasebesini yapan Akçura, ittifad-ı İslam siyaseti için de bir imkân, fayda ve zarar tablosu hazırlar. Ona göre İslamiyet, İslam dünyasının pek çok yerinde hâlâ Müslümanlar için en temel ve güçlü kimlik tayin edici unsurdu. İslamiyet'in bu vasfından faydalanarak Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Müslümanlar, Osmanlı milletine kıyasla daha sıkı bir bağla birleştirilebileceği gibi, Osmanlı padişahının İslam dünyasının büyük kısmı tarafından halife olarak tanınması, bütün Müslümanların birleşmesinden doğacak büyük bir topluluğun vücuda getirilmesini mümkün kılabilirdi. Lakin Osmanlıcılığa göre daha geniş bir proje olan İslamcılık, kısmi dahili engellerin yanında ciddi harici engellerle karşı karşıyaydı. İslam devletlerinin hepsi Hıristiyan devletlerin nüfuzu altındaydı ve hemen hemen bütün Hıristiyan devletler Müslüman tebaaya sahipti" [6, s. 148]. İslamcılık fikri de Arnavutların ve Arapların isyanı ile birlikte zaafa uğramış, Osmanlıcılık gibi başarısızlık ile sonuçlanmış bir düşünce akımıdır. Nihayetinde en son başvurulacak -başvurulmak zorunda kalınan- düşünce akımı 'Türkçülük' olmuştur.

"İlmî ve kültürel bir yönelim olarak ortaya çıkan Türkçülük, siyasî bir proje ve alternatif olarak *Üç Tarz-ı Siyaset*'te tasarlanmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki siyaset tarzlarını isimlendirip; tasnif, tayin ve tahlil etmesi bakımından eser bir ilk olma özelliğini taşımaktadır" [6, s. 38]. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yusuf Akçura tarafından 1904 yılında Ali Kemal'in Kahire'de çıkardığı *Türk* adlı dergide yayımlanmıştır. "Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'te, kronolojik bir sıra takip ederek Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetlerinden sonra 'ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyasiyesi husule getirmek' fikrinden bahseder ki eser şöhretini büyük ölçüde bu bahse borçludur. Akçura, bu üç siyasetten hangisine taraftar olduğunu doğrudan ifade

etmeyerek objektif kalmaya dikkat etmiştir, fakat bilhassa eserin son kısımlarında Türkçülüğe eğilimini gizlememiştir” [6, s. 39]. Yine “*Şura-yı Ümmet*’teki yazılarında milliyet duygusunun siyasi gücünü ısrarla belirtmesi, *Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihine Dair Bir Deneme*’sinde milliyetçilik duygusuyla ayaklanan Hristiyan unsurlara özyönetimlerini kurmalarına izin verilmesini istemesi, *Üç Tarz-ı Siyaset*’te İslamiyet’in, içinde milliyetlerin ‘tahaddüsünü kabul edecek şekilde’ değişmesini talep etmesine dayanarak onun eğiliminin Türkçülükten yana” [7, s. 91] olduğunu söylemek mümkündür.

“Türkçülüğün organizasyon kabiliyetini arttırarak kitleselleşmesi ve hem iktidarın, hem de kamuoyunun onayına mazhar olması Balkan Savaşları’ndan sonradır. Batı düşüncesi ve bilimi zihnî/epistemik bir dönüşüme zemin hazırlamış, 93 Harbi ve Balkan Savaşları gibi facialar toplumsal bilinç üzerinde sarsıcı tesirler icra etmiş, ‘anâsır-ı Osmaniye’ içerisinde Türklerin perişan durumunun dikkat çekmeye başlamasıyla birlikte Türklere ve Anadolu’ya karşı bir ilgi uyanmış, Türkoloji’nin de etkisiyle bu ilgi giderek kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür” [6, s. 23]. Bu dönüşümde özellikle Avrupa’daki Türkoloji çalışmalarıyla Rusya’dan gelen aydınların etkisi büyüktür.

Ayrıca Ziya Gökalp’ın ifade ettiği üzere [8, s. 43] milletlerin buhranlı günleri, ülkülerin yaratılış günleridir. Milli felaketlerin milletleri kendine getirecek bir uyarıcı fonksiyonu vardır. İşte Balkan Savaşları, bu türden bir felakettir. Balkan Savaşlarıyla birlikte imparatorluğun Türk unsurunun çoğunlukta olduğu bir devlet haline gelmesi, Türkçülüğe yönelişi hızlandırmış; Türkçülük belirgin bir siyaset olarak yerini almış, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini oluşturmuştur.

Balkanların kaybının toplumda ve devlette yarattığı etkiyi, Balkanlardaki zulmün ortaya çıkarttığı tarifi zor olan acıyı; bunlarla birlikte ortaya çıkmaya başlayan Türkçülük hareketini, fikir akımlarını tarihi metinlerden öğrenilebileceği gibi edebî metinlerden de öğrenmek mümkündür. Özellikle roman; bu türden sosyolojik, tarihi, kültürel, siyasi vb. malzeme bolca malzeme verebilmektedir. Yılmaz Gürbüz’ün 1975 yılında kaleme aldığı *Balkan Acısı* romanı da Balkanları, Balkanlarda Türklerin maruz kaldığı acıları, Balkan Savaşlarının acı sonuçlarını, Türkçülük arka planıyla ele alan bir edebî metindir.

***Balkan Acısı* Romanında Türkçülük Fikri**

Osmanlı Devleti’nin küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti’nin banisi Mustafa Kemal başta olmak üzere, kurucu kadronun çoğu Balkan

kökenlidir. Dolayısıyla yeni kurulan devletin kurucularında Balkanlar, ayrı bir yer tutmaktadır. Feroz Ahmad da [9, s. 113] bu bahse dikkat çekerek, Cumhuriyet'in Balkan kökenli kurucularının çoğu, Ankara'ya bir Balkan şehri kurmak istediklerini, Bakanlık binaları olarak kullanılan kışla benzeri alçak taş binaların, iki tarafı ağaçlı yolların ve küçük bahçeli evlerin kaybedilen Balkan şehirleri gibi tasarlandığını vurgular. Bu örnek, Balkanların kaybının Türk milletinin bilinçaltına yerleştiğini, milletin hafızasında derin bir yara açtığının somut bir göstergesidir. Türk milletinin hafızasında acı bir yeri olan Balkanların kaybı, romanlarda işlenmiştir. *Balkan Acısı* romanı, bir taraftan Balkanlarda Türklerin dramını, nasıl baskı ve zulme maruz kaldıklarını, nasıl bir vatan kaybedildiğini ortaya koymuş diğer taraftan da kurtuluşun Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık değil Türkçülük zemininde aramanın doğru olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçeveden bakıldığında romanın arka planında 'Türkçülük' fikrinin hâkim olduğu söylenebilir. Şimdi bu düşüncemizi romandan alıntılatacağımız örnekler ile ifade edelim.

Romanda, Balkanların Türk yurdu olduğu, Türk'ün kanyla bu coğrafya vatan haline getirildiği çok kez vurgulanır. Anlatıcı, beş asırdır Balkanların Türk olduğunu söyler: "*Küçük Balkan, İncekarasu ve Vardar ırmakları arasından asırlık gür ağaçları ve zümrüt gibi yeşil ovalarıyla Görice'ye kadar uzanan bereketli yerlerdi. Buralar beş asırdır Türk'ün elinde hamur olmuş; kanla, terle yoğrulmuştu*" [10, s. 9]. Romanın başkahramanı Doğan, yüksek tahsil için Avrupa'ya gitmiş, artık vatana dönme vakti gelmiştir. Trende Balkanları izlemekte, geçtiği köyleri dikkatle süzmektedir. Belgrad'dan sonra coğrafya Türk'tür: "*Belgrad'dan beri, yol boyunca gördüğü köylerin minarelerini ve kilise kulelerini saymıştı. Bir kilise kulesine karşılık üç cami minaresi görünüyordu. Avrupalıların Hristiyan Balkan dedikleri yer bura mıydı? Sırb'a, Yunan'a, Bulgar'a peşkeş çekilen ecdâd kanyla sulanmış şu güzelim Türk toprakları mıydı? Adı gibi tertemiz Türk olan Balkan: Orman, ormanlık... Türk'e yaraşır dağlık... Yemyeşil Balkanlar: Müslüman Balkan... Türk Balkan...*" [10, s. 45].

Roman kahramanlarından Ziba Nine, ebelik yapmaktadır. Civar köylerdeki herkesin yardımına koşar. Ziba Nine, yakın köyde Rum Kosta'nın karısının doğumunu yaptırmak üzere torunu Zeliha ile birlikte sabaha karşı yola çıkmıştır. Yolda Zeliha ile dertleşir, konuşur. Balkanlardan Osmanlı giderse barış, güvenlik, huzur ortadan kalkacaktır. Torunu Zeliha'ya göre ise Türkler hiçbir yere gitmeyecektir, çünkü Balkanlar Türk'tür, Türk yurdudur: "*Biz gidersek buralarda, Rumeli'nde sulh sükûn kalmaz. -Gidecek miyiz? Diye Zeliha bağırdı: Nereye, ma nine nereye? Balkanlar bizim değil mi? (...)* Ninesi sorusuna cevap vermemişti. Zeliha elindeki sopayla eşeğin ensesini

dürterken düşünüyor, kendine soruyordu; “Niçin, nereye gideceğiz? Buralar bizim değil mi, türkün değil mi? Ninem komşu çocuklarının dediği gibi arada deli deli söz ediyor. Bağımızı bahçemizi, sarı ineklerimizi nasıl bırakırız?” [10, s. 19].

Romanda İzdinli Tevfik Paşazade Hüseyin Bey, Küçük Balkan’ın Üsküpler karyesindeki köylerin eşrafını istişare için toplamıştır. Mecliste ülkenin vaziyeti konuşulmaktadır. Hüseyin Bey söz alır. Balkanların Türk yurdu olduğunu söyler: “*Bulgarlar, Rumlar Türklere saldırıp onları katlederken bizi koruyacak idarecilerimiz, askerlerimiz siyaset yapıyor. Selanik’tekiler sesimizi duymuyor. Hepsi kendi âleminde, biz kendi nefsimizi kendimiz koruyacağız. Balkan bizim öz yurdumuz*” [10, s. 165].

Romanın sonlarına doğru, Balkanların Türk toprağı olmasıyla ilgili bir diyalog yer alır. Doğan ve karısı Leyla, Misak-ı Millî haberini almıştır. Balkanların Misak-ı Millî’ye dâhil olup olmadığını merak etmişlerdir. Dâhil edil(e)mediğini öğrenince hem üzülür hem kaygılanırlar:

“-*Balkan yok mu, Selanik yok mu?*

İzmir, İstanbul kurtulsun da. Trakya, Anadolu kurtulsun da biz tek esir kalalım.

Leylâ Hanım söze karıştı, heyecanlı ve müteessirdi:

-*Niçin bizi düşünmüyorlar? Niçin Küçük Balkan misak-ı millî dışında. Karasu-Vardar bizim yurdumuz... Bizi kim kurtaracak kim?”* [10, s. 360]. Romanda Balkanların Türk olduğuna dair örnekleri artırmak mümkündür. Balkanların Türk yurdu olduğu düşüncesinin temelinde, Türkçülük fikrinin direkt etkisi vardır. Unutulmamalıdır ki toprağa bağlı milliyetçiliğin esaslarından birisi toprak/vatan kavramıdır. Etnik gruplar kendilerini bir toprak parçası ile özdeşleştirirler.

“Balkan Savaşları ile birlikte savaşın ilerlemesine ve Müslüman Türklere yönelik zulümlerin artmasına bağlı olarak dönemin pek çok edebî ürününde Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar, Karadağlılara dair stereotipilerin aşağılayıcı bir nitelik kazandığı, düşmanın kötülendiği ve olumsuz imajlarla tanımlandığı görülmektedir. Artık onlar düşmanın Osmanlı sınırları içinde yaşayan işbirlikçileri, devletin vücuduna zarar veren mikroplardır” [4, s. 119]. Abdullah Şengül’ün de [11, s. 106–107] belirttiği gibi Osmanlı’da; Fransız İhtilali’nin etkisiyle Osmanlı içinde yaşayan gayrimüslim azınlığın kendi kültürel kimliklerinin iddiasına girmesi yavaş yavaş ‘öteki’ bilincinin oluşmasına zemin hazırlar. Özellikle 1908 sonrası gelişen siyasî olaylar, milliyetçi bir edebiyatın vücuda gelmesini sağlar. *Balkan Acısı* romanında vaka zamanı da bu döneme denk gelmektedir. Romanda, torun Zeliha üzerinden ‘öteki’ kurgulanmıştır. Ziba Nine, ebelik yapmaktadır. Civar köylerdeki herkesin yardımına koşar. Yakın köyde Rum Kosta’nın karısının

doğum sancıları başlamıştır. Kosta'nın oğlu Niko, gece yarısı Ziba'nın evine gelir. Ziba, torunu Zeliha ile gitmek ister, fakat Zeliha, Rumlara yardım etme taraftarı değildir. Onlara karşı isteksizdir: "*Zeliha'nın şevki kırıldı. Rum isimlerini duyunca doğum aletlerini ve ebe ilâçlarını heybelere isteksiz isteksiz yerleştirdi. Küçük heybeyi omuzuna alırken:-Niko mu? diyerek, isyankâr isyankâr ninesine baktı; başını önüne eğerek homurtuyla mırıldandı: Gene mi gâvurlara yardım ma Nine?*" [10, s. 14]. Zeliha ve ninesi Ziba, Kosta'nın hamile karısını doğurtmak üzere yola çıkmıştır. Yolda Rumlara karşı olumsuz tutumuna devam eder: "*-Bir Rum pedisi daha! Rumlara ne ebelik edersin ma Nine?!*" [10, s. 15]. Niko önde onlar arkada gitmektedirler. Yolda, babası aklına gelir. Babası Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir. Zeliha, ninesinin Rumlara, Yunanlılara yardım etmesini istememektedir. Çünkü onlar yüzünden babası, dedesi şehit olmuştur: "*Şimdi yeşil tepelerin ardından babasının hayali, daima tebessüm eden yağız çehresiyle gözlerinin önünde canlanıyordu. (...) Yıllarca ağlayarak beklediler, dönmedi. Yunanlılar öldürdü onu. Şu Niko pedisinin soyu. 'Eniştemi de Yunanlılar öldürdü... Dedem de, amcam da, dayım da gâvurlarla savaşırken öldü. Niçin, niçin ebe ninem onlara yardım ediyor, ocağımızda bir tane erkek bırakmayan Hristiyanların hizmetine koşuyor?*" [10, s. 19]. Zeliha, ninesinin aksine Rumlardan, Yunanlardan nefret etmektedir. "Balkan Savaşları sırasında kaleme alınan metinlerde en sık işlenen stereotiplerden biri de Balkan milletlerinin 'domuz çobanı' olarak tasvir edilmesidir" [4, s. 120]. Bu benzetmeyi Zeliha da yapar. Zeliha ve ninesi Rum köyüne gelmiştir. Ahırdaki domuzları görür. Zeliha'nın zihninde sanki o ahır Rum köyü; domuzlar da o köyde yaşayan Rumlardır: "*Zeliha susuyordu. Poli köyünün alçak duvarlı ahır tersliğinde pislik yiyen domuzlara tiksinerak baktı*" [10, s. 21]. Alıntılarda görüldüğü üzere öteki üzerinden Türkçülük fikri ve Türk kimliği öne çıkarılmıştır.

Romanda az da olsa Osmanlı Devleti ve padişah üzerinden Osmanlılık fikrinin savunulduğunu görürüz. Ziba Nine, etrafta herkesin güvenini kazanmış, doğum yaptıran marifetli bir kadındır. Kocasını, çocuklarını şehit vermiştir. Rumlardan da çokça beğenilen bir Türk kadınıdır. Herkesin yardımına insanlık koşmaktadır: "*Ziba Nine'yle torunu bir saattir Poli yolundaydılar. Poli Muratlı'ya iki saatlik mesafede fakir bir Rum köyüydü. (...) Türk köylerinin Ziba Nine'si Polili Rumların da ebesi olmuştu. Sadece Polili Rumlar değil, Balkan'daki Sırp ve Bulgar köylüleri de ya bir doğum ya bir kırık veya çıkık için ona koşarlardı. "Koca ihtiyarın ellerinde sihirli bir deva yar" derlerdi*" [10, s. 15]. Ziba Nine, padişahı devletle bir görür. Devlet demek padişah demektir, İslam dini demektir. Bir mecliste padişahı eleştirene sert bir şekilde karşı çıkar: "*Akraba erkekleri ile*

buldukları bir mecliste, Selanik'ten gelmiş bir misafir Sultan Hamid'e dil uzatınca nasıl adamı haşlamıştı: Tövbe de! Tövbe de! Evliya sultana dil uzatmak, Devleti Osman'a hakaret etmek demek. Halifeye dil uzatan dinini, devletini yıkar. Günahtır. Tövbe de evlâdım" [10, s. 17]. Ziba Nine, köyde kalabalıklarda bir erkek gibi konuşur. Devleti, memleketi uğruna şehit olmak şereflerin en yücesidir: "Şimdi eşek sırtında kamburu daha çok belli olan ninesi, köy meclislerinde dillenirdi: Memleket uğruna kocam da, oğlum da damatlarım da feda. Devleti Âli'ye on oğlum olsa onunu da helâl ederim, şehit olsun, gazi olsun derim... Değil mi ki Yunanı Dömeke'de döndüre döndüre dövdüler... Allah kocalarımız, oğullarımız gibi bize de şerefli bir ölüm nasip etsin" [10, s. 17]. Ziba Nine'nin bu düşünceleri bizi doğrudan 'Osmanlılık' fikrine götürmese de dolaylı yoldan götürmektedir. O, Osmanlı'nın dağılmaması için; kocasını, damadını şehit eden Rumlara, Yunanlılara bile sırtını dönmemiş, yardımlarına devam etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Ziba Nine üzerinden örtük de olsa bir Osmanlılık savunuculuğu söz konusudur. Az da olsa diğer sayfalarda da bu düşünceye rastlamak mümkündür. Doğan ve Osman Selanik'te Genç Kalemler'in toplantısına gider. Hulusi Bey onları sofaya almıştır. Hararetli konuşmalar başlar, yaşlı biri Osmanlılık fikrini savunur: "Efendiler! Hepimiz de Osmanlıyız. Devlet-i Osman binbir türlü tehlike içinde. İmparatorluktaki kavimlerin milliyet hissini tahrik etmeyelim. Rum'u, Arnavud'u, Bulgar'ı, Arab'ı Osmanlı terkinde birleştiremezsek fikren ve siyaseten nasıl kuvvetli oluruz?" [10, s. 308]. Bunların dışında Osmanlılık savunuculuğu ile neredeyse karşılaşılmaz. Ki romanın tezi de Osmanlıcılığın başarısız olduğu; çarenin, kurtuluşun Türkçülük siyasetinde olduğudur.

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, II. Meşrutiyet gibi gelişmeler, Osmanlılık siyasetinin getirileridir. Müslümanlar, artık Hristiyanlar ile eşit haklara sahiptir. Bu, Müslümanlar/Türkler arasında huzursuzluğa yol açar. Müslüman Türkler bu eşitliğe karşı çıkmışlardır. Romanda da bunu görmek mümkündür. Abdurrahman Ağa, yeğeni Doğan'a, bazı tavsiyelerde bulunur. Onun ittihatçı olmasına çok üzülür. Abdurrahman Ağa'nın gözünde Abdülhamit karşıtı olmak devleti yıkmaya teşebbüs edenlerle bir olmak demektir. Meşrutiyet; Rum'la, Bulgar'la Türk'ü eşitlemekle kalmayacak; Türk onların kölesi olacaktır: "Devlet Sultan demek! Millet Sultan demek! Devleti de milleti de en iyi düşünen Sultan Abdülhamit Han'dır! Bundan gayri düşünce tehlikeli. İngilizlerin, Fransızların, Rusların amaline hizmet olur.. Meşrutiyetle Balkan'daki tebaamız olan Rum'la, Bulgar'la eşit olacağız derken onların kulu kölesi olacağız.. Meşrutiyetin, hürriyetin öncüleri kim?. Rumlar, Yahudiler, dönmeler değil mi? (...) Yeğenim! Doğanım!. Sen Küçükmatlı Beylerinin oğlu.. Türk oğlu Türk, nasıl devletini yıkacak

olanların fikrindesin, onlarla berabersin" [10, s. 119]. Romanda İzdinli Tevfik Paşazade Hüseyin Bey, Küçük Balkan'ın Üsküpler karyesindeki köylerin eşrafı ile ülkenin vaziyetini konuşmaktadır. Hüseyin Bey, Osmanlı'daki tüm milletlerin eşit olmasından rahatsızdır: "*Hürriyet çıkalı hepimizin hukuku ayrı. Çingene ile Rum'la eşit olduk*" [10, s. 167].

"İstanbul'daki Türk Derneği'nin faaliyetlerine paralel olarak İttihat ve Terakki hareketinin merkezi sayılan Selanik'te çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisi, dilde Türkçülük akımına yeni bir hız vererek milliyetçi ideolojinin oluşması bakımından çok önemli bir gelişmeye öncülük etmiştir. Genç Kalemler Hareketi'nin temel amacı, yazı dilini sadeleştirmek ve halk diline yaklaştırmaktı. Bu amacı Yeni Lisan olarak savunan Genç Kalemler Hareketi'nin öncülüğünü ve birleştiriciliğini Ali Canip ve Ömer Seyfettin yapar" [3, s. 113]. Yılmaz Gürbüz de dönemin Türkçülük fikrinin önemli mecrası olan Genç Kalemler'i romanına dâhil etmiştir. Romanda Doğan ve Osman, Genç Kalemler'in toplantısına katılırlar. Doğan, Osman'a toplantı ve toplantıya katılanlar hakkında bilgi verir. Toplantıya katılanlar 'ülküçü', 'Türkçü' gençlerdir. Kendisi eski bir ittihatçı olmasına rağmen toplantıdaki bazı kişilerin ittihatçılara yakın olmalarını eleştirir: "[B]unlar ülküçü Türkler.. Türkçü yazarların çıkardığı Genç Kalemler mecmuasında birleşmişler. Bak bir gidelim toplantılarına, onların konuşmasında kendini bulacaksın. Biraz ittihatçılara bulaşmasalar, başka bir kusurları yok" [10, s. 306]. Genç Kalemlerin toplantısına girerler. Hulusi Bey onları sofaya alır. İçeri girdiklerinde genç biri Ziya Gökalp'ın Altın Işık şiirini okumaktadır:

*"Türk Yurdu uykuda, ey düşman sakın
Uyuyan ülkeye yapılmaz akın..."*
(...)
*"Sürüden koyunlar hep takım takım
Ayrılmış, sürüde kalmamış bakım;
Asmanın üzümü dağılmış; salkım
Olmak ister, fakat bağban nerede?
Gideyim, arayım: çoban nerede?"* [10, s. 307]

Genç Kalemler'in toplantısında hararetle konuşmalar yapılırken söz Nesimi Bey'e gelmiştir. Nesimi Bey, Garpcılığın da Osmanlıcılığın da başarısız olduğunu söyleyerek Türkçülük propagandası yapar:

"Beyler! Müsaade ederseniz, dedi; ben size Genç Kalemler Mecmuası'ndaki müttefiklerimizin fikrini açıklayayım. Garpcılığın da, Osmanlıcılığın da boş olduğunu göreceksiniz. Ömer Seyfettin Bey de, Ziya Bey de bu toplantıya gelmek isterlerdi. Fakat Ömer Bey rahatsız, Ziya Bey'in de Cemiyette idare

heyeti toplantısı var. İnşallah ilerde onlar da sizlerle konuşur, meselelerimizi hep birlikte hallederiz. Beyler! Artık boş münakaşaları bırakalım. Koca Balkan'da elimizde bir Manastır, İşkodra, Yanya, Selanik kaldı. Dünkü çobanlarımız aleyhimize büyüyen devletler halini aldı. Artık garpçılık da Osmanlıcılık da derde deva olmaktan çıktı. Yıllarca önce Namık Kemal Osmanlı derken "millet-i hakime" olan Türk'ü kasedederdi. Fakat bugün mecliste Boşo "Osmanlıyım" derken "milleti hakime"yi mahvedecek hareketlerle bize tahakküme kalkıyor. Her adiliğini de Osmanlı sıfatının arkasına gizlenerek yapıyor. Şerefli, şanlı Osmanlı kelimesi bunlar için çirkin yüzlerini örtmek istedikleri maske oldu" [10, s. 308–309]. "Osmanlı İmparatorluğu içindeki Müslümanlar bile halifeyi dinlemiyorlar. Arnavutlar Müslüman olduğu halde Hristiyan Rum ve Bulgar komitacılarıyla işbirliği içinde. Arnavut Esat Toptani Yahudiler tarafından kandırılmış; İbrahim Temo gibi Tiran'da, Draç'ta bağımsız Arnavutluk istiyor. Arapların da İngilizlerin oyununa, iğfaline kapılmayacağını kim temin edebilir. Bugünkü şartlarda ortada Müslüman olarak, halifeyi dinler görünen bir Türkler kalıyor" [10, s. 310–311].

"Balkan'ı da, bütün Türkiye'yi de düşmanlara karşı sadece ve sadece Türkler kurtaracaktır. İşte Genç Kalemler Mecmuası'nda bizler bu hareketin fikriyatını yapıyoruz. Milletimizin adı Türk milletidir. Artık bunu bir Rum, bir Bulgar, bir Sırp kadar açıkça ve iftiharla söyleyebilmeliyiz. Millet Türk, devlet Türk'ün olunca hareketin de Türkçü olması çok tabiidir. O halde Ziya Bey ve Ömer Bey'in Genç Kalemler'de ateşledikleri hareket yerden göğe kadar haklıdır. Arkadaşlar, tarihimiz, coğrafyamız bizi Türkçü olmağa zorluyor, Türkçülükten başka fikir hareketi devletimize deva olmaz." "Sofadaki gençlerle birlikte Osman da, Doğan Bey de bağıriyordu: Türküz! Türkçüyüz!" [10, s. 312]. Nesimi Bey, Balkan'ı da bütün Türkiye'yi de sadece Türklerin kurtarabileceğini vurgular. Dönemin Türkçü simaları olan Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp adlarını da sayarak toplantıda bulunanları Türkçülük noktasında motive eder. Konuşmasını da 'Türküz Türkçüyüz' sloganı ile tamamlar.

Toplantıda, Nesimi Bey'den sonra Akil Bey söz almıştır. Asrın milliyetçilik çağı olduğundan, Türk milletinin köklerinden bahseder. Bu noktada Ziya Gökalp'ın Turan şiirini örnek verir. Akil Bey de tek çarenin, kurtuluşun Türkçülükte olduğunu savunur:

"Aslımıza dönelim. Asrımız bir milletler, milliyetçilikler asrı... Yıllardır biz bunu anlayamadık. Dünkü kölelerimiz anladı... Bulgar Bulgarlıktan, Rum Yunanlıktan bahsetti. Hatta Arap ve Arnavut islâmi unutup milliyet peşine düştü. Sürüdeki domuzlar, develer dört bir yana dağılırken, biz zorla bütün bu hayvanları aynı sürü içinde tutmağa çalıştık."

“*Namık Kemâl Osmanlı'yı Türkün imparatorlukdaki adı olarak görüyordu. Fakat imparatorluk zayıfladı; kuvvetsiz kaldık... Dört bir yanımız düşman. Çünkü Türk'üz, Müslümanız... Bunun için yalnızız arkadaşlar. Türk olduğumuzu millî şuurla idrak etmeliyiz. Osmanlı devletinin banisi Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'den, Kayı aşiretinden önce de Türk'üz... Osmanlı'ya da, Selçuklu'ya da Türk olduğumuz için bağlıyız. Bu hanedanlar, Oğuz boylarının en asili olan Kayı'dandır, Kınık'tandır. Oğuzlar ise Türk'ün kökü, atası olan Oğuz Han'a dayanır. Mecmuamızın büyük mütefekkeri Ziya Gökalp “Turan” şiirinde bunu ne güzel anlatır*” [10, s. 314].

“*Turan şiirinde belirtilen Oğuz nesli ikibin yıllık bir miledir... Çingenesi, çifti ayrılır, gücenir diye artık Türk olduğumuzu saklamayacağız. Türk'üz, Türk kalacağız. Bu devlete yalnız biz sahip olacağız. Bunun için Türkçüyüz, bunun için Türk milliyetçisiyiz... Türkiye Oğuzların iki mümtaz boyundan gelen Selçuklular ve Osmanlılar sayesinde bizim ezeli ve ebedi yurdumuz olmuştur..*” [10, s. 315]. Toplantıda özellikle Akil Bey ve Nesimi Bey, Türkçülüğün kurtuluş için tek çare olduğunu savunan, tarihini bilen, bilinçli bir aydın olarak karşımıza çıkmıştır. Toplantıyı özetlemek gerekirse Balkan Türklerinin tutunacağı tek dal kalmıştır o da: Türkçülük.

Romanın başkahramanlarından Doğan Bey'i dayısı büyütmiştir. Dayısının kızı ile evlenen Doğan Bey, karısına içini döker. Batı hayranlığının Türk toplumuna ne kadar zarar verdiğini ifade eder. Kuzeni Osman ise Avrupa'ya hiç gitmemiştir. Osman en iyisini yapmıştır. Osman'ın milletine, vatanına, Türklüğe dair düşünceleri Doğan'ı çok etkilemiş, yanlış yolda olduğunun farkına varmıştır. Ailesine, milletine, devletine, kültürüne, tarihine yabancı kaldığını görmüştür. Bu yönüyle Doğan Bey'i sonradan bilinçlendiğini görürüz: “*Sultan'ı da tahttan uzaklaştırmak için çalışanlar İngiliz... Benim iflas etmem için her kalleşliği yapan kız İngiliz Miss Field.. Uğursuz kız.. Nerden çıktı karşıma.. Benim en verimli yıllarımı İngilizler yedi.. Ah şu İngiliz. Avrupa hayranlığı.. Teceddüt, garplılaşma hastalığı.. Yedi bitirdi bu hastalık bizi, için için kemirdi.. Şimdi devleti yiyor.. Hürriyet, müsavat, uhuvvet diye bir zehir verdiler içtik.. Bütün münevverler şüphesiz şeksiz içtik.. Bütün münevverler sarhoş olduk.. Sarhoşuz.. Ne yapacağımızı bilmiyoruz.. Nadim oldum kolejde, Avrupa'da okuduğuma.. Osman ne temiz ne saf bir Türk düşüncesinde.. Bir toplantımızda beni mahcup etti, arkadaşlarımın arasında utandırdı diye düşünmüştüm. Şimdi o ne kadar haklı.. Bir rüştiye, bir Sultani tahsili benim neme yetmezdi.. Okudukça bozuldum.. Affet beni Leylâ affet.. Küçükmatlı'da bir köylü olarak kalsaydım ne kadar mesut olurdum...*” [10, s. 285]. Yazar, Doğan'ın iç muhasebesi üzerinden Batı etkisinde kalan, Batı hayranı olan Türk aydınını da eleştirir. O

günün Türk aydınlarını eleştirirken bugünün Türk aydınlarına da Batı hayranlığı konusunda bir uyarıda bulunur.

Yılmaz Gürbüz, bir diğer eleştirisini de Konya civarından gelip Balkanlara yerleşen ilk Oğuz Türkleri olan ve adına ‘Konyar’ denilen Türkler üzerinden gerçekleştirir. Osman, Konyar çadırına misafir olur. Derken Osman, Konyar kızı Albenika’ya âşık olur. Yörük çadırında ona ayrılan ikram edilir. Kızın ninesi kendi köklerini anlatmaya başlar. Ortodoks olduktan sonra benliklerini kaybetmişlerdir: “*Alben oğul Alben! dedi; Biz Konyar’ız Alben deriz, Rumlar Albenika der. Ortodoks olduk her şeyimizi kaybettik. Adımız da gitti, dilimiz de, töremiz de. Balkan’a Osmanlı gelmeden biz gelmişiz. Bizans vurmuş kırmış, darmadağın etmiş bizi*” [10, s. 135–136]. “*Konyar kadın atalarından duyduğu şekilde Balkan’a gelişlerini, Bizans’ın işkencelerini, yavaş yavaş Türkçeyi unutup nasıl Hristiyan olduklarını, Rumca konuşmağa başladıklarını anlattı*” [10, s. 136]. Kımgız da yapan Albenika’nın ninesi, köklerini anlatmaya devam eder. Konyarlar, atalarının sözünü dinlemediği için ‘kurt’ken köpek olmuştur: “*İhtiyar ocağın yanına kadar gelip kazana bakan delikanlıya, elindeki kepçe ile karıştırmasına devam ederek:-Kımgız yapacağız! dedi; aşağıdaki Kurt Deresi’nde Yağkut var... Kocam... Konyarların en ihtiyarı... Yedi kutluğ, yedi kurdun babası. Onu dinlemediler... Eridik.. Onun dokuz göbek önceki atasını da dinlemediler... Bu Konyarlar her kötülüğe müstehak... Kurtken köpek olduk... Rumlar Konyar’a Konyaris dedi.. Arpadlar, Erler Aris oldu; Kurudlar, Albenler Albenika, Marika... Oğuz geldi sevindik... Osmanlı bize hayat verdi... Bizans zulmünden kurtardı ama Ortodoksluktan da Rumcadan da kurtaramadı*” [10, s. 136–137]. Osman, nineye kımızın çok koyu olduğunu söyleyince nine Osman’ın kımızı bildiğine şaşırmıştır. Kımız, Orta Asya’da ata topraklarında kalmıştır: “*-Oğul bu kımız değil. Kımgız, kımız.. Koyun sütünü karıştırma kızdırma kızdırma koyultarak yaparız... diyen ihtiyar Osman’ın gözlerine baktı: Sen nerden bilirsin kımızı bre oğul? dedi; kımız kısarak sütünden yapılır. Şarap gibi sarhoş edici, karın şişirici değil, besleyicidir... Biz adını biliriz... Anadolu’ya, Urumeli’ne ulaşamadı Asya dağlarında kaldı*” [10, s. 136–137]. Bu alıntıda görüldüğü gibi yazar, Orta Asya vurgusu da yaparak tarihî bir hatırlatma ile Türkçülük anlayışına dair okuyucuya bir ipucu vermiştir. Ayrıca Yılmaz Gürbüz’ün, Türk Tarih Tezi’ni benimsediğini de yapılan bir röportajda [12, s. 68] görmek mümkündür.

Albenika, Osman’ı dedesi ile tanıştırmıştır. Dede, Osman ile güzel Türkçe konuşunca, Albenika’nın dikkatini çekmiştir. Kendi neslinin de böyle güzel Türkçe konuşamamasına üzülmüştür. Çünkü kendileri de böyle güzel Türkçe konuşsalar da kimliklerini kaybetmezlerdi. Albenika ‘dil kaybedilirse kimlik de kaybedilir’ düşüncesinde olan bir roman kahramanıdır: “*Albenika,*

dedesinin böylesine kendisinden giderek Türkçe konuştuğunu görmemişti. Ataları Konyar çocuklarına neden Türkçe öğretmemişti? Niçin Hristiyanlaşıp, Rumlaşmışlardı? Dedesi kadar Türkçe bilseler, Rumlar arasında eriyip yok olmazlardı” [10, s. 234]. Yazar, burada Albenika üzerinden Türk gençliğine de dil üzerinden bir uyarıda bulunmuştur. Dilin kaybedilmesi durumunda nelerin kaybedileceği sezdirilmeye çalışılmıştır. Bunu da romanda genç bir karakter üzerinden kurgulaması tesadüf değildir.

Romanda; Türklere atfedilen, karakteristik özellikleriyle Türklere benzetilen, Türkçülüğün önemli sembollerinden olan ‘bozkurt’ da kullanılmıştır. Osman, Doğan’ı aramak üzere Balkan köylerine yola çıkar. Yolda Konyar kızı Albenika’yı, onların çadırını, Albenika’nın dedesini ve ‘bozkurt’un hayalini görür: “*Kız ibrişim saçındaki her gümüş peneste bozkurdu gördü. Gözünde bulutlaşan kar fırtınası içinden çıkan bozkurdun, gök yelesi suya vurdu. Su titredi. Bu yıllardır gözlediği bozoğlandı. Mukaddes ağaçta koz olandı. Geldi Bozkurdunun nefesi suyu bulandırdı. Dağ gibi gölgesi başucunda durdu. (...) Ala geyik el uzattı, Bozkurda sokuldu. Bulutlar kalktı. Gözleri duruldu. Rüya değildi, serap değildi. Osman’la, Albenika at üstünde kara çadırlara doğruldu. Konuşmaz, birbirinin yüzüne bakamazlardı. Konyar çadırının ortasındaki ağaç, gökleşti; altın ışık oldu. Bütün oba nurlandı. Ak saçları göğermiş bir ihtiyar ateş yakardı. Başını kaldırdı. Yıllardır Konyar Yaylası’na böyle bir beğ gelmemişti. Gökten bakar gibi duran erkeğin uzun bir yüzü vardı, bu atalarının anlattığı bozkurttu”* [10, s. 133]. Albenika’nın ninesi de Osman’ı görünce ‘ne ararsın burada ‘kurt bakışlı’ diye sorar: “*İhtiyar Konyar tekrar sordu: -Ne ararsın burada kurt bakışlı, gözü yalgın er?”* [10, s. 134]. Albenika, Osman’ı dedesi ile tanıştıır. Dede, Osman’ı kurda benzetir: “*-Gel Albenika gel, dedi. Sevdiğin delikanlı da gelsin. O Osmanlı şehzadesi gibi atlanmış, kurt boyunlu, kurt belli bu er kim? -Osman dede, Osman!”* [10, s. 233]. Örneklerde görüldüğü gibi, kurt sembolü ile Türk yüceltilmiştir.

Romanın son sayfalarında, Balkanlardan Anadolu’ya göç serüvenini görürüz. Doğan, Balkan’ı terk etmek zorunda kalmış, vapurla İstanbul’a gitmektedir. Vapurda, Selanik’ten babası Vecdi Bey’in de dostu olan Behzat Bey ile karşılaşır. Behzat Bey’in sözleri adeta romanın özeti mahiyetindedir. Balkanlarda çok acı çektiklerini belirtir. Balkanların bir ‘acı’ olduğunun altını çizer. Ona göre millet hafızası Balkan acısı ile güçlenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, milletleri kendine getirecek millî bir felakete, buhrana ihtiyaç vardır. Türk milletinin millî buhranı da Balkanların acı kaybıdır: “*Çok acı çektik on yıldır oğul... Çok acı çektik!... Yunan’da kalmak ölümdü bize. Gazimiz Lozan antlaşmasını yaptı da kurtardı bizi. Şimdi de gelecek kaygusu, endişesi. Görüyorum sende de var. Bende de... Şu sersefil bütün muhacirlerde*

de... Ama gelecek kaygısı olmayan fert gibi istikbal endişesi olmayan milletler de ölüme mahkûmdur. Millet hafızası, Balkan acısı ile güçlendi. Balkan bozgunu hatıraları Türkiye'yi geleceğe daha güçlü şekilde hazırlayacaktır. Bu acıyı Gazi Paşamız kanında, vicdanında duymasa Çanakkale harbini, İstiklal Savaşını kazanabilir miydi?" [10, s. 382]. Behzat Bey, ülkünün millette yok oluş korkusunu azaltıp özgüven sağlayacağını düşünür: "Din nasıl fertte ölüm korkusunu azaltırsa, ülkü de millette yok oluş korkusunu azaltır. Bizi hayata bağlayan milli hatıralardır" [10, s. 383]. Behzat Bey romanın son sayfalarında dâhil olmuş, biraz da Yılmaz Gürbüz'ün kendisidir. Yılmaz Gürbüz muhacir bir ailenin evladıdır. Balkan acısını hisseden bir muhacir ailenin evladı... Behzat Bey, Balkan acısıyla Türk milleti ayağa kalkacağı; yüzyıllar sonra bile bu acıları hatırlayıp daha da güçleneceği, düşmana karşı hep tetikte kalmamızı sağlayacağı kanaatinde. Bu acı sayesinde Türk, edebiyen yaşamaya devam edecektir: "Oğlum! Acı sade beynimizde değil, vicdanımızda da yer etti. Ben acı hatıralarla yetmiş yaşımı buldum. Acı insana hayatta kalma gücü verir. Balkan'ın kaybı kadar, mübadele de bir acı kervanıdır. Hep yürüyecek... Vicdanımızda, beynimizde iz, izler bırakacak... Bu acılarla neslimiz, milletimiz devam edecek. Müsterek acılarımız yeniden bir millet yaratacak. Bu acıları yaşayıp yaşattıkça geleceğe güven duyacağız. Beynimiz kadar vücudumuzu da bu acılar sağlam tutacak. Bu acılar, bize düşmandan gelecek tehlikeleri de gösterecek. Bizim, yeni memlekette, yani Türkün Türkiye'sinde ebediyen kalabilmemiz ancak bu acı hayatları, tecrübeleri hatırlayıp tedbir almamızla mümkün olacaktır" [10, s. 383–384].

Son Söz

19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başı, Türk tarihinin en acı, en felaketli dönemlerinden biri, belki de birincisidir. Osmanlı Devleti'nin çöküşe geçtiği bu yıllarda, art arda yaşanan savaşlar ve yenilgiler, büyük toprak kayıpları, devletin gücünü hızla azaltmıştır. Bu yılların en zirve trajedisi Balkanların kaybedilmesi olmuştur. Yüzyıllardır vatan toprağı olan büyük bir coğrafya elden çıkmış; mimarisiyle, sanat eserleriyle, kültürüyle, gelenek ve görenekleriyle yurt kılınan Balkanlar kaybedilmiş; Türkler zulümlere ve baskılara maruz kalmış, göçler yaşanmıştır. Bu trajediler, Yılmaz Gürbüz tarafından *Balkan Acısı* romanında kurgulanmış, sade ve akıcı bir dille kaleme alınmıştır. Romanda, Osmanlı'yı kurtarmak için ortaya atılan Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin yetersiz/başarısız olduğu vurgulanmış; kurtuluşun Türkçülük siyasetinde aranması gerektiği savunulmuştur. Romanda bir taraftan Balkanlarda yaşanan felaketler gösterilirken; diğer

tarafından da bu acıların tekrar yaşanmaması için Türk aydınına, Türk milletine, Türk gençliğine uyarılarda bulunulmuştur.

Kaynaklar

1. Atabay, M. *İmparatorluktan Ulus Devletlere Türkiye ve Balkanlar*. Ankara: Paradigma Akademi Yayınları. 2013.
2. Canım, R. “Yirmibirinci Asrın Başında Balkanlarda Yaşayan ve Türkçe Yazan Şairler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 16. 2001. s. 81-85.
3. Sarımay, Y. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. 3. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2005.
4. Taştan, Y. K. *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2017.
5. Çalen, M. K. *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2018.
6. Çalen, M. K. *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2017.
7. Duymaz, R. *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. 2004.
8. Ziya Gökalp. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Ankara: Alter Yayıncılık. 2010.
9. Ahmad, F. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. 19. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları. 2019.
10. Gürbüz, Y. *Balkan Acısı*. 3. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2014.
11. Şengül, A. “Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki”. *Karadeniz Araştırmaları*. S. 15. 2007. ss. 97-116.
12. Şenel A. “Tarihî Romanın Usta ve Tecrübeli Kalemî Yılmaz Gürbüz: Türksüz; Doğu, Orta Doğu ve Avrupa Tarihi Yazılmaz”. *Türk Yurdu*. S. 349. 2016. ss. 66-71.

Андатпа

1877–1878 жылы Осман Империясы 93-соғыс деген атпен белгілі Ресеймен болған соғыста Балқандағы күшінен және нәтижесінде жерінен айрыла бастады. Артынша Траблусгарп және Балқан соғыстарының нәтижесінде Румелинен толықтай айрылып, Балқан халықтары тәуелсіздіктерін жариялады. Балқандағы соғыс кезінде түріктер ұлт ретінде апатқа ұшырап, өте ауыр қысым мен зұлымдыққа тап болды. Мұншалықты ауыр нәубет түрік халқының санасында терең із қалдырды, жарақат қалуына себеп болды. Сөзімізге тиек болып отырған нәубет көптеген әдеби шығармаларға да өзек болды. Осындай шығармалардың бірі – «Балқан қайғысы» романы. Бұл романда Балқандағы нәубеттің салдарынан болған күйзелістер, қасіреттің жаралар, қатігездікке толы зұлымдықтар ашық түрде бейнеленген. Сонымен бірге романда Осман империясын қиын жағдайдан құтқару, бұрынғы күндерін қайтару үшін заманға лайық модернизациялаумен қоса енді ғана пайда бола бастаған османшылдық, исламшылдық, түрікшілдік идеялары, әсіресе түрікшілдік идеясы көрініс тапты. «Балқан қайғысы» романында бұл идеялар османдықтардың түсінігіне сай бейнеленген. Османшылдық пен исламшылдық сәтсіздікке ұшырағандықтан бұл жолдан шығудың жалғыз жолы түрікшілдік екені баса айтылады. Сондай-ақ мақалада жоғарыда аталған тақырыптар қолға алынып, романның негізгі өзегі болған түрікшілдікке байланысты көріністер туралы баяндалады.

Кілт сөздер: Йылмаз Гүрбүз, түрік әдебиеті, роман, Балқан, түрікшілдік.

(К. Парын. Жоғалған отанды жоқтау: Йылмаз Гүрбүздің «Балқан қайғысы» романындағы түрікшілдік пікірі)

Аннотация

С Османско-российской войной 1877–1878 годов, также известной как война 93-го года, Османская империя начала терять свою власть на Балканах и впоследствии терять территорию. Затем, с войнами в Триполи и на Балканах, Румелия была почти полностью потеряна, и балканские народы провозгласили свою независимость. Во время Балканских войн турки, так сказать, пережили национальный разгром и депрессию, подверглись жестокому угнетению и преследованиям. Эти негативные явления оставили глубокие раны в памяти турецкой народа и причинили травму. Страдания, о которых идет речь, также были предметом многих литературных произведений. Одним из таких произведений является роман *Балканское горе*. В романе явно нашли свое место депрессия, вызванная болезненной потерей Балкан, следы разгрома и перенесенные преследования. Однако идеи османизма, исламизма, тюркизма - особенно тюркизма - которые возникли наряду с модернизацией, чтобы спасти Османскую империю из ее положения и вернуть ее к прежним временам, нашли отражение в романе. В романе *Балканское горе* был прослежен путь, аналогичный ходу этих течений мысли в Османской империи, и подчеркивалось, что тюркизм был единственным решением, когда османизм и исламизм потерпели неудачу. В данном исследовании обсуждаются вышеупомянутые вопросы и раскрываются размышления о тюркизме, который составляет основу мысли романа.

Ключевые слова: Йылмаз Гюрбюз, турецкая литература, роман, Балканы, тюркизм.

(К. Парын. Крик о потерянной Родине: Идея тюркизма в романе Йылмаза Гюрбюза *Балканское Горе*)

Cemalettin YAVUZ

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Trakya, Türkiye // Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkoloji
Araştırma Enstitüsü, Türkistan, Kazakistan (yavuzcemalettin@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-6295-21-79

Çuvaş Folklorunda Tarih Anlatmaları

Özet

Çuvaş folklor araştırmalarında tarih anlatmaları (istori halap□sem) önemli bir yer tutmaktadır. Bu özel ilginin sebeplerinden birisi 16. yüzyıldan önceki Çuvaş tarihi hakkında kaynaklarda yeterli bilginin olmamasıdır. Çuvaşların kökeni ve geçmişine dair araştırmalar millî Çuvaş kimliğinin inşasında başat rol oynamıştır. Tarih anlatmaları da Çuvaşların kökeni ve geçmişi konusunda karanlıkta kalan kısımları aydınlatmak amacıyla doğrudan kullanılmıştır. Tarih ve kültür araştırmalarının birincil sonuçları kimlik inşasında olduğu kadar sözlü kültür üzerinde de etkili olmuştur. Böylece yazılı kültür ve sözlü kültür karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. Tarihî kaynaklardaki bilgiler sözlü kültüre aktarılıp burada yeniden yorumlandıktan sonra bilimsel araştırmalarda, ders kitaplarında ve antolojilerde yer almıştır. Ancak tarih anlatmaları üzerinde çalışan araştırmacılar bu etkileşimi dikkate almadıkları gibi mümkün olan her veriyi tarihî gerçeklerin ortaya çıkarılmasında ve tarihî kabullerin desteklenmesinde kullanmışlardır. Dahası tarih kaynaklarındaki veriler de ilerleyen süreçte sözlü kültürden elde edilmiş gibi tarih anlatması olarak ilgili antolojilerde yer bulmuştur. Makalede, Çuvaş tarih anlatmaları tür, tanım, tasnif ve kaynaklar bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih anlatmaları, Çuvaşlar, folklor, tarih, kimlik inşası.

Cemalettin YAVUZ

Dr., Research Assistant, Trakya University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature Thrace, Turkey // Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkology Research Institute, Turkistan, Kazakhstan
(yavuzcemalettin@gmail.com) ORCID: 0000-0001-6295-21-79

Historical Narratives in Chuvash Folklore

Abstract

Historical narratives (istori halap□sem) have an important place in Chuvash folklore studies. One of the reasons for this special interest is the lack of sufficient information in the sources about the Chuvash history before the 16th century. Studies on the origin and past of the Chuvash played a leading role in the construction of the national Chuvash identity. Historical narratives were also used directly to illuminate the dark parts of the origin and past of the Chuvash. The primary results of historical and cultural studies have had an impact on oral culture as well as identity construction. Thus, written culture and oral culture mutually fed each other. After the information in historical sources was transferred to

oral culture and reinterpreted here, it took place in scientific researches, textbooks and anthologies. However, researchers working on historical narratives did not take this interaction into account and used every possible data to reveal historical facts and to support historical assumptions. Moreover, the data in the historical sources were also included in the relevant anthologies as a historical narrative as if they were obtained from oral culture in the future. In the article, Chuvash historical narratives are examined in terms of genre, definition, classification and sources.

Keywords: Historical narratives, Chuvash, folklore, histori, identity construction.

Giriş

Çuvaş folklor araştırmalarında tarihî konuları işleyen metinler ve bu metinler üzerine yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu metinler ve çalışmaların önemi konunun folklor olduğu kadar tarih bilimi de ilgilendiriyor olmasındandır. Meselenin diğeri önemli yanı modern Çuvaş kimliğinin inşâsı sürecinde folklor metinlerinin üstlendiği önemli işlevlerdir. 16. yüzyılda Çuvaşların yaşadığı bölgenin Rus işgâline uğramasıyla birlikte bugün kullandıkları etnik adla tarihî kaynaklarda görülmeye başlayan Çuvaşların tarihinin daha eski dönemlerinin aydınlatılması için açık ve kesin belgelerin bulunmasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle folklor ve folklor olduğu iddia edilen metinler önplana çıkmaya başlamaktadır. Elbette tarih araştırmalarında sözlü kaynakların kullanılması konusunda bir sorun bulunmamaktadır. Sözlü kaynaklar tarihin karanlıkta kalmış noktalarının aydınlatılmasında arşiv belgelerine ve başka yazılı kaynaklara yardımcı olmaktadır. Ancak Çuvaşlar arasında Çuvaş tarihinin özellikle 16. yüzyıl öncesi ile ilgili çalışmalarda zaman zaman folklor tarih ilişkisinin daha farklı boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür. Eldeki malzeme sıkıntısı araştırmacıları daha çok sözlü kaynağı kullanmaya teşvik etmektedir. Ancak aradaki tarihî sürenin uzunluğu halk hafızasında o dönemlerle ilgili anlatmaların ne kadar korunmuş olabileceği sorularını da akla getirmektedir. Bütün bu sorunlara rağmen hem birçok bilimsel çalışmada hem de popüler tarihçilikte folklor metinlerinin sıkça etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu makale Çuvaş tarihinin farklı dönemlerini konu edinen anlatmaların daha ayrıntılı incelemelerinin yapılacağı çalışmalar için bir giriş niteliğindedir.

Yukarıdaki açıklamalara uygun olarak bu makalede hem bilimsel hem de popüler anlamda Çuvaş tarihçiliğini besleyen tarih anlatmaları tanım, adlandırma, tür, tasnif vb. açılardan ele alınacak, konuları ve kaynaklarıyla değerlendirilmiştir. Bunun ardından Çuvaş tarihinin hangi metinler doğrultusunda hangi dönemlere ayrıldığı ve dönemlere göre metinlerin hangi kaynaklardan elde edildiği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Makalede üzerinde durulan bir diğeri önemli konu bu çalışmanın neden

yapılması gerektiği noktasındadır. Bu metinlerin, Çuvaşların bir tarih şuuruna sahip olması, millî kimliklerinin inşası ve sağlamlaştırılması konusundaki işlevlerine değinilmiştir. Çuvaş tarihinin dönemlerinin söz konusu metinler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin gerekliliği bu incelemelerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tarih Anlatmalarıyla İlgili Terimler

Çuvaş folklor araştırmalarında tarih anlatmaları *istori halap* □ *sem* terimi ile karşılanmaktadır. *Tarih* anlamını karşılayan *istori*, Rusçadan girmiş bir kelime iken *halap* terimi kökeni ve anlam alanının genişliğiyle dil ve folklor araştırmacılarının üzerinde durdukları konulardan birisi olmuştur.

Aslında *halap* da Çuvaşça kökenli bir kelime değildir. M.P. Fedotov bu kelimenin kökeninin Arapça “karışıklık, çelişki” anlamlarına gelen hilâf olduğunu ileri sürmektedir [1, s. 308]. Ancak bizi ilgilendiren kelimenin kökeninden ziyade bir halk edebiyatı terimi olarak ifade ettikleridir. *Halap*ın Çuvaş sözlüklerindeki ve Çuvaş folklor araştırmalarındaki kullanım alanını *tarih anlatmalarının* işlevlerinin tespiti bakımından da önemli olduğu için kısaca ortaya koymak durumundayız.

N.İ. Aşmarin, *halap* kelimesini “masal, öykü, konuşma, sohbet, haber, söz” anlamlarıyla açıklamaktadır. Meşhur sözlüğünde de *halap* ile ilişkili çok sayıda kelimeyi sözlüğünde örnekleriyle vermiştir: *Halap-yumah* (konuşma, sohbet), *halaplan-* (konuş-), *halaplı/halaplı yurı* (hikâyeli türkü), *halapsır yurı* (hikâyesiz türkü), *halap* □ *aptar-* (canlı bir şekilde konuşma), *halap* □ *ı* (masalcı, konuşkan), *halap* □ *ıptı* (konuşkan), *hallap* (masal), *hallapı* □ (gezeve), *hallapla-* (söylemek, sohbet etmek), *hallaplan-* (söyleşmek), *hallapla* □ *avakan* (gezeve), *hallap* □ *ı* (masalcı, anlatıcı) [2, s. 32; 38]. Bu kelime Rusçaya da *halapsa* şeklinde girmiştir [1, s. 308].

Çuvaş Folklor Araştırmalarında Halaplar

Çuvaş halk edebiyatında atasözü, bilmece, dua, alkış-kargış metinlerinin ifade edilmesinde bir terim karmaşası göze çarpmaz. Çuvaş folklorunda daha genel başlıklar altında değerlendirilebilecek olan birçok metin müstakil olarak yayımlanmaktadır. Bu bölümden itibaren bunlar üzerinde kısaca durulacaktır:

Çıvaş Halih Šimahliħ serisinin altıncı cildinin ikinci bölümü mitlerle halaplara ayrılmıştır. Halaplar ise *Ulíp halapsem* ve *İstori halapsem* olarak iki bölüme ayrılır:

1. Ulíp halapsem (Alp anlatmaları)

2. İstori halapsem (Tarih anlatmaları)

a. XIII. m rsem (Avalhi Samanapa Pılhar taphır) (XIII. Yüzyıl-Eski dönemle Bulgar dönemi)

b. XIII-XVI m rsem (İltin Urtapa Husan Hanlıħın Taphır) (XIII-XIV Yüzyıllar-Altınordayla Kazan Hanlığı Dönemi)

c. XVI-XX. m r pu lamış (Ra eype p rleşn ħ ħ inhi taphır) [3] (XVI-XX. Yüzyıl başı-Rusya ile birleşme sonrası dönem)

Çıvaş Halih Pultarulih serisinde halapların sayısı ve türleri daha da zenginleşmiştir. Ancak terimin karşıladığı tür ile ilgili karmaşıklığın bu yeni yayınlarda da devam ettiği görülmektedir. 2004 yılında yayımlanan *Mifsem Legendisem Halapsem* cildinde *halap* terimi mit ve efsane ile birlikte kullanılmıştır. Eserlerin tasnifi de dikkate alındığında halapın mit ve efsaneden ne şekilde ayrıldığı konusunun tam olarak ortaya koyulamayacağı görülmektedir:

1. T nçe tım (Dünyanın yapısı)

2. ülti t nçe (Gök dünyası)

3. ut t nçe (Aydınlık/Orta dünya)

4. Etem, halih, pattirsem (İnsan, halk, bahadırlar)

5. İs-purlihpa hu alih (Akıl-zenginlikle ekonomi)

6. r inçi upravlih, İrisem, İrim isem (Yer yüzündeki koruma, Kutsallar, Büyücüler)

7. Hayarsempe usalsem, Esremet piskın (Kötüler, Esremet)

8. Ahırsaman (Kıyamet)

9. Leş t nçe (Öbür Dünya) [4].

2007 yılında “İstori Halapısem” yayımlanır. Tarih anlatmaları tarihî dönemlere göre tasnif edilmekle birlikte her tarihî dönemin anlatmaları da kendi içerisinde konularına göre tekrar tasnif edilmiştir:

1. I-IX İmısem (Avalhi Taphır) (I-IX. Yüzyıllar- Eski dönem)
  - a. Yih-nesıl (Soy-nesil)
  - b. Patşasempe pattırsem (Padişahlarla bahadırlar)
2. X İmır-XIII İmırın Pıremş İurri (Pılhar Patşalıhın Taphır) (X. Yüzyıl - XIII. Yüzyılın ilk yarısı –Bulgar Devleti dönemi)
  - a. Yih-nesıl (Soy, nesil)
  - b. Vırı-harı (Savaşlar)
    - c. Patşasempe pattırsem (Padişahlarla bahadırlar)
  - ç. Hulasem (Şehirler)
    - d. Yalsem (Köyler)
    - e. Pallı vırınsem (Tanınmış yerler)
3. XIII İmırın İurri-XVI İmırın Pıremş İurri (İltın Urtapa Husan Halıhın Taphır) (XIII. Yüzyılın ortası-XVI. Yüzyılın ilk yarısı-Altınorda ile Kazan Hanlığı dönemi)
  - a. Yih-nesıl (Soy-nesil)
  - b. Patşasempe pattırsem (Padişahlarla bahadırlar)
  - c. Vırı-harı (Savaşlar)
  - ç. Pallı vırınsem (Tanınmış yerler)
  - d. Hulasem (Şehirler)
  - e. Yalsem (Köyler)
4. XVI İmırın İkkımş İurri-XX: İmır (Raıeype Pıleşnı Hııını Taphır) (XVI. Yüzyılın İkinci yarısı-XX Yüzyıl (Rusya ile birleşmeden sonraki dönem)
  - a. Yih-nesıl (Soy-nesil)
  - b. Pallı ınsem (Tanınmış kişiler)
  - c. Vırı-harı (Savaşlar)
  - ç. Pallı vırınsem (Tanınmış yerler)
  - d. Hulasem (Şehirler)

e. Yalsem(Köyler) [5] (Terent'yeva-Yefimova-Semenova 2007).

2013 yılında *Tavralih Halap□sem* adlı cilt yayımlanır. Bu halaplar toponomik anlatıları içermektedir. Tavralih halap□sem şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. □ut □antalik vırin□sem (Doğal yerler)
2. Etem tuni (Kultura) Vırin□sem (İnsanların yaptıkları yerler)
  - a. Yal huşşinçi ob'yektsem (Köy içindeki nesnelere)
  - b. Yal tulaş□nçi Vırinsem (Köy dışındaki yerler)
1. İrimli vırinsem (Büyülü yerler)
2. Ulip Tıprisem (Alp toprakları) [6].

Terimlerle ilgili açıklamalardan ve tasniflerden anlaşılacağı üzere *halap* halk edebiyatı araştırmalarında efsane, mit, zaman zaman memorat gibi türleri karşılamaktadır. Kullanımı konusunda karmaşıklığın en çok olduğu tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu durumda metinlerin içeriği bilinmeden hangi türü karşıladığını tespit etmek oldukça güçtür.

Halap Çuvaş folklor araştırmalarının kullanım alanı bakımından en karışık terimlerinden birisidir. Özellikle birbirinden farklı mensur (efsane, hikâye, masal gibi) halk edebiyatı ürünlerini karşılamada kullanılan bu terimle ilgili çok sayıda görüş ileri sürülmüştür.

Halap terimi daha çok meydana gelmiş olaylar hakkında anlatılan nesir eserleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Anatri Çuvaşlar arasında bu, masalı da karşılamaktadır. Edebî dilde bu sözcük “halap” (anlatma) anlamıyla kullanılmaktadır. Bunlar birbirinden farklıdır. Biri hayattaki olayları güzelleştirerek verir, diğeri ise onu süslemeksizin olduğu gibi tasvir eder. Konu ile estetik farkına göre halk edebiyatı biliminde bunlar birkaç guruba ayrılırlar. Dünyanın yaratılışı ve onun ortaya çıkışı hakkında anlatılanlar, mitik anlatımlar (mifla halapsem) olarak adlandırıldı. Bu eserlerde halkın fantastik düşüncesi temelde durmaktadır. Alp anlatımlarında da mitik (büyülü masal gibi) izler az değildir. Ancak onlarda halk tarihinin konularıyla suretleri daha fazla sezilmektedir. Bu nedenle onlar halk destanları arasına sokulmaktadır. Önemli olaylarla şahıslar hakkında daha açık ve daha gerçekçi şekilde bir anlatılanlar ise *tarih anlatımları (istori halap□sem) arasına girmektedir. Bunlar halkın genel hayatı ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Sadece gündelik olaylarla ilişkili olanlara ise gelenek halapları (yila halap□sem) diyoruz. Anlatımları bu şekilde sınıflandırmak Rus ve diğer halkların biliminde de yaygındır* [5, s. 5].

Çuvaş halaplarının bu şekilde tanımlanması ve tasnif edilmesi rastgele değildir. Gelenek içerisinde geçmişte *yumah* terimiyle birlikte masal anlamına gelecek şekilde kullanılabildiği görülen *halap* terimi, zamanla masal dışındaki kurgusal olmayan gerçekçi anlatıları kapsayacak bir tür adlandırması olarak kavramlaştırıldığı görülmektedir [7, s. 74]. Rusça *predaniye* terimini karşılayacak şekilde bir anlam yüklenen *halap* kavramı bu nedenle mit, efsane, memorat şeklinde adlandırabileceğimiz anlatı kategorilerini kapsamaktadır. Tarih ve gelenek halapları, mitik halaplar şeklinde yapılan tasnif de yine Sovyet döneminden günümüze uzanan Rus folklor araştırmalarının Çuvaş folklor araştırmaları üzerindeki etkisinin sonucudur. Buradaki ayırımın, araştırmacıların kendi gerçeklik algılarına göre tasarlanmış olduğunu, ancak yine de grupların birbirleri içine tesir edebildiğini unutmamak gerekir. Örneğin mitik/büyülü veya masalsı olarak adlandırılan gruptaki anlatıların modern insanın gerçeklik algısına daha uzak olup masal türüne yaklaştığı görülmektedir. Ne var ki “daha gerçekçi” olarak nitelenen tarih anlatımları içerisinde de doğal olarak olağanüstü durumlarla karşılaşılabilir. Timur’un Biler şehrini nasıl ele geçireceğini bir büyücü kadından öğrenmesini konu edinen anlatı buna iyi bir örnek teşkil eder. Aşağıda daha geniş bir şekilde tartışılacağı üzere bu tanımlama ve tasnif, sözlü kültür ürünlerini kendi doğasına aykırı bir perspektifle ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra Çuvaşistan’da gerek daha yayımlanmış olan malzemeler gerekse yeni derlenen ve arşivlerde yayımlanmayı bekleyen malzemelerin de kullanılmasıyla halk edebiyatı eserleri yeniden düzenlenerek neşredilmeye başlanmıştır. Çuvaşların halk edebiyatı metinlerinin yeniden yayımlanması konusunda diğer Türk boylarıyla karşılaştırıldığında oldukça aktif bir çalışma yürüttükleri görülmektedir. *Çıvaş Halih Pultarulih* □ (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) adlı seri içerisinde yayımlanan kitaplardan bir cildi de *İstori Halap* □ *sem* (Tarih Anlatımları)’e ayrılmıştır.

Tarih Anlatımlarının Kaynakları İle İlgili Bazı Sorunlar

Çuvaş tarih anlatımları üzerinde çalışan araştırmacıların genel kanaati, anlatımlarla tarihî gerçeklikler arasında büyük farklılıklar olmadığı, hatta bu ikisinin birbirini desteklediği yönündedir [8; 9; 5]. Bir başka ifadeyle araştırmacılar, resmî tarih yazıcılığının genel kabullerini, sözlü kültür

verileriyle desteklemeye çalışmışlardır. Antolojilerde anlatmaların gruplandırılma biçimi de tarihsel sürece uygunluk içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle tarihsel gerçeklik ve folklorik söylem arasındaki paralelliğin bir sonuç mu yoksa sebep mi olduğu konusu ya da bu ikisi arasındaki karşılıklı alışveriş, objektif bir sorgulamadan geçirilmemektedir. Aksine, tarih anlatmalarının son ve en geniş neşri olan *Çıvaş Halih Pultarulih* (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) serisinin *İstori Halapisem* cildinde açık bir şekilde araştırmacılar kendi kabullerini destekleyen verileri ön plana çıkarmaya çalışmış ve bunların gerçekten sözlü kültüre dayanıp dayanmadığına aldırış etmeden Çuvaş tarihiyle ilişkilendirilen her veriyi “tarih anlatması” başlığı altında sunmuştur. Bu noktada itiraz edilmesi, belki de daha önemlisi Çuvaş folklor araştırmalarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar ortaya çıkmaktadır.

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki tarih anlatmalarının -daha doğru bir ifadeyle Çuvaş kültürünün- araştırılması tarihiyle Çuvaş modern kimliğinin ve yazılı kültürünün inşa edilmesi süreçleri birbiriyle koşutluk içindedir. Dolayısıyla derleme ve araştırma faaliyetleriyle elde edilen tarih anlatmaları başta olmak üzere bütün folklorik veriler hem bilimsel çözümlenmelerin hem de ders kitapları ve antolojilerin konusu hâline gelmiştir. 20. yüzyılın başından itibaren derlenen materyaller Kazan ve Simbir’deki yüksek okullarda tarih, folklor ve etnografya dersleri verilirken bilimsel seviyede değerlendirilmekle kalmamış, türlü ders kitaplarında ve antolojilerde tarih anlatmaları seriler hâlinde yayımlanmıştır [5, s. 11]. Bu okullardan mezun olanların çeşitli bölgelerde öğretmen olarak görev yaptıklarını ve söz konusu yayınların muhtemel etkisini göz önünde bulundurduğumuzda tarih ve folklor disiplinlerinin birbirleri arasında karşılıklı alışverişin varlığı elbette kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir alışveriş olmasında da sakınca yoktur. Çuvaş yazılı dilinin oluşturulduğu tarihten itibaren yazılı kültürün sözlü kültür üzerindeki etkisi kolaylıkla hissedilebilmektedir. Ancak folklorik verilerin tarihsel gerçekliğe ulaşmak için kullanılması ya da bu ikisi arasında uyumluluk aranması sağlıklı bir yöntem değildir. Bu kusurlu bakış açısı Yumart’un şu cümlelerinde açıkça görülebilmektedir:

“... Bu nedenle halk edebiyatındaki haberleri her zaman gerçek gibi kabul etmek gerekmez, onları tarihî kaynaklarda yazılanlarla karşılaştırmak gerekir. Bu yönden bir anlatmanın başka varyantları da doğruluğunu ortaya koyma konusunda yardımcı olabilmektedir: Birinde bahsedilmeyen bir diğerinde ortaya çıkmakta, olayı bir başka yönüyle tasvir etmektedir” [5, s. 6].

Tarih anlatmaları gibi sözlü kültüre ait veriler, gerçek tarihi ortaya koymak için değil, yaratıcı ve aktarıcılarının belirli bir zaman ve mekânda

kendilerini ve tarihlerini nasıl gördüklerini anlayabilmemize hizmet edebilir. Tarih anlatmaları gibi sözlü kültür ürünleri ve tarihî veriler arasında yapılacak karşılaştırmalar, gerçek tarihin ortaya çıkarılmasını değil, yazılı kültür ve sözlü kültürün kendine özgü yahut benzer tarih perspektiflerini görmemizi sağlar. Eğer konuya farklı bir gözle bakılacak olursa sözlü kültür ortamından elde edilen verileri düzeltmek ya da tarihsel gerçeklikle uyumlu olacak bir şekilde yorumlanmasına dönük bir çaba içine girmek zorunda kalınabilir. Bu durumla ilgili şöyle bir örnek verebiliriz.

Halîh Sîmahlihi serisinin ilgili cildinde 1971 tarihli bir halap yayımlanmıştır. Söz konusu tarih anlatmasında Çuvaşların bugünkü yaşadığı bölgeye nasıl ve neden geldiği anlatılmaktadır. Resmî tarih anlayışına uygun bir şekilde anlatmada Çuvaşların İdil boylarına Kafkaslardan geldiği ifade edilmektedir. Ancak asıl dikkat çekici olan, anlatmada Çuvaşların eski yurdunun “Türk” (Turkkî), yeni yurdunun ise Rus yurdu olarak nitelendirilmesidir. Buna göre Çuvaşlar, Türk yurdundaki baskılardan kaçmış ve bugün yaşadıkları yere, yani “Rus yurduna” sığınıp yerleşmişlerdir [3, s. 277].

Bu anlatmanın derleme yeri, zamanı ve kimden derlendiğiyle ilgili bilgilerin yer aldığı açıklamada yazarların şöyle bir düzeltme yaptığı görülmektedir: “Türk (Turkkî) yurdu ifadesi, milattan sonraki yüzyıllarda yaşamış Doğu Türk (T□r□k) Kağanlığı ve Hazar Kağanlığı olarak anlaşılmalıdır, Türklerin (Turkkî) devleti (Turtsi) ancak 13. yüzyılda kurulmuştur. Rus ifadesi de Bulgar olarak anlaşılabilir... [3, s. 412]. Böyle bir açıklama, şüphesiz ki eldeki verilerin objektif bir analiziyle ulaşılan sonuçlara değil, birtakım ön kabullere göre verilerin yorumlanmasına dayanmaktadır. Batı Göktürk Kağanlığı ya da Hazar Kağanlığı dönemindeki bir göçün halk hafızasında 20. yüzyılın sonuna kadar saklanıp saklanamayacağını bir kenara bıraksak bile modern dönemin perspektifiyle geçmişi yorumlamak açık bir anakronizm örneğidir. Günümüz Çuvaş Türkçesinde *Turkkî* adlandırması sadece Osmanlı ve Anadolu Türklüğünü, *T□r□k* ifadesi ise genel olarak bütün Türk boylarını -Çuvaşlar da dâhil- ifade etmek için kullanılsa da Çuvaş folklorunun farklı türlerdeki verilerinde Tatarlar için de *Turkkî* ve *T□r□k* adlandırmaları karışık olarak sıkça kullanılmaktadır. Benzer şekilde Rus ifadesinin de Bulgarlar olarak anlaşılması için ise bir sebep yoktur. Çuvaşların Kafkaslardan göç etmesi konusu ise büyük bir ihtimalle yazılı kültür ve sözlü kültür ilişkisine dayanmaktadır. O hâlde anlatıyı Bulgar dönemiyle ilişkilendirebilmek için elimizde sağlam hiçbir veri yoktur.

Ancak objektif bir gözle bakılırsa anlatının yaratıcısının/aktarıcısının veya onun mensubu olduğu topluluğun geçmiş ve bugünle ilgili düşüncelerini okumak, bu düşünceleri resmî tarihçiliğin hükümleriyle ya da geçmişteki karşılıklarıyla bir araya getirip değerlendirmeler yapmak mümkündür. Anlatının en basit ve objektif değerlendirmesi ise sözlü kültür ortamının tarihsel süreci doğal olarak bugünün şartlarıyla açıklamaya çalışmakta olduğu yönündedir. Tarihsel süreçte geri gidildikçe gerçekliğin çok daha fazla bulanıklaşması ve belirsizleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Belki de daha doğru bir ifadeyle, söz konusu tarih anlatıları Nasreddin Hoca'nın Timur'la karşılaşmalarını konu edinen fıkralarda olduğu gibi tarihsel anlamda anakronizm, tutarsızlık ya da kayda geçirildiği dönemin yoğun izlerini taşıyorsa yazılı kültür ortamıyla doğrudan ilişkili kabul edilmelidir. Bu nedenle sözlü kültür ortamında Çuvaşların da geçmişi Hazarlar ve Bulgarlarla değil, yüzyıllardır birlikte yaşadıkları hemen yanı başındaki Tatarlar ve Ruslarla ilişkilendirerek açıklamaları çok daha akla yatkın olacaktır. Nitekim Çuvaşların yaşam biçimi ve dünya görüşü de buna daha elverişlidir. Söz konusu yaşayış biçimi ve dünya görüşü S. Mihaylov'un 1852 yılında yayımladığı *Predaniya Çuvaş* adlı makalesinde şu cümlelerle aktarılmaktadır:

“Şimdi yaşadıkları yere nereden geldikleri sorusuna Çuvaşların çoğu cevap veremez, ancak uyanık olanları atalarının Karadeniz'in ve uzak dağların ardından geldikleri şeklindeki hikâyeyi anlatırlar. Yerleşmelerinin nasıl ve ne sebeple olduğu konusunda yazıları olmadığından dolayı hiçbir şey söyleyemezler. İlk atasını Çuvaş olarak kabul ederler, ona göre kendilerini de Çuvaş diye adlandırır. Aynı şekilde onlara kim oldukları, hangi köyden oldukları sorulduğunda kendi dedelerinden bahsetmeden önce doğrudan kendi köyünün kurucu atasını söylerler. Örneğin; “Kimsin?” dendiğinde “Çuvaşım” der. “Hangi köydensin?” dendiğinde “İjek” diye cevap verir ki bu soyunun ilk atasının adıdır. “Hangi İjek?” diye köyünün daha küçük birimleri sorulduğunda daha sonraki atasının adı olan “Togganaş” diye cevap verir. “Hangi Togganaş?” şeklinde sorulduğunda ise sonuç olarak “Hozila-kası” diye Vasilyevna'daki mahalleyi söyler” [10, s. 4].

Öyle anlaşılıyor ki yazılı kültüre henüz dâhil olmamış bir toplum için böyle bir tarih algısı çok daha kabul edilebilir niteliktedir. Bu elbette sözlü kültür ürünlerinde tarihî olayların izleri yoktur anlamına gelmemelidir. Ancak kendi döneminin sosyal ve kültürel şartlarının etkisinin çok daha yoğun olması beklenir. Yukarıda adı geçen tarih anlatımları antolojilerinde yer alan metinlere bütün olarak bakıldığında derlenme tarihî bakımından geriye doğru gidildikçe Çuvaşların söz konusu geleneksel dünya görüşüne, günümüze doğru yaklaşıldıkça tarih biliminin verilerine yaklaşan tasavvurlar hemen dikkati çekmektedir. Bunda elbette değişen ve kaybolan geleneksel sosyokültürel yapıya bağlı olarak yazılı kültürün gittikçe sözlü kültürü daha çok etki altına alması başat rol oynamaktadır.

Yazılı kültürle sözlü kültürün doğal hayat akışı içerisinde birbirine karışması ya da birbirini beslemesi yine de anlaşılabilir ve kendi şartları içerisinde analiz edilmesi gereken bir durumdur. Bir folklorcu sözlü kültürden elde edilen verileri, tarihsel verilerle karşılaştırmalı olarak inceleyebileceği gibi tarihî kaynaklardaki verileri de folklor perspektifi ve yöntemleriyle analiz edebilir. Tarih araştırmacısı da benzer şekilde kendi araştırma alanı içerisinde sözlü kültür verilerinden istifade edebilir yahut bunları kendi yöntemleriyle inceleyebilir. Bu durum, sözlü kültür ürünlerini tarihsel veri olarak nitelermeye imkân vermediği gibi tarih verilerini de doğrudan sözlü kültüre aitmiş gibi göstermeye olanak tanımaz. Tarih anlatmaları (istori halapisem) terimi, yukarıda gösterildiği gibi her ne kadar Çuvaş folklorunda “önemli olaylar ve şahıslarla ilgili gerçekçi anlatılar” şeklinde sözlü kültür referans alınarak kullanılıyor olsa da gittikçe Çuvaş kimliği ve tarihiyle ilişkilendirilebilecek her bilgiyi kapsayıcı bir nitelik kazanmış görünüyor. G. F. Yumart, *İstori Halap □sem* kitabına yazdığı giriş bölümünde, Çuvaşların Hunlar, Bulgarlar ve Suvarlarla köken olarak ilişkilendirilmesi konusunda araştırmacıların büyük oranda hemfikir olmasına dayanarak bu Türk topluluklarıyla ilgili tarihî kaynaklardaki bazı verileri “halap” şeklinde nitelermekte bir engel görmez: “Bunlardan çoğu ya da geneli bizim eski boylarımızın ve sülalelerimizin arasında ortaya çıkmış olabilecektir. Bu nedenle bu anlatıları kendi halkımızın sözlü kültür zenginliği olarak düşünebiliriz.” [5, s. 6]. Böylelikle ilgili kitapta Çince, Arapça, Ermenice, Latince ve Rusça gibi farklı dillerde kaleme alınmış eserlerde Çuvaşlarla ilişkilendirilebilecek anlatılar hatta bilgiler, Çuvaşların tarih anlatmaları olarak Çuvaşçaya çevrilip sıralanmıştır.

Sonuç

Çuvaş folklor araştırmalarında *halap* kavramının bilimsel araştırmalarla birlikte masal dışındaki kısa nesir anlatıları karşılayacak şekilde kullanımı büyük oranda yerleşmiştir. Bununla birlikte mit, masal, efsane veya memorat gibi türlerin bütününe karşılayacak şekilde kullanıldığı ve antolojilerde de bu alt gruplara göre bir tasnif yapıldığı görülmektedir. Halapların kendi içinde yapılan tasnifi ise daha çok araştırmacıların kendi gerçeklik algısı ve dünya görüşü çerçevesinde yapılmış olup tarih anlatmaları bu kapsamda bir grup oluşturmaktadır. “Önemli olaylarla şahıslar hakkında daha açık ve daha gerçekçi şekilde anlatılan halaplar” olarak tanımlanan tarih anlatmaları, Çuvaş folklor araştırmalarında Rus folklorculuğunun etkisi altında kavramsallaştırılmış ve kategorize edilmiştir.

Çuvaş tarih anlatmalarına, Çuvaş tarihinin ortaya çıkarılması ve millî kimliğinin inşa edilmesi bağlamında büyük önem atfedilmiştir. Bu bağlamda

sadece bir folklor türü olarak kabul edilmediği görülmektedir. Çuvaş adının 16. yüzyıldan itibaren tarihî kaynaklarda görülmeye başlanması, Çuvaşların kökeniyle ilgili çok fazla veri olmaması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren hızlanan millî kimlik inşası çalışmalarıyla tarih yazıcılığı ve tarih anlatmaları arasındaki etkileşimin gittikçe arttığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle tarihsel süreçte yazılı kültür ile sözlü kültür birbirinden daha çok beslenme yoluna gitmiştir. Ancak Çuvaş folklorcuları, tarih anlatmalarını bu bağlamda ele almadığı gibi sözlü kültüre dayanmayan kısa bilgi ve anlatıları da tarih anlatması bağlamında değerlendirerek halap teriminin kapsamını da gittikçe genişletmişlerdir. Bu doğrultuda söz konusu anlatmaları tarihsel veri olarak değerlendirip yorumlamışlar, Çuvaş tarihinin karanlıkta kalan noktalarını aydınlatmaya ve mevcut kabulleri bunlarla desteklemeye çalışmışlardır.

Dolayısıyla tarih anlatmalarıyla ilgili hem araştırma eserlerinde hem de antolojilerde karşımıza çıkan verileri ve bilgileri kullanırken birçok yönden akıl, mantık ve bilim süzgecinden geçirmek gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Fedotov, M. P. *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Tom II). 1996. Çeboksarı: ÇGIGN.
2. Aşmarin, N. İ. *Çıvaş simah □sem k□neki/Slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Vıp. XVI). Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdatel'stvo. 1941.
3. Odyukov, İ.İ.-Sidorova, Ye. S.-Yumart, G. F. *Çıvaş halih Simahlıh □. Mıfsempe halapsem*. Şupaşkar: ÇKİ. 1987.
4. Sidorova, Ye. S.-Trofimov, A. A.-Stan'yal, V. P. *Çıvaş halih pultarulih □. Mıfsem legendisem halapsem* Şupaşkar: ÇKİ. 2004.
5. Terent'yeva, O. N.-Yefimova, O. N.-Semenova, T. İ. *Çıvaş Halih Pultarulih □. İstori halap □sem*. Şuparkar: ÇKİ. 2007.
6. Terent'yeva, O. N. *Çıvaş Halih Pultarulih □. Tavralih Halap □sem*. (Birinci Kitap). Şupaşkar: ÇKİ. 2013.
7. Bayram, Bülent. "Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2014. C. 4, S. 8, 59-83.
8. Odyukov İ. İ. *Avalhi Tata Atıl □i Pilharsen □inçen Kalakan İstori Halap □sem (I-IV □m □rsem)*. Çuvaşskiy Gosudarstvennyy Universitet: Şupaşkar. (1984).
9. Dimitriyev, V. D. *Çuvaşskiyeye istoričeskiye predaniya. O jizni i bor'bye naroda c drevnih vremen do seredini XVI veka*. Çeboksarı: ÇKİ. 1983.
10. Mihaylov, S. M. "Predeniya çuvaş". *Kazanskiye gubernskiye vedomosti*. No: 24, 25, 28. Kazan.1852.

Аңдатпа

Чуваш халқының фольклорына байланысты зерттеулерде чуваш халқының фольклорындағы тарихи оқиғалар тақырыбы өте маңызды орын алады. Мұншалықты

арнайы зерттеулердің себептерінің бірі – XVI ғасырдан бұрынғы чуваш халқының тарихы жайындағы деректерде жеткілікті мәліметтің болмауы. Чуваштардың түп-төркіні мен өткен тарихына байланысты зерттеулерде чуваш халқының ұлттық негізінің түп-тамырында басты рөл атқарды. Тарихи оқиғаларды бейнелеуде де чуваштардың түп-төркіні мен тарихына байланысты бұлыңғыр жақтарын жарыққа шығару мақсатында қолданылды. Тарих және мәдениетке қатысты зерттеулердің алғашқы нәтижелері ұлттық негіздің түп-тамырына ғана емес ауыз әдебиетіне де өте әсері күшті болды. Осылайша жазба әдебиет пен ауыз әдебиеті бір-бірінен қорек алып отырды. Тарихи дереккөздеріндегі мәліметтер ауыз әдебиетінде көрініс тауып, жаңа сипатта бағаланып, ол кейіннен ғылыми зерттеулерде, оқулықтарда, сондай-ақ антологияларда өз орнын алды. Бірақ тарихи оқиғаларды бейнелеуге байланысты зерттеу жасағандар бұл ықпалға назар аудармағанымен қоса қол жеткізген барлық деректі тарихи шындықтардың танытылуында және тарихтың мақұлданған беттерін қолдау кезінде қолданды. Мұнымен қатар антологияларда тарихи деректердегі мәліметтер уақыт өте келе ауыз әдебиетінен алынған дерек секілді тіркелген. Бұл мақалада чуваш халқының тарихи оқиғаларының бейнеленуі жанр, таным, топтастыру және дереккөздері секілді түрлі бағытта зерттелетін болады.

Кілт сөздер: Тарихи түсініктер, чуваштар, фольклор, тарих, ұлттық негіздің түп-тамыры.

(Ж. Явуз. Чуваш фольклорындағы тарихи оқиғалардың көрінісі)

Аннотация

Исторические повествования (история халап'□сем) занимают важное место в изучении чувашского фольклора. Одной из причин такого особого интереса является отсутствие в источниках достаточной информации об истории чувашей до 16 века. Исследования происхождения и прошлого чувашей сыграли ведущую роль в формировании национальной чувашской личности. Исторические повествования также использовались непосредственно для освещения темных сторон происхождения и прошлого чувашей. Основные результаты исторических и культурных исследований оказали влияние на устную культуру, а также на формирование личности. Таким образом, письменная культура и устная культура взаимно подпитывали друг друга. После того, как сведения из исторических источников были перенесены в устную культуру и переосмыслены здесь, они заняли место в научных исследованиях, учебниках и антологиях. Однако исследователи, работающие над историческими повествованиями, не приняли во внимание это взаимодействие и использовали все возможные данные для выявления исторических фактов и подтверждения исторических предположений. Более того, данные исторических источников также были включены в соответствующие антологии в качестве исторического повествования, как если бы они были получены из устной культуры в будущем. В статье чувашские исторические повествования рассматриваются с точки зрения жанра, определения, классификации и источников.

Ключевые слова: Исторические повествования, чувашаи, фольклор, история, построение личности.

(Ж. Явуз. Исторические повествования в чувашском фольклоре)

¹Erkan HİRİK, ²Abdullah ÇİĞİL

¹Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, Türkiye (erkanhirik@gmail.com)
ORCID:0000-0001-6978-8981

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Nevşehir, Türkiye
(abdullahcigil@hotmail.com), ORCID: 0000-0002-6865-5463

Hareket Fiillerinin Serileşmesinde ‘Yol’ ve ‘Tarz’

Özet

Fiiller dilin en temel söz varlığı öğelerindedir. Bu kelimeler evrende yer alan varlıkların oluşlarını, kılışlarını ve hareketlerini ifade ederler. Ancak evrende yer alan canlı ve cansız varlıkların hareketlerini ifade edebilmek için fiil kategorisi kendi içerisinde de birtakım birleşmeler gerçekleştirerek söz dizimsel ve anlambilimsel durumları ortaya çıkarır. Çünkü evrende yer alan çok sayıda varlığın çok sayıda hareketi sonsuz kombinasyonun belirmesine neden olmaktadır. Bunu da ifade edebilmek için fiil kategorisi kendi içinde de çeşitli birleşmeler meydana getirmektedir. Bunun en tipik örneği de anlamsal bir sınıf olan hareket fiilleri ile söz dizimsel ve anlambilimsel bir sınıf olan seri fiil yapıları arasında görülmektedir.

Hareket fiilleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da Türkçe çalışmalarda bu fiillerin sınırlarının ne olduğu tam belirlenmiş değildir. Evrende yer alan varlıkların yer değiştirmesini ifade eden fiiller olarak ele alınabilecek kelimelerden olan hareket fiilleri söz dizimsel ve anlambilimsel bir kategori olan seri fiil yapılarıyla yakından ilişki içerisindedir. Seri fiil yapıları içerisinde yüzey yapıda ya da derin yapıda en az bir hareket fiili barındırmaktadır. Bu hareket fiilleri de Talmy'nin tipolojisine göre hareketin gerçekleştiği yer olan “yol”u ya da gerçekleşme şekli olan “tarz”ı işaretlemektedir. Bu çalışmada hareket fiillerinin serileşmesi sürecindeki rolleri olan “yol” ve “tarz” Türkçe bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fiil, Hareket fiilleri, seri fiiller, yol, tarz.

¹Erkan HİRİK, ²Abdullah ÇİĞİL

¹Doç. Dr., Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Samsun, Turkey
(erkanhirik@gmail.com) ORCID:0000-0001-6978-8981

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences Turkish Language and
Literature PhD Student, Nevşehir, Turkey (abdullahcigil@hotmail.com)
ORCID: 0000-0002-6865-5463

‘Path’ and ‘Manner’ in The Serialization of Motion Verbs

Abstract

Verbs are one of the most basic vocabulary elements of the language. These words express the being, manners and movements of beings in the universe. However, in order to

express the movements of living and non-living beings in the universe, the verb category creates syntactic and semantic situations by performing some combinations within itself. Because the many movements of many beings in the universe cause endless combinations to appear. In order to express this, the verb category creates various combinations within itself. The most typical example of this is seen between motion verbs, which is a semantic class, and serial verb structures, which are a syntactic and semantic class.

Although there have been various studies on motion verbs, the limits of these verbs have not been determined in Turkish studies. Motion verbs, which can be considered as verbs expressing the displacement of beings in the universe, are closely related to serial verb structures, which is a syntactic and semantic category. Serial verb structures contain at least one motion verb in surface or deep structure. According to Talmy's typology, these verbs of motion mark the "way" where the movement takes place, or the "style", which is the way it takes place. In this study, the roles of "path" and "manner" in the serialization process of motion verbs are discussed in the Turkish context.

Keywords: Verbs, Motion verbs, serial verbs, path, manner.

Giriş

Dilin temel söz varlığı içerisinde işlevsel olarak oldukça fazla göreve sahip olan fiiller, çeşitli ölçütlerle sınıflandırılabilen dil üyelerindedir. Buna ek olarak fiiller, kullanıldığı diğer söz varlığı üyeleriyle de dildeki birtakım boşlukları doldurabilmektedir. Dilin sınırlı sayıda malzeme ile evrendeki sınırsız hareket ve varlığı ifade edebilmesi de ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.

Evrende gerçekleşen her türlü olay, içerisinde en az bir fiil ile ifade edilebilecek hareket barındırmaktadır. Kimi zaman bu olay aslında içerisinde birden fazla hareket de barındırmasına karşın dil bunu tek bir kelime ile bütüncül olarak ifade etme yoluna gidebilmektedir. Dilin çoğunlukla en az çaba yasası çerçevesinde işlev görmeye meyilli olması, içerisinde birden fazla hareket barındıran olayların kimi zaman bütüncül bir bakışla tek bir fiille ifade edilmesini sağlayabilmektedir. Örneğin, “Çocuk taş attı.” cümlesinde *at-* fiili ile dinleyenin zihninde tek bir olay tasavvur edilmektedir. Ancak olaydaki hareketi gerçekleştiren çocuk ise temelde birden fazla hareket gerçekleştirmiştir. En basit ifadeyle çocuğun “taşı alması” bir hareket, “taşı fırlatması” ise ikinci hareket olarak ele alınabilir. Hatta bu basit cümlenin derin yapısı ele alınırsa “Çocuğun taşı atmayı tasarlaması” dahi ayrı bir mental durum olarak düşünülebilir. Tüm bu hususların zihinde bütüncül olarak ele alınmasını ve dilde bütüncül bir bakışla ifade edilmesini sağlayan yapıların başında “Seri Fiil Yapıları” (SFY) gelmektedir.

Seri Fiil Yapıları (SFY) birden fazla fiilin art arda gelip bütünleşik bir olaydaki hareket dizisini kodlayan ve bunu tek bir olay şeklinde sunan dil öğeleridir. Bununla birlikte bazı durumlarda da tek bir fiilde birden fazla

hareket, fiilin iç yapısında yer alabilir. Diğer bir ifadeyle yüzey yapıda tek fiil varken derin yapıda birden fazla hareket dizisi bulunabilir.

Dünyada birçok dil *serileştirme* (İng. serialization) özelliği ile karmaşık hareketler dizisini sistematik bir şekilde ifade edebilmektedir. Batı dillerinden İngilizce gibi serileştirme özelliği olmayan dillerde birden fazla olay, çoğunlukla yan cümlelerle veya sıralı cümlelerle ifade edilirken serileştirme dilleri, tek bir olayı, art arda gelen iki ya da daha fazla fiil yoluyla ifade etmektedir. Herhangi bir bağlaç veya bağlayıcı unsur barındırmayan SFY'ler, bir sıralama veya altasıralama¹ ilişkisi içermemektedir.

Farklı diller üzerine yapılan çalışmalarla birlikte dilbilimsel çalışmalarda fiiller, çeşitli bakış açıları ve ölçütler temel alınarak tasnif edilmektedir. Yapılan bu tasniflerde ortaya koyulan bir tür de “hareket fiilleri”² olarak görülmektedir. Hareket fiilleri en basit şekliyle “varlıkların yer değişimini kodlayan sözcükler” şeklinde tanımlanabilir. Evrendeki pek çok hareket, varlıkların kendi içindeki veya diğer varlıklarla olan ilişkilerindeki yer değişimini işaretlemektedir. Bu bağlamda hareket fiillerinin evrendeki hareketlerin boyutlarının gözlemlenebilmesi bakımından önemi ön plana çıkmaktadır.

Hareket fiilleri üzerine çalışmalar yapan L. Talmy (1985) bu fiillerle ilgili birtakım kavram önerilerinde bulunmuştur. Bu kavramlar anlambilimsel ögeler olarak *hareket* (motion), *yol* (path), *şekil* (figüre), *zemin* (ground), *tarz* (manner), *neden* (cause) şeklinde belirtilmiştir. Bununla birlikte yüzeysel ögeler olarak da *fiil* (verb), *edat* (adposition³) ve *yancümle* (subordinate clause) belirlenmiş ve bunlar *uydu* (satellite) olarak konumlandırılmıştır [2, s. 21]. “Yol” kavramı hareketi gerçekleştiren eyleyicinin hareketi gerçekleştirdiği rotayı ifade etmektedir. Talmy (1985), aynı zamanda bu kavramın hareketin asıl bileşenlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, “yol” kavramını bir ölçüt olarak ele almış ve dilleri “eylem-çerçevesel diller” ile “uydu çerçevesel diller” olarak sınıflandırmıştır.

Talmy'nin sınıflandırması büyük ölçüde kabul görse de Slobin, SFY barındıran dillerin Talmy'nin yapmış olduğu sınıflandırmaya uymadığını tespit etmiş ve bu sınıflandırmaya “eşit-çerçevesel diller” şeklinde bir madde daha eklemiştir. Slobin'e göre SFY'de art arda gelen iki fiilden birinci fiil, *yol* veya *tarz-neden* kodlamaktadır İkinci fiil ise yapının anlamını taşımaktadır [6, s. 227].

¹ bk. [1]

² [3], [4, s. 1263], [5, s. 103-107].

³ *adposition* temelde *preposition* (öncül edat) ve *postposition* (edat) türünden sözcüklerin tamamına verilen addır. Bu bakımdan Türkçede *edat* olarak ifade etmek mümkün olabilir.

SFY ve hareket fiilleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. SFY oluşturan fiillerin hareket fiillerinden oluşması ve hareket fiili barındırmayan yapıların SFY olma ihtimalinin düşük olmasına neden olmaktadır. SFY ve hareket fiilleri arasında oldukça sıkı bir ilişkinin varlığı, farklı iki fiil sınıfının da birbiriyle ilişkili olabileceğini göstermesi bağlamında önem taşımaktadır.

SFY, başka bir fiil sınıfı olan hareket fiillerinden yararlanarak birden fazla hareketi tek ve bütünleşik bir olayda birleştirmektedir. Çalışmada SFY ile ilgili birtakım bilgiler verilmiş ve bu yapıların hareket fiilleri ile olan ilişkisi incelenerek Türkçede sözlü ve yazılı dilde bu iki fiil türünün işlevleri ele alınmıştır.

1. Seri Fiil Yapıları [SFY]

Bir cümlede tek bir yargı ifade edebilmek için art arda gelerek tek fiil gibi hareket eden, aralarında herhangi bir bağlaç veya bağlantı unsuru barındırmayan herhangi bir sıralama veya alta sıralama ilişkisi olmadan bir araya gelen fiil dizilerine veya tek bir fiilin kendi içinde birden fazla hareket içerdiği yapılara *seri fiil yapıları* (SFY) denmektedir. SFY, birden fazla fiilin art arda gelerek tek bir hareket bildirmesi şeklinde oluşabileceği gibi bir fiilin kendi içinde birden fazla hareket barındırması şeklinde de oluşabilmektedir [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13]. SFY’de dilbilimin farklı kategorilerinin işlevleri belirgin şekilde görülmektedir. Biçimbilgisi, söz dizimi ve anlam SFY’nin temelinde bulunmaktadır.

SFY kavramsallaştırılmış bir olayı açıklayan bir fiilin alt bölümlerine katkıda bulunan tek bir genel olayı ifade etmektedir. Birbiriyle ilişkili birkaç olay bütünleşik bir yapı oluşturur ve “makro olayı” meydana getirir (14, s. 691). Bahsi geçen bu makro olay, SFY sayesinde bütüncül *tek bir olay* olarak tanımlanır.

Yapı bakımından SFY, iki büyük gruba ayrılabilir. Aşağıdaki örneklerde yüzey yapıda birden fazla fiil olsa da temelde tek bir hareket kodlanmaktadır ve bu hareket, konuşur ile dinleyen tarafından makro olay olarak algılanır.

a) Çok fiilde tek hareket bildirenler (ÇSFY)

- *Tüm tabağı sil süpür!* (ye-)
- *Buradan derhâl çık git!* (ayrıl-, uzaklaş-)
- *Git yatağına devril uyu.* (yat-)
- *Döndüm dolaştım aradıklarımı bulamadım.* (ara-)

Bu makro olaylarla birlikte bazı SFY'nin bölümlenebilir anlamsal alana sahip olduğu, derin yapıda içerisinde birden fazla hareketi tek fiil aracılığı ile içerebildiği de görülmektedir.

b) Tek fiilde çok hareket bildirenler (TSFY)

- *fırlat-* (tut- + at-)
- *getir-* (al- + gel-)
- *sürükle-* (it-/çek- + götür-)

Yukarıdaki örneklerde tek fiil kendi içerisinde birden fazla hareketi muhafaza etmektedir. Derin yapıda bu hareketlerin varlığını sezme mümkündür.

(1) Karısını ve çocuklarını *aldı gitti*. (al-+git- = götür-)

(2) Odasındaki eşyaları sokağa *fırlattı*. (tut- + at- = fırlat-)

(1) numaralı örneklerde görüldüğü gibi SFY'de birden fazla fiil art arda gelerek kavramsal olarak bütünleşmiş tek bir harekete karşılık gelmektedir. (1)'de *al-* + *git-* art arda gelerek tek bir hareket olan "götür-" eylemine karşılık gelmektedir. Konuşur, yüzey yapıda iki fiil kullansa da derin yapıda tek ve bütünleşik bir olayı kastetmekte ve ifade etmektedir. Bu tarz kullanımlar, dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de yaygın bir şekilde bulunmaktadır. (2)'de ise tek fiil, (*fırlat-*) kendi içinde birden fazla hareket barındırmakta ve tek bir olayı betimleyen bir SFY oluşturmaktadır (*fırlat-* = *tut-* + *at-*).

Durie, SFY'leri karmaşık bir yapı olarak tanımlamış ve SFY'lerin yapıları hakkında bazı ölçütler belirlemiştir. Belirtilen özelliklerin tamamını göstermeyen yapıların da SFY özelliği gösterebileceğini belirtmiştir. Durie'ye göre bir SFY genel olarak aşağıdaki özellikleri gösterir:

- Bir SFY, kavramsallaştırılmış tek bir olayı betimler.
- SFY'deki fiiller; aynı zaman, kip, görünüş ve kutupsallık değerini paylaşır.
- Bir SFY, bir veya daha fazla ögeyi paylaşır.
- SFY'lerde bir fiil, diğer fiilin içine gömülmüş veya diğer fiili tamlayıcı pozisyonda bulunmaz.
- Bir SFY, basit cümlelerin bürünsel özelliklerine sahiptir.
- SFY, tek bir özne veya farklı bir öge alabilir.
- SFY, iki veya daha fazla unsurdan oluşursa SFY'nin anlamı, seri olmayan dillere basit cümle olarak çevrilir.
- SFY, art zamanlı olarak gramerleşmeye ve sözlükselleşmeye eğilimlidir [11, s. 291].

Durie diğer dillerdeki SFY'nin bu özelliklerin tamamını barındırmasını zorunlu bir ölçüt olarak görmez. SFY üzerine yapılan pek çok

çalışma da bunu doğrular niteliktedir. SFY bulunan pek çok dilde, birden fazla fiilin art arda gelerek tek bir yapı oluşturması, tek olay bildirmesi, basit cümlelere benzer anlamsal özellikler göstermesi ve fiiller arasında bağlaç bulunmaması gibi hususlar görülmektedir. Türkçede SFY özelliği gösteren yapılarda da bu özelliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Konuşurları SFY kullanımına yönelten sebep birbiriyle kavramsal olarak ilgili olan birden fazla fiili art arda sıralayarak bütünleşik bir olayı kolayca kodlama isteğidir. Burada art arda sıralanan eylemlerin genellikle hareket fiilli olması dikkate değer bir durumdur. Birbirini anlam bakımından tamamlayan veya bir hareketin sebebini, yolunu veya tarzını gösteren bir hareket ve bu eylemin sonucu olan diğer bir hareket, bir SFY oluşturmaktadır.

2. Hareket Fiilleri

Hareket kavramı Türkçe Sözlük'te "1. Bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon. 2. Vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldama. 3. Davranış, tutum." şeklinde açıklanmaktadır. Levinson ve Wilkins, hareketi "Uzayda bir figürün yörünge boyunca yer değiştirmesi." olarak tanımlamaktadır [15, s. 18]. Genel anlamda, hareket fiilleri "hareketli veya sabit bir konumun sürdürülmesini içeren durumları" ifade etmektedir [16, s. 25].

Emre, fiillerin eylem, duyum, oluş kavramlarını anlattıklarını söyleyerek "Çocuk bahçede oynuyor." cümlesini eylem bildiren fiile örnek vermektedir [17, s. 45]. Bu örnekten Emre'nin gözlemlenebilir eylemleri, hareket fiilleri arasında değerlendirdiği düşünülebilir. Ergin ise fiillerin hareketleri karşılayan kelimeler olduğunu belirterek "hareket kelimesini tabii, geniş manası ile alıyor ve zaman ve nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz." şeklinde açıklamada bulunmaktadır. Bununla birlikte Ergin, hareketi nesnelere zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; oluşları, kılışları, duruşları; hülâsa her türlü faaliyetleridir." şeklinde tanımlamaktadır [18, s. 280]. Korkmaz da Ergin'e paralel şekilde kılış ve kılınış fiillerinin cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapının dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Korkmaz, "Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller" in yalnızca hareket hâlinde olmayan bir durumu ve takınılan bir tavrı gösterdiğini belirterek dolaylı olarak kılış fiillerinin hareket ile olan ilgisini ifade etmektedir [19, s. 532].

Hareket fiilleri konusunda farklı yaklaşımlardan biri Arnazarov'a aittir. Araştırmacı hareket fiilleri ile "gel-, git-, kaç-, gez-, as-, vur-, düş-, ov-, kov-" gibi fiziksel hareketleri ifade eden kelimeleri belirtmektedir [20, s. 193-194]. Ancak kimi çalışmalarda mental bağlamda yer alan fiillerin de

“hareket” ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Yaylagül, “Bir fiil, hareket, durum veya şart belirten bir kelimedir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse hareket fiili diye adlandırılır; özneyi tanımaya veya tanımlaya yardım eden bir fiil durum veya olma fiili olarak adlandırılabilir.” demekte ve Levin’in oluş fiillerini bir hareketten çok bir durum veya bir şart ifade ettiğini belirtmektedir [21, s. 20].

Türkçedeki hareket fiilleri ile ilgili yapılmış olan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmalarda [22], [23], [24], [25], [26], [27]. “*Devinim Eylemleri*” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Türkçe üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında ise fiil bahsinde fiillerin hareket bildirme özelliği üzerinde durulmakta fakat hareket fiili olmanın ölçütleri verilmemektedir. Gencan [28, s. 271] hareket sözcüğü yerine *devim* kavramını kullanmış ve fiilleri, “Varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir.” şeklinde tanımlamıştır. Ancak *devim bildiren fiiller* hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. *Devim bildiren fiillere* örnek olarak “Yel eser. Esmek devimdir.” açıklamasını yapmıştır. Aksan [29, s. 98] eylemlerin bir devinme, bir oluş, bir kılınış ya da bir durum gösteren sözcükler olduğunu vurgulamıştır. Hareket sözcüğü yerine *devinme* sözcüğünü kullanmıştır. Göksel ve Kerslake [30, s. 127] Türkçede geçişli fiil olarak kullanılabilen bir grup geçişsiz fiil olduğunu ve bu fiillerin hareket fiili olduğunu vurgulayarak *yüz-, koş- yürü-*, fiillerini örnek olarak vermiştir. Hengirmen [31, s. 200] eylemlerin varlıkların yaptıkları işleri, oluşları, hareketleri ve içinde buldukları durumları bildirirken, kişi, zaman ve yargı kavramları verdiğini vurgulayarak hareket eylemlerine örnek olarak *gelmek, gitmek, koşmak, atlamak, yüzmek* fiillerini göstermiştir. Kocaman vd. [32, s. 126] “Geleneksel dilbilim yaklaşımlarında, eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar.” şeklinde açıklayarak fiillerin hareket belirtme özelliğine vurgu yapmıştır.

Çalışmalardaki bu görüşler dikkate alındığında “hareket fiilleri” konusunda farklı yaklaşımların olduğu dikkat çekmektedir. Hareket kavramının hareketi gerçekleştiren kişi ya da nesnede veya bunların evrendeki konumunda/durumundaki değişikliği içeren hususları kapsadığı söylenebilir. Nitekim Webster’da hareket (motion), “davranış, süreç ya da yer değiştirme örneği” olarak ele alınmaktadır [33]. Yukarıda Türkçe Sözlük’te yer alan “hareket” tanımı da göz önüne alındığında yer ya da durum değişiminin temel nokta olduğu görülmektedir. Hâliyle çoğunluğu gözlemlenebilmeye olanak tanıyan hareketler, birtakım fiillerle ifade edilmektedir ve bu fiiller hareket fiili olarak ele alınmaktadır. Örneğin, *koş-, yürü-, at-, fırlat-, tut-* gibi fiiller açıkça gözlemlenebilir hareket ifade

etmektedir ve bu fiiller yukarıda yer alan “hareket” tanımındaki gibi yer/durum değiştirmeyi örneklemektedir. Ancak *düşün-*, *kahrol-*, *üzül-*, *piş-*, *sız-*, *soğu-*, *yeşer-* gibi fiillerde açık bir yer değişimi söz konusu değildir. Her ne kadar bu fiillerin işaretlediği hareketlerden bazıları gözlemlenebilir olsa da ifade ettikleri anlam sınırı “evrende yer değiştirme” ölçütüne uygun değildir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bir fiilin hareket fiili olarak kabul edilebilmesi için temelde iki ölçütten bahsedilebilir:

1. *Evrende yer değişikliği yaratması.*

2. *Gözlemlenebilir özellikte olması.*

Bu iki husus hareket (motion) fiilinin temel nitelikleri olarak ele alınabilir. Bu iki nitelik aşağıda belirtilen Talmy’nin tipolojisindeki öğelere de uygundur.

Dillerin hareketi kodlama şekli birbirinden farklıdır. Bir dil, bir hareketi bütün yönleriyle kodlarken diğer bir dil ise hareket bütüncül olarak değil bazı noktalarına vurgu yaparak kodlamaktadır. Talmy [2], [34], [16] anlam ve yüzeysel ifade arasındaki ilişkiyi ele alarak hareket fiillerini anlam bilimsel açıdan değerlendirmiştir. Hareketin kavramsal yapısında rol oynayan bazı bileşenler olduğunu tespit eden Talmy, bu bileşenleri şu şekilde açıklamıştır:

“1. Hareket (motion): Bazı varlıkların yer değiştirdiği gerçeğini ifade eder.

2. Şekil (figure): Hareket eden varlığa veya “zemin” (ground) adı verilen başka bir nesneye göre konumunu değiştiren unsura denir.

3. Zemin (ground): “Şekil”in hareket ettiği nesnedir. Potansiyel olarak hareketin kaynağını, aracını ve hedefini içerir.

4. Yol (path): “Şekil” tarafından izlenen rotadır.

5. Tarz-Neden (manner-cause): “Biçim” ve “neden”, “şekil”in hareket hallerini ve neden olduğu durumları tanımlayan “hareket” ile ilgili olaylardır [16, s. 25].

şekil	hareket/tarz-neden	yol	zemin
The bootle	floated	into	the cave.
Şişe	süzüldü (yüzdü)	doğru	mağaraya
<i>Şişe mağaraya doğru yüzdü</i>			

Talmy’nin tipolojisi, bir olay kompleksinin tek bir cümlede nasıl bütünleştirildiğine dayanmaktadır. Talmy, yukarıdaki tabloda iki olayın bulunduğunu belirtmektedir: “*Şişenin bir mağaraya girmesi*” ve “*şişenin süzülmesi*”. Bu olay dizisinde hareket (mağaraya yönelmesi), çerçeveleyici

olaydır ve karmaşık olayda temel rolü oynar. *Şişenin süzülmesi/yüzmesi* olayı ise eş olaydır ve anlam ilişkilerinde çerçeveleyici olaya destek sağlar [35, s. 407].

Eylem-çerçevesel dillerde *yol*, fiil içinde sözlükselleştirilmektedir¹. Türkçe, İspanyolca, Fransızca gibi diller bu grupta yer almaktadır. Uydu çerçevesel diller, *yolun* bir uydu tarafından kodlandığı dillerdir. İngilizce ve Çince gibi diller bu grupta yer almaktadır. Burada uydu (satellite) kavramı “Eylemin yakını konumunda olan isim cümlesinin veya edat cümlesinin dışında herhangi bir birime ait dilbilgisel ulam.” şeklinde tanımlanmaktadır [16, s. 102]. İngilizcedeki edatlar (in, out, into) bu *uydulara* örnektir.

(3) Ayşe okuldan **çıktı**.

Ayşe went **out** of school.

(4) O ağaçtan **inemedi**.

He/she could not **come down** from tree.

(5) Gece koltukta **yatıp uyudum**.

I **bedded down** on the couch for the night.

(6) **Çekil/Çek git** ve beni yalnız bırak!

Go away and leave me alone!

Yukarıdaki örneklerde eylem-çerçevesel bir dil olan Türkçe ile uydu-çerçevesel bir dil olan İngilizce arasındaki *yol* (path) kodlaması arasındaki fark açıkça görülmektedir. (3) numaralı örnekte Türkçede *-dAn çık-* yapısı “yol”u (dışarı) kendi içinde sözlükselleştirirken İngilizcede ise *yol*, bir *uydu* (out) yoluyla ifade edilmektedir. Benzer şekilde (4) numaralı örnekte *-dAn in-* yapısı *yol* kodlamasını sağlarken İngilizcede ise uydu kelime olan “down” ile bu sağlanmaktadır. Birden fazla kelimedenden oluşan örnekler olan (5) ve (6) numaralı SFY’de ise bu kez İngilizcede uydu kelime ile karşılanan ifadelerin Türkçede birden fazla fiil ile karşılandığı görülmektedir. Bu tür yapılarda ise *tarz* daha baskın şekilde görülmektedir. Tek fiilli SFY’de Türkçede durum ekleri *istem*² bağlamında anlamın oluşmasına katkı sağlamakta ve *yol* bildirmektedir. Çok fiilli SFY’de ise birinci fiil, hareketin *tarzını* göstermektedir.

Hareket fiillerinde ikinci tür ise tarz-neden kodlamasıdır. Bu yapı, diller için belirleyici bir ölçüt değildir.

(7) The rock slid/rolled **down** the hill. [35, s. 404].

“Kaya tepeden kaydı / yuvarlandı”

(8) Polisten kurtulmak için balkondan **sarktı**.

(9) Çocuk **koşarak** dışarı **çıktı**.

¹ Seri fiil yapıları ve sözlükselleşme ilişkisi için bk. [14].

² İstem için bk. [36], [37], [38].

(7)'de uydu-çerçevesel bir dil olan İngilizcede *tarz-neden* bir *uydu* ile (down) ifade edilmektedir. (8)'de görüldüğü gibi Türkçede bazı fiiller tarz anlamını kendi içinde barındırırken (9)'da görüldüğü gibi bazı fiiller, olayın resmedilmesi adına bir fiilimsiye (koşarak) ihtiyaç duymaktadır.

Yelkenaç, tarzın hareket ifadelerinde dışsal bileşen olduğunu ifade eder ve bir başka deyişle yardımcı olaylardan (co-event) biri olduğunu belirtir. Araştırmacı Hint-Avrupa dilleri (Latin Romen dilleri dışında), Fin-Ugor dilleri, Çince, Ojibwa ve Warlpiri gibi dillerde tarzın eylem içerisine yerleştirilerek ifade edildiğini belirtmektedir. Bu dillerin eylem içerisine bir defada dışsal bileşenlerden yalnızca birini yerleştirebileceğini belirten Yelkenaç, hem neden hem de tarzın aynı anda eylem içerisinde bulunamayacağını söylemektedir. Tarz, bu gibi dillerde eylem içerisine yerleştirilirken diğer dillerde eylem dışında bağmlanmış yapılar olarak bulunabilir [36, s. 20].

Hareket ve hareketin dildeki karşılığı olan hareket fiillerinin ifadesi ile bu fiillerin anlam alanlarını işaretleyen bileşenlerin (hareket, şekil, zemin, yol, tarz-neden) Türkçede sözlüksel ve söz dizimsel unsurlar olan seri fiillerle ilgili olduğu görülmektedir. SFY, yüzey yapıda ya da derin yapıda en az iki ayrı fiil ile ifade edilebilecek dil öğelerini ifade ettiğine göre bu yapılar, yüzeyde tek kelimeden oluşsa da birden fazla kelimeden oluşsa da en az bir tane "hareket" fiiline ihtiyaç duymaktadır.

2. Hareket Fiilleri ve Fiilde Serileşme

Dillerin eylem-çerçevesel diller ve uydu-çerçevesel diller olmak üzere ikili tipolojiye tabi tutulması zaman içinde bazı sorunlara yol açmış, dünyadaki bazı dillerin bu tipolojiye uymadığı görülmüştür. Özellikle SFY barındıran dillerde birden fazla fiil, tek bir hareketi işaretleyebildikleri için bu tarz yapılarda fiillerden biri, hareketi ifade ederken diğer fiil, hareketin "yol"unu veya "tarz"ını ifade edebilmektedir.

SFY'lerdeki bu özelliği fark eden Slobin, Talmy tarafından uydu-çerçevesel dil olarak kabul edilen ve aslında bir serileştirme dili olan Çince, Emai ve Mbum türündeki dilleri "eşit-çerçevesel diller" (equipollently-framed languages) olarak ele almayı önermiştir. Slobin'e göre bu dillerde, diğer fiil-çerçevesel dillerde olduğu gibi sonlu ve sonlu olmayan biçimler arasında herhangi bir ayırım bulunmamakta, hem *tarz* hem de *yol*, "eş anlamlı" öğelerle ifade edilmektedir. Bu dillerde biçimsel dil açısından eşit olan ve eşit görünen öğeler yürürlükte veya önemdedir [6, s. 227]. Slobin'in görüşleri, hareket fiillerini sınıflandırma çalışmalarına yön verdiği gibi SFY'lerin fiil sınıflandırma çalışmalarındaki yerine ve önemine de katkıda bulunmuştur.

Pek çok dilde SFY oluşturan fiillerden en az birisi hareket bildiren fiilden oluşmaktadır. Serileştirme dilleri üzerine araştırma yapan Durie, serileştirme dillerinin en çok hareket serileştirme kategorisini içerdiğini, bu yapılarda önce hareket fiilinin geldiğini ve hareket eden varlığın ikinci fiilin eyleyeni konumunda yer aldığını ifade etmektedir [11, s. 310]. Aikhenvald, Durie'nin görüşlerine benzer şekilde SFY'nin genellikle bir durumdan ziyade bir olayı veya süreci tanımladığını, durumlara atıfta bulunan ve olaylara atıfta bulunmayan fiillerin SFY olabilme şansının oldukça az olduğunu söyleyerek SFY'nin hareket bildiren fiiller barındırdığına değinir [7, s. 3].

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de SFY oluşturan fiillerin en az biri (bazen tamamı) hareket bildiren fiilden oluşmaktadır. Bazı yapılarda iki fiil de gerçek anlamını korurken bazı yapılarda ise birinci fiil anlamını korumakta ikinci fiil görünüş, kapsam veya durum değişimi bildirmektedir. Yine diğer dillere benzer şekilde Türkçede SFY oluşturan *git-*, *gel*, *al-*, *ver-* vb. hareket fiilleri sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yapılarda iki fiil, art arda gelerek tek bir “hareket olayını” kodlamaktadır. “Hareket olayı”¹ ifadesinde “hareket” ve “olay” birbirinden farklı kavramlardır. Bir hareket çoğunlukla tek bir fiil ile karşılanmaktayken bir olay ise içinde pek çok hareket/eylem barındıran bütüncül yapıdır. Örneğin “Futbolcu topa doğru koştu.” olay olarak ele alınırsa bu olayda “olayın başlaması”, “uygulanması” ve “sonuçları” ile karmaşık yapı görülebilir. Bu olay, içinde birçok hareket barındırabilmektedir. “Futbolcunun plan yapması/niyetlenmesi”, “Futbolcunun adımlaması”, “Futbolcunun yer değiştirmesi.” bunlardan bazılarıdır. Kısaca “hareket olayı”, içinde birden fazla hareket ifadesi barındıran yapıları ifade etmektedir.

2.1. Ön Koşullu Fiiller, Hareket ve Yol

Türkçede SFY ve “hareket olayı” arasında içerisinde birden fazla hareket içermesi bakımından benzerlik bulunmaktadır. Türkçede SFY oluşturan yapılar, fiillerin durumuna göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı durumlarda iki fiilli yapıda eşit anlam ve görevde iken bazı yapılarda ise birinci fiil ikinci fiilin *tarzını* veya *yolunu* göstermektedir. Talmy'nin (1985) sınıflandırmasında Türkçe eylem-çerçeve diller grubunda yer almaktadır. Bu sınıflandırmada asıl odak noktası *yolun* kodlanmasıdır. Gerçekten de Türkçede tek başına birden fazla hareket bildiren (TSFY) bazı fiiller, *yolu* kendi içinde kodlayabilmektedir. Tekli fiil, biri *yolu* işaretleyen iki ayrı hareket bildirmektedir. Bu tip durumlarda da fiilin içerisinde yer alan iki

¹ Bazı Türkçe kaynaklarda “devinim olayı” olarak da ele alınmaktadır. bk. [36].

fiilden en az biri *hareket fiili* konumundadır ve böylece “hareket olayı” konumlandırılır.

Türkçede TSFY, içerisinde birden fazla hareketi içermektedir. Bu hareketleri derin yapıda kodlayan ilk fiil, ikinci fiilin koşulu ve *yolu* durumundadır. Diğer bir ifadeyle *şekil* olarak ele alınabilen *eyleyici* çerçeveleyici hareket olan ikinci fiildeki hareketi gerçekleştirmek için *yol* konumundaki ilk fiili izlemek durumundadır. Aşağıdaki örneklerde TSFY içerisinde bulunan *yol* ve *ön koşul* yapıları örneklendirilmiştir:

(10) Adam hırçın ata zorlukla **bindi** (çık- + otur-)

(11) Oyuncakları **fırlattı**. (tut- +at-)

(12) Eşyaları tek tek kamyonla **yükledi**. (kaldır-/al- + koy-/bırak-)

Yukarıda (10) numaralı örnekte *bin-* fiili kendi içerisinde birden fazla hareket içermektedir. Eyleyicinin *bin-* hareketini gerçekleştirmesi için fiilin kendi doğal yapısı gereği bir iç koşul olarak *çık-* ve *otur-* fiillerinin kılımsı bakımından son sınırlarına ulaşması ve bu hareketleri tamamlaması gerekmektedir. Örnekte *çık-* fiilindeki hareket gerçekleşmeden cümlede *otur-* fiili gerçekleşemez. Hâliyle *çık-* fiili *otur-* fiilin ön koşulu şeklindedir. Böylece *çık-* fiili *otur-* fiilin yolu konumundadır. Örnekte *yol*, *çık-* fiili ile kodlanırken *otur-* fiili ile bütünleşik olarak *bin-* fiili gösterilmektedir. (11) numaralı örnekte *fırlat-* fiilinde kodlanan hareketin gerçekleşmesi *tut-* ön koşuluna bağlıdır. *Fırlat-* fiilindeki hareketin bütüncül olayını çerçeveleyen iç fiil *at-* olsa da bunun gerçekleşmesi *tut-* fiilin gerçekleşmesiyle mümkündür. *Fırlat-* fiilinde *yol*, *tut-* fiili ile işaretlenmiştir. (12)’de ise *yükle-* fiilinin gerçekleşmesi için *kaldır-/al-* ve *koy-/bırak-* fiillerinin kılımsı sınırlarının tamamlanması gerekmektedir. Nitekim bu sınırlara ulaşılmadığında fiildeki hareket tamamlanmamış olmaktadır. *Yükle-* hareketinin bütüncül görüntüsü bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Fiilin ikinci kısmı olan *koy-/bırak-* ancak *kaldır-/al-* fiilleri ile tamamlanmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde TSFY’nin “hareket olayı” bağlamında ön koşul sağlama işlevi olduğu ve bu ön koşulun aynı zamanda Talmy tipolojisine göre *yol* içerdiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte bu fiillerden en az birinin yine *hareket fiili* olması da SFY ve hareket fiilleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Aşağıda *yol* işaretleyen ve hareket fiili barındıran TSFY örnekleri gösterilmiştir. Bu yapılarda fiilin derin yapısındaki fiillerden biri hareket fiili olmakla birlikte asıl hareketin *yolunu* işaretlemektedir.

- *Evdeki kitaplarını getirdi*. (al- + gel-)
- *Tam düşecekken tırabzandan tutundu*. (tut- + bırakma-)
- *Şimşek çakanca ürktüm*. (sıçra- + kork-)

Bu örneklerde de görüldüğü üzere TSFY, kendi içerisinde ön koşul konumunda bir fiil ve asıl hareketi tanımlayan ikinci bir fiil olmak üzere iki fiil içermektedir. Bu fiillerden biri açık bir hareket fiilidir.

2.2. Koşulsuz Fiiller, Hareket ve Tarz

Türkçede ÇSFY, yüzey yapıda birden fazla fiil içermektedir. Bu fiillerden en az bir tanesi hareket fiili olmaktadır. Böylece ÇSFY “hareket olayı” kodlama konusunda öne çıkmaktadır. Koşulsuz fiillerde hareketin gerçekleşmesi SFY’nin yüzey yapısındaki birinci fiile bağlı değildir. Çünkü bu tür fiillerde birinci fiil olmadan da hareket tamamlanabilmektedir. Bu durumda birinci fiil aslında hareketin gerçekleşme tarzını göstermektedir. Bu neden ÇSFY yapılarında birinci fiilin ikinci fiilin niteleyicisi ya da pekiştiricisi olduğunu ve tarz gösterdiğini belirtmek mümkündür. Bu kullanımlarda birinci fiil, ikinci fiilin *tarzını* gösterirken yapının anlamını ise ikinci fiil üstlenmektedir.

(13) Boş bulduğu koltuğa **geçti oturdu**.

(14) Kalabalığın homurtularını duyunca **kaçtı gitti**.

(15) Ortalık karışmaya başlayınca **kalktı gitti**.

(16) Almanya’da dikiş tutturamayınca **döndü geldi**.

(17) Kafan estiğinde **çık gel!** Sana kapımız her zaman açık.

Yukarıda (13) numaralı örnekte *geçti oturdu* ifadesi bütüncül bir hareketi ifade etmektedir. Yapıdaki birinci fiil olan *geç-*, ikinci fiil olan *otur-*’un *tarzını* göstermekle birlikte *otur-*’a koşul olarak işlev görmemektedir. “geç otur-” SFY olarak bütüncül hareketi göstermekle birlikte “geç-” fiili hareket ifade etmektedir. Böylece tarz bildiren *geç-* örnekte “hareket olayı”na katkı sağlamaktadır. Bu örnekteki cümle “Boş bulduğu koltuğa oturdu.” şeklinde de ifade edilebilirdi, ancak *geç-* fiili *otur-* fiilini tarz bağlamında nitelendirmek ve hareket olayına bir dinamiklik kazandırma işlevi görmektedir. (14) numaralı cümlede *kaç-* fiili *git-* fiilinin tarzını göstermektedir. Cümle temelde *kaç-* fiili olmaksızın da kurulabilirken cümledeki hareket bütün olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu örnekte *kaç-* ve *git-* fiilinin her ikisi de hareket bildirmektedir. (15) numaralı örnek içerik bakımından (14) numaralı örneğe benzemektedir. Yine *kalk-* fiili cümledeki asıl hareket olan *git-* fiilini *tarz* bakımından nitelendirmektedir. (16) numaralı cümlede “döndü geldi” ifadesinde yer alan her iki fiil de hareket fiilidir. Örnekte fiillerin anlamı kapsamı bağlamından birinin diğerinden üstün yanı bulunmamakla birlikte aynı zamanda her iki fiil birbirinin tarzını bildirmektedir. Keza cümleyi “...döndü” şeklinde ya da “...geldi” şeklinde bitirmek mümkündür. Cümlede konuşurun bulunduğu yer ya da Talmy’nin ifadesiyle *zemin* (ground) ile hareketi gerçekleştiren eyleyicinin harekete başlamadan önce bulunduğu *zemin* aynıdır. Ancak hareket gerçekleştikten sonra konuşurun ve eyleyicinin

zemini farklılaşmaktadır. (17) numaralı örnekte ise “çık gel” yapısında iki hareket fiili bir SFY oluşturmaktadır. Bu fiillerden *çık-* tarz bildirmekle birlikte kavramsallaştırılmış tek olayın niteleyicisi konumundadır. *Çık-* fiili *gel-* fiiline koşul oluşturmamaktadır.

Türkçede yüzey yapıda iki fiilden oluşan SFY'nin içerisinde fiillerden en az birinin hareket fiili olduğu görülmektedir. Bu hareket fiili *tarz* belirten başka fiiller tarafından nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu fiillerin birbirinin koşulu olmadığı da görülmektedir. Bu durumda TSFY'nin ön koşul bildiren yapılar içerdiği ÇSFY'nin koşulsuz yapılardan meydana geldiği söylenebilir.

Aşağıda tarz-neden belirten ve hareket fiili ile oluşturulmuş ÇSFY örnekleri gösterilmiştir. Bu yapılarda art arda gelen iki fiilden birinci fiil, ikinci fiilin yapılaş tarzını vurgulamakta ve asıl anlam ikinci fiil tarafından ifade edilmektedir.

- Adamı alevlerin arasından **çekip aldı.**
- Zavallı adamı gözünü kırpmadan **vurdu öldürdü.**
- Gidelim, adamı **tutup getirelim.**
- Odana git ve **yat uyu!**
- Hırsız kadının elindeki cüzdanı **kaptı kaçtı.**
- Hemen arabana **bin git.**
- Bahçedeki çocuklara **bak da gel.**
- Kasadaki çuvalları **tutup attı.**

ÇSFY ile oluşturulmuş bu örneklerden sonra yüzey yapıda en az iki fiil içeren bu dil öğelerinden en az birinin hareket fiili olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareket fiili ön koşul konumunda değildir. Ön koşul konumunda olmaması ÇSFY'de bu fiillerin *tarz* göstermesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu ÇSFY'de yer alan birinci fiiller olmadan da cümleler oluşturulabilir. Ancak birden fazla fiille ifade edilen ve kavramsallaştırılmış bir olayı işaretleyen SFY, dilin ifade kabiliyetine kolaylık sağladığı için konuşur bu türden ifadeleri tercih edebilmekte ve hareket fiilleri aracılığı ile gerçekleşen olayı dinamik bir şekilde aktarabilmektedir.

Sonuç

Fiiller dilin en temel söz varlığı unsurlarındandır. Evrende yer alan nesnelere ve bu nesnelere hareketleri, durumları, oluşları ve kılışları bu kelimelerle ifade edilir. Dolayısıyla sınırlı sayıda olan fiil cinsinden kelimelerin farklı birleşimlerle ve çeşitli dizimsel özelliklerle tüm hareket, durum, oluş ve kılışları ifade etmesi mümkün olabilmektedir. Bu birleşimlerden biri de SFY ve hareket fiilleri ile sağlanmaktadır.

SFY, tek ve bütünleşik bir olaya atıfta bulunması sebebiyle içinde birden fazla hareket barındıran tek bir fiilden veya iki fiilin art arda gelerek tek bir hareketi karşıladığı bir fiil dizisinden oluşmaktadır. İki türe (TSFY, ÇSFY) sahip olan SFY, dilde karmaşık hareketlerden oluşan olayların bütüncül bir şekilde kavranmasını ve ifade edilmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle birden fazla hareket içeren durumlar, SFY aracılığı ile tek hareketmişçesine ifade edilebilmektedir. SFY bu bütüncül yapıyı ise hem yüzey yapıda hem de derin yapıda “hareket fiilleri” aracılığı ile sağlamaktadır. Türkçede bulunan her SFY, metaforik bir anlam taşımadığı müddetçe yüzey yapıda (ÇSFY içinde) en az bir hareket fiili içerdiği gibi derin yapıda da (TSFY içinde) en az bir hareket fiili bulundurmaktadır.

“Hareket olayı” ve hareket fiilleri üzerine çalışmalar yapan Talmy’nin (1985) tipolojisinde yer alan harekete dair öğelerden *yol* ve *tarz* hareket fiilleri aracılığı ile SFY içerisinde görev yapabilmektedir. Yüzey yapıda tek fiilden oluşmasına karşın derin yapıda birden fazla fiille hareketi ifade eden TSFY, ön koşullu fiil olarak belirlemekte ve derin yapısında yer alan fiillerden en az biri hareket fiili olmaktadır. Derin yapıdaki fiillerden birincisi Talmy tipolojisine göre koşulla birlikte *yol* göstermektedir. Örneğin, *bin-* fiilin *çık-* ve *otur-* fiillerinden oluşabildiği düşünülürse fiilin kendisi (*bin-*) ve derin yapısındaki *çık-* açık birer hareket fiilidir. Aynı zamanda *çık-* fiilinin *otur-* fiilinin öncüsü ve ön koşulu olduğu görülmektedir. Yüzey yapıda birden fazla fiilden meydana gelen ÇSFY ise birbirinden bağımsız iki fiilden oluşmaktadır. Bu nedenle bir ön koşuldaki bahsetmek mümkün değildir. ÇSFY buna bağlı olarak en az biri bağımsız bir hareket fiilini barındırmaktadır. Bu tür yapılarda birinci fiil ikinci ve diğer fiillerin *tarz* göstericisi konumundadır. Yani ikinci fiil asıl hareketi göstermekle birlikte birinci fiil asıl hareketin ne şekilde gerçekleştirildiğini kodlamaktadır.

Yapılan çalışmalarda hareket fiilleri, uydu çerçeveli ve eylem-çerçeveli olmak üzere iki sınıfa ayrılarak incelenmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda SFY barındıran dillerdeki hareket olaylarının bu iki sınıflandırmaya uymadığı tespit edilmiştir. SFY barındıran dillerde hareketin “*yol*”u ve “*tarz*”ı başka bir fiille ifade edilmektedir. Bu sebeple hareket fiilleri sınıflandırmasına eşit-çerçeveli diller olarak üçüncü bir tür daha eklenmiştir.

Tüm bunlardan sonra dünya dillerinin pek çoğunda olduğu gibi Türkçede de SFY oluşturan fiillerin büyük çoğunluğu hareket bildiren fiillerden oluştuğu söylenebilir. Yalnızca metaforik olarak anlam değişimine uğrayanlar [(gülmekten) kırıp geçir-, (ilişkiyi) kesip at-, kırıp dök- “küştürmek” gibi] bu çerçevenin dışında ele alınabilir. Hareket fiili barındıran Türkçe SFY’de *tarz* veya *yol* kodlaması, tek bir fiilin birden fazla hareket

bildirdiği veya birden fazla hareket bildiren fiilin art arda geldiği yapılarda ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

1. Aydemir, İ. A. *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2020.
2. Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In T. Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description* (pp. 36–149). Cambridge: Cambridge University Press. 1985.
3. Levin, B. *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London. 1993.
4. Bussmann, H. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. (Translated and Edited by Gregory P. Trauth and Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York. 2006.
5. Zekiyev, Z. *Tatar Grammatikası II, Morfologiya*, (Editör: Z. Zekiyev), Kazan. 2002.
6. Slobin, D. I. The many ways to search for a frog. In S. Strömqvist & L. Verhoeven (Eds.), *Relating events in narrative, volume 2: Typological and contextual perspectives* (pp. 219–257). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2004.
7. Aikhenvald, A. Y. “Serial Verb Constructions in Typological Perspective” *Serial Verb Constructions: Across-linguistic Typology*. (Ed. A. Aikhenvald- R.Dixon). Oxford: Oxford University Press: 2006. s. 1–68.
8. Dixon, R. M. W. “Serial Verb Constructions: Conspectus and Coda”. *Serial Verb Constructions A Cross-linguistic Typology*. (ed. A.Y. Aikhenvald – R. M. W. Dixon). Oxford: Oxford University Press: 2006. s. 338–350.
9. Foley, W. A.- Olson, M. “Clausehood and Verb Serialization”. *Grammar Inside and Outside the Clause*. (ed. Johanna Nichols - Anthony C. Woodbury). Cambridge: Cambridge University Press: 1985. s. 17–60.
10. Givón, T. “Serial Verbs and The Mental Reality of “Event”: Grammatical vs. Cognitive Packaging”. *Approaches to Grammaticalization*. (ed. Elizabeth Closs Traugott-Bernd Heine). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing: 1991. s. 81–128.
11. Durie, M. “Grammatical Structures in Verb Serialization”. *Complex Predicates*. (ed. Alex Alsina - Joan Bresnan - Peter Sells). Stanford: CSLI Publications: 1997. s. 289–354.
12. Aydemir, İ. A. “Çağdaş Türk Dillerinde Sıralı Fiil Yapıları,” *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2019. s.155–163.
13. Hirik, E. “Seri Fiil Yapıları ve Türkçe”. *Karadeniz Araştırmaları XVI/61*: 2019. s. 120–141.
14. Hirik, E. - Çiğil, A. “Seri Fiillerde Tür Değişimi ve Sözlükselleşme”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* , 5 (2) , 2021. s. 688–715.
15. Levinson, S. - Wilkins, D. The background to the study of the language of space. In S. Levinson & D. Wilkins (Eds.), *Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity* (Language Culture and Cognition, s. 1–23). Cambridge: Cambridge University Press. 2006.
16. Talmy, L. *Toward a Cognitive Semantics*. MIT Press. 2000.
17. Emre, A. C. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yayınları. 1945.
18. Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayram Basım Dağıtım. 2009.
19. Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları. 2009.

20. Arnazarov, S. N. “Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi”. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Ankara: TDK Yayınları, 2004. s.193–219.
21. Yaylagül, Ö. “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2005. ss. 17–51.
22. Özçalışkan, Ş. - Slobin, D. I. Codability effects on the expression of manner of motion in English and Turkish. İçinde A. S. Özsoy, M. Nakipoglu-Demiralp, E. Erguvanlı-Taylan, ve A. Aksu-Koç (Eds), *Studies in Turkish Linguistics*, İstanbul: Bogaziçi University Press. 2003.
23. Özçalışkan, Ş. Encoding the manner, path and ground components of a metaphorical motion event, *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 2, 2004. s.73–102.
24. Yelkenaç S. *30-72 Aylar Aralığındaki Türk Çocuklarının Devinim Eylemi Kullanımları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 2006.
25. Özyürek, A.; Kita, S.; Allen, S.; Brown, A.; Furman, R.; Ishizuka, T. “Development of cross-linguistic variation in speech and gesture: Motion events in English and Turkish”, *Developmental Psychology*, 44(4), 2008. s.1040–1054.
26. Demirtaş, A. D. “İngilizce Devinim Eylemlerinin Türk İngilizce Okutmanları Tarafından İfade Edilmeleri”, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir. 2009.
27. Badem, N. *Comparative Study of Motion Verbs Used by Turkish Efl Learners in Their L1 And L2*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana. 2020.
28. Gencan, T. N. *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları. 1979.
29. Aksan, D. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları. 1998.
30. Göksel, A., Kerslake, C. *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge. 2005.
31. Hengirmen, M. *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi. 2006.
32. Kocaman, A. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 2011.
33. Merriam-Webster. (n.d.). Motion. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 20, 2021, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/motion>
34. Talmy, L. “Path to Realization,” *BLS* 17, 1991. s. 480–519.
35. Matsumoto, Y. “Typologies of lexicalization patterns and event integration: Clarifications and reformulations”. In S. Chiba, et al. (eds), *Empirical and theoretical investigations into language: A Festschrift for Masaru Kajita*, Kaitakusha, Tokyo, 2003. s. 403–418.
36. Aydın Özkan, I. *Evensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2017.
37. Doğan, N. *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun. 2011.
38. Doğan, N. “İstem Sözlükleri ve Türkçe”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, N 42, III: 2016. s. 251–268.

Етістіктер тілдің сөз қорының ең негізгі тілдік бірліктерінің бірі саналады. Бұл сөздер қоршаған ортада кездесетін болмыстардың пайда болуын, әрекеттері мен қимылдарын білдіреді. Алайда қоршаған ортада кездесетін жанды және жансыз заттардың әрекеттерін сипаттай алуы үшін етістік категориясы өз араларында да біршама байланыстар құрып синтаксистік және лексикалық қалыптардан өтеді. Себебі қоршаған ортада кездесетін заттардың әрекеттері шексіз қалыптағы қимылдардың көрінуіне жол ашады. Мұны түсіндіру үшін етістік категориясы өз ішінде синтаксистік жақтан түрлі байланыс құрады. Мұның ең қарапайым мысалы, лексикалық мағынасы жағынан алғанда қимыл-қозғалыс деп аталатын етістіктері мен синтаксистік жақтан алғанда сериялық етістіктің құрылымдары арасында жақсы байқалады.

Қимыл-қозғалыс етістіктеріне байланысты көптеген зерттеу жұмыстары жазылғанымен түрік тіліндегі зерттеулерде бұл етістіктердің негізгі белгілерінің қандай екенін анық көрсетілмеген. Қоршаған ортада кездесетін заттардың орын ауыстыруын білдіретін етістіктер ретінде бағаланатын қимыл-қозғалыс етістіктері синтаксистік және лексикалық категорияны білдіретін сериялық етістіктің құрылымдарымен өте тығыз қарым-қатынаста жұмсалады. Сериялық етістік құрылымдары ең кемінде бір қимыл-қозғалыс етістігінен тұрады. Мұндай қимыл-қозғалыс етістіктері де Талмидің типологиясына сүйенсек, қимылдың орындалып жатқан «жолын» немесе қимылдың орындалу тәсілі саналатын «әдісін» білдіреді. Ал бұл мақалада қимыл-қозғалыс етістіктерінің сериялану кезінде жетекші рөл атқаратын «жол» және «әдіс» түрік тілінің мәтіндері арқылы талданады.

Кілт сөздер: Қимыл-қозғалыс етістіктері, сериялық етістіктер, етістіктердің сериялануы, жол, әдіс.

(Е. Кирик, А. Чигил. Қимыл-қозғалыс етістіктерінің сериялануы кезіндегі жолдар мен әдістер)

Аннотация

Глаголы являются одним из самых основных словарных элементов языка. Эти слова выражают бытие, манеры и движения существ во Вселенной. Однако для того, чтобы выразить движения живых и неживых существ во Вселенной, категория глагола создает синтаксические и семантические ситуации, выполняя некоторые комбинации внутри себя. Потому что многочисленные движения многих существ во Вселенной вызывают появление бесконечных комбинаций. Чтобы выразить это, категория глагола создает внутри себя различные сочетания. Наиболее типичный пример этого наблюдается между глаголами движения, которые представляют собой семантический класс, и последовательные глагольные структуры, которые представляют собой синтаксический и семантический класс.

Хотя были проведены различные исследования глаголов движения, пределы этих глаголов не были определены в турецких исследованиях. Глаголы движения, которые можно рассматривать как глаголы, выражающие перемещение существ во Вселенной, тесно связаны с последовательными глагольными структурами, которые являются синтаксической и семантической категорией. Последовательные глагольные структуры содержат по крайней мере один глагол движения в поверхностной или глубокой структуре. Согласно типологии Талми, эти глаголы движения обозначают "путь", в котором происходит движение, или "стиль", который определяет то, как оно происходит. В данном исследовании обсуждаются роли "пути" и "стиля" в процессе сериализации глаголов движения в турецком контексте.

Ключевые слова: Глаголы действия, последовательные глаголы, сериализация, путь, стиль.

(Э.Хирик, А.Чигиль. Путь и стиль в сериализации глаголов действия)

МАЗМҰНЫ / CONTENTS / İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ

Tolga BAYINDIR (Türkistan)	Kurmaca Metinlerde Bir Kaynak Olarak Kolektif/Geleneksel Anlatı Collective/Traditional Narrative as a Source in Fiction	9–18
Толга БАЙЫНДЫР (Түркістан)	Көркем мәтіндердегі деректерді ұжымдық/ дәстүрлі түсіндіру тәсілі Коллективное/традиционное повествование как источник в фантастических рассказах	
Abdulkadir Öztürk Hüseyin Yıldız Işıl Arslan (Türkistan/Ordu)	Karayadaki Alıntı Kelimelere Katkılar The Contributions to the Quotation Words in Karaim Қарайым тіліне енген кірме сөздердің зерттелуі	19–30
Абдулкадыр Өзтүрк Хусейн Йылдыз Ышыл Арслан (Түркістан/Орду)	Вклад в исследования заимствованных слов караимского языка	
Şahida Beylur (Ankara)	Hoca Ahmed Yesevi ve Divan-i Hikmet Hakkında Türkiye ve Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation on the Studies About Khoja Ahmad Yasawi and Diwan-i Hikmat in Turkey and Kazakhstan	31–43
Шахида Бейлур (Анкара)	Қожа Ахмет Ясауи және «Диуани хикметке» байланысты Түркия мен Қазақстанда жасалған зерттеулер Оценка исследований о Ходже Ахмаде Ясави и Диван-и Хикмате, проведенные в Турции и Казахстане	
Yerlan Zhiyenbayev (Türkistan)	Şarof Boşbekov'un "Demir Kadın" Adlı Piyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi	44–56
Shakhida Jumabayeva (Ankara)	Literary Analysis of Sharof Boshbekov's Comedy «The Iron Woman»	
Ерлан Жиенбаев (Түркістан)	Шароф Бошбековтің «Темир хотин» пьесасының поэтикасы	
Шахида Жұмабаева (Анкара)	Поэтика пьесы Шарофа Бошбекова «Темир Хотин»	
Kamil Parın (Kastamonu)	Yitik Vatanın Feryadı: Yılmaz Gürbüz'ün <i>Balkan Acısı</i> Romanında Türkçülük Fikri The Cry of the Lost Homeland: The Idea of Turkism in Yılmaz Gürbüz's Novel of <i>Balkan Acısı</i>	57–74
Камил Парын (Кастомону)	Жоғалған отанды жоқтау: Ылмаз Гүрбүздің «Балкан қайғысы» романындағы түрікшілдік пікірі Крик о потерянной Родине: Идея тюркизма в романе Ылмаза Гюрбюза <i>Балканское Горе</i>	
Semalettin Yavuz (Türkistan)	Çuvaş Folklorunda Tarih Anlatmaları Historical Narratives in Chuvash Folklore	75–86
Жемалеттин Йавуз (Түркістан)	Чуваш фольклорындағы тарихи оқиғалардың көрінісі Исторические повествования в чувашском фольклоре	
Erkan Hirik(Samsun) Abdullah Çiğil (Nevşehir)	Hareket Fiillerinin Serileşmesinde 'Yol' ve 'Tarz' 'Path' and 'Manner' in The Serialization of Motion Verbs	87–105
Еркан Кирик (Самсун) Абдуллах Чигил (Невшехир)	Қимыл-қозғалыс етістіктерінің сериялануы кезіндегі жолдар мен әдістер Путь и стиль в сериализации глаголов действия	

ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

«Түркология» журналына мақала жариялау үшін қазақ, түрік, орыс және ағылшын тілдерінде бұрын жарияланбаған, түркологиялық бағыттағы іргелі және қолданбалы зерттеу нәтижелері мазмұндалған өзекті, проблемалық, шолу, пікірталастық мәселелерді қамтитын материалдар қабылданады. Сонымен қатар рецензиялар, ғылыми тезистер мен сұхбаттар жарияланады. Журнал жылына 4 рет жарық көреді.

1. ЭОЖ (УДК) – әмбебап ондық жіктегіш индексі, МҒТАР (ГРНТИ) – Мемлекеттік ғылыми-техникалық ақпараттық рубрикатор коды, ORCID – ғылыми авторларды бірегей сәйкестендіретін патенттелмеген әріптік-цифрлық коды;
2. Авторлардың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, жұмыс орны аффилиациямен көрсетіледі. Авторлар туралы толық мәліметтер 4 тілде (қазақ, орыс, түрікше және ағылшын: аты-жөні, ғылыми дәрежесі, қызмет орны, мекенжайы, ұялы телефоны, эл. поштасы) қосымша бетте көрсетіледі;
3. Мақаланың тақырыбы 4 тілде (қазақ, орыс және ағылшын, түрік тілдері) беріледі. Мақаланың тақырыбы мақаланың мазмұнын ашып тұруы тиіс.
4. Түйіндеме (аннотация) 4 тілде (қазақ, орыс және ағылшын, түрік тілдері), 150-200 сөзден аспауы керек.
5. Кілт сөздер 4 тілде (қазақ, түрік, ағылшын және орыс, кемінде 5 сөзден кем болмауы керек). Кілт сөздер мақаланың негізгі мазмұнын көрсетуі тиіс, мақала мәтініндегі терминдерді, сонымен қатар тақырып аясын анықтайтын және өзге де іздеуді жеңілдететін ақпараттық іздеу жүйесі арқылы мақаланы табудың мүмкіндіктерін кеңейтетін басқа да маңызды ұғымдарды көрсететін терминдерді қолдану керек.
6. Мақала мәтіні. Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелерін талқылау, қорытынды бөлімдерін қамту қажет.
7. Әдебиеттер тізімі мақала жазылған тілде және латын әріптермен транслитерация жасалып жазылады (References). Мақалада пайдаланған әдебиеттер саны 10-нан кем болмауы тиіс және олар соңғы 5 жылдың көлеміндегі әдебиеттер болуы керек (транслитерация www.zakon.kz сайты арқылы жасалынады). Әдебиеттер тізімі Mendeley, EndNote библиографияны басқару жүйелеріне сәйкес жасалу керек.
8. Ғылыми мақаланың оңтайлы көлемі кемінде 10 беттен кем болмауы тиіс. Бір интервал аралықта теріліп, параметрлері: жоғары жағы – 2; төменгі жағы – 2 оң жағы – 2; сол жағы – 2, болуы тиіс. Шрифт – 12, Times New Roman.
9. Барлық мақала «Антиплагиат» бағдарламасынан өткізіліп, оның түпнұсқалық нәтижесі 75%-дан жоғары болғанда ғана жіберіледі.
10. Журналда пайдаланылған әдебиеттерге реттік сілтемелік әдіс жүйесі қолданылады, яғни мақаланың ішінде әдебиеттердің реттік нөмірі және сілтеме жасалынған беттер тік жақшамен көрсетіледі. Ол нөмір әдебиеттер тізіміндегі нөмірге сәйкес келуі тиіс. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде автордың аты-жөні, монографияның, жинақтың аты, қаланың аты, шыққан баспасы, жылы, томы, нөмірі, еңбектің жалпы беті көрсетіледі (Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және жинақтау ережелері МЕСТ 7.1 – 2003 сәйкес жасалады).
11. Мақаланың мәтінінде сурет (иллюстрация) міндетті түрде ескеріледі, оларды орналастыру орны автордың қалауына сәйкес болады. Суреттер компьютерде орындалады. Барлық керекті әріптер мен таңбалар анық жазылуға тиіс. Сондай-ақ формулалар мен әріптік белгілер де компьютермен теріледі. Кестелер тақырыбымен нөмірленіп берілуі тиіс. Олар міндетті түрде мәтінде еске алынуы керек.
12. Журналға жариялау үшін мақалалар ҚР, Түркия, сондай-ақ басқа да алыс-жақын шетелдердегі барлық ұйымдардан қабылданады. Журналдың электронды поштасы: turkology.institute@ayu.edu.kz
13. Мақаланың қабылданғаны немесе қабылданбағаны туралы мәлімет авторға 2 ай көлемінде хабарланады.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Türkoloji dergisinde makale yayınlamak için Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça olmak üzere, daha önce yayınlanmamış, Türkoloji çalışmaları alanındaki temel ve uygulamalı araştırmalara dayalı makaleler kabul edilir. Ayrıca, bilimsel ve kültürel incelemeler ile haberlere de yer verilmektedir. Türkoloji dergisi yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uygun biçimde yazılması gerekmektedir:

1. UDC (evrensel ondalık sınıflandırıcı indeksi), DBTBL (devlet içi bilimsel ve teknik bilgi değerlendirme listesinin kodu), ORCID numarası;
2. Yazar(lar) hakkında detaylı bilgiler dört dilde (Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça olmak üzere adı ve soyadı, akademik ünvanı, görev yaptığı kurum, adres, cep telefonu, e-postaları) verilmelidir. Adı ve soyadı koyu; akademik ünvanı, görev yaptığı kurum, adres, cep telefonu, e-posta normal puntolarla ve metnin üstünde yazılmalıdır.
3. Makalelerin başlığı dört dilde (Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça) olmak üzere konuyla uyumlu ve koyu puntolarla yazılmalıdır.
4. Makalenin başında, Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça olmak üzere dört dilde konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden 150-200 kelimedenden oluşan özet bulunmalıdır.
5. Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça olmak üzere dört dilde çalışmanın içeriğini temsil eden en az 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler yer almalıdır.
6. Makalenin ana metni çalışmanın amacı, önemi, konunun araştırılma tarihi, kullanılan yöntemler, netice, bulgu, sonuç gibi bölümlerden oluşmalıdır.
7. Makalede son 5 yılda yayımlanmış eserler olmak üzere en az 10 kaynak kullanılmalıdır. Kaynaklar, köşeli parantez içinde yandaki şekilde yazılmalıdır: [1, s. 20]. Kaynaklar, metnin sonunda makalenin dilinde yazılır ve Latince transliterasyonu yapılır. Latince transliterasyonu için www.zakon.kz sitesinin programı kullanılmalıdır. Mendeley, EndNote programlarına uygun olarak yapılmalıdır.
8. Yazılar en az 10 sayfadan oluşmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.0 cm boşluk bırakılarak *Times New Roman* yazı karakteriyle 12 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
9. Gönderilmiş makele "intihal" programında taranır. Makalenin orjinallik oranı en az %75 üzerinde olmalıdır.
10. Kaynaklar kullanıldığı sırasına göre verilir, kaynaklar, köşeli parantez içinde yandaki şekilde yazılmalıdır: [1, s. 20]. Yazının içerisinde kullanılan kaynağın sırası kaynakça kısmındaki sırayla aynı olmalıdır. Kaynakça kısmında yer alan eserin yazarı, eserin adı, şehir, yayın adı, cildi, eserin tüm sayfası gösterilir. (K.C. Bibliyografik yazı. Bibliyografik Kılavuz. Genel İlkeler ve Derleme Kuralları. MEST 7.1. Uyarısına uygun olmalıdır).
11. Makaleyle ilgili foto, resim, tabloların yerleştirilmesi yazarın isteğine bırakılır.
12. Makale, Kazakistan, Türkiye gibi çeşitli ülkelerinden gönderilebilir. Makale Türkoloji Araştırma Enstitüsünün e-postasına gönderilmelidir. turkology.institute@ayu.edu.kz
13. Makalenin kabul edilip edilmediğine dair bilgiler 2 ay içerisinde bildirilecektir.
14. Yazılar iki taraflı gizli tutulan hakemlik sürecinden geçer ve editör meclisinin kararından sonra yayına gönderilir.
15. Makalenin içeriklerinden makale yazarları sorumludur.

RULES FOR PUBLICATION

In order to publish articles in the journal *Turcology*, articles based on basic and applied research in the field of Turcology studies, written in Turkish, Kazakh, English and Russian, are accepted. Furthermore, scientific, cultural studies and news are included. *Turcology* journal is published six times a year.

1. UDC (UDC <https://teacode.com/online/udc/>) – the index of the universal decimal classifier and the code of the State scientific and technical information rubric (MGTP <http://grnti.ru/>); ORCID <http://orcid.org/> (English – “Researcher and participant open identifier”) – a non-proprietary alphanumeric code that uniquely identifies scientific authors.
2. The names of the authors are given on the top of the text and affiliation indicated by – Author’s name in 4 languages (Kazakh, Russian, English and Turkish);- Detailed information about the authors is provided in 4 languages (Kazakh, Russian, Turkish and English: name, academic degree, position, address, mobile phone, e-mail).
3. The title of the article is given in 4 languages (Kazakh, Russian, English and Turkish). The title of the article should be rational, revealing the content.
4. Resume (annotation) in 4 languages (Kazakh, Turkish, Russian and English), no more than 150-200 words.
5. Keywords in 4 languages (Kazakh, Turkish, Russian and English, at least 5 words). If the article is in Turkish, it is in 4 languages. Keywords should reflect the main content of the article, use terms in the text of the article, as well as other important concepts that define the scope of the topic and facilitate other searches, expanding the possibility of finding the article through an information search engine.
6. The text of the article. The main text should include the purpose, objectives, history of the issue, research methods, discussion of the results, concluding sections of the article.
7. References are transliterated in the language of publication and in Latin letters (References). The article must use at least 10 references, including literature published in the last 5 years (transliteration is available at www.zakon.kz).References should be made in accordance with Mendeley, EndNote bibliography management systems.
8. The optimal volume of a scientific article should be at least 10 pages. Dial at intervals, parameters: top – 2 cm; bottom – 2 cm; right side – 2 cm; The left side should be 2 cm. Font – 12, Times New Roman. Articles are submitted to the editorial office in hard copy and in electronic form.
9. All articles are passed the “Anti-plagiarism” program and are sent only if the original result is higher than 75%.
10. The system of reference method is used for the literature used in the journal, in the article the serial number of the literature and the referenced pages are indicated in square brackets. That number must correspond to the number in the bibliography. The list of references includes the name of the author, the name of the monograph, collection (periodical name // (in two parts)), the name of the city, publishing house, year, volume, number, general page of the work.
11. Pictures (illustrations) must be taken into account in the text of the article, their location is at the discretion of the author. Drawings are performed on a computer. All required letters and symbols must be clearly written. Tables should be numbered by subject. They must be mentioned in the text.
12. Articles for publication in the journal are accepted from all organizations in the Republic of Kazakhstan, Turkey, as well as other CIS countries. E-mail of the magazine: turcology.institute@ayu.edu.kz

ПРАВИЛА ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ

В журнале «Тюркология» публикуются наиболее актуальные, проблемные, обзорные и дискуссионные материалы на казахском, турецком, английском и русском языках, а также результаты фундаментальных и прикладных исследований в области тюркологии. Кроме того, опубликованию подлежат рецензии, новости о научной и культурной жизни. Журнал «Тюркология» выходит 4 раз в год.

1. УДК (<https://teacode.com/online/udc/>) – универсальная десятичная классификация, код ГРНТИ (<http://grnti.ru/>) государственный рубрикатор научно-технической информации, ORCID <http://orcid.org/> (с англ. – «Открытый идентификатор исследователя и участника») – незапатентованный буквенно-цифровой код, который однозначно идентифицирует научных авторов.
2. ФИО автор(ов)а указывается перед текстом, место работы автора указывается аффилиацией; Сведения об авторах указывается на отдельной странице на четырех языках (на казахском, русском, турецком и английском: научная степень, место работы, адрес, номер сот. телефона, e-mail);
3. Тема статьи на четырех языках (на казахском, русском, турецком и английском). Название статьи должно быть рациональным, раскрывать содержание.
4. Аннотация на 4 языках (на казахском, турецком, русском и английском). Не более 150-200 слов.
5. Ключевые слова на 4 языках (на казахском, турецком, русском и английском, не менее 5 слов). Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы.
6. Текст статьи. Основной текст должен включать цель, задачи статьи, историю рассматриваемого вопроса, методы исследования, обсуждение результатов, заключительные разделы.
7. Список литературы пишется на данном языке и в виде транслитерации латинским алфавитом (References). В статье должно быть использовано не менее 10 литературы, которые должны быть изданы в течение последних 5 лет (транслитерация осуществляется через сайт zakon.kz). Ссылки должны быть сделаны в соответствии с системами управления библиографией Mendeley, EndNote.
8. Оптимальный объем научной статьи должен быть не менее 10 страниц. Набрать с одним интервалом, параметры: верх – 2 см; низ – 2 см; правая сторона – 2 см; левая сторона – 2 см. Шрифт – 12, Times New Roman.
9. Все статьи проходят программу «Антиплагиат» и направляются только при условии оригинального результата свыше 75%.
10. Список литературы. Журнал использует последовательную систему цитирования, т.е. в статье по ходу изложения в квадратных скобках указывается порядковый номер процитированного источника, соответствующий номеру в списке литературы. В списке литературы указываются фамилии, инициалы авторов, название монографии, сборника, журнала (название периодической печати пишется через // (двойную дробь)), город, издательство, год издания, том, номер и общее количество страниц цитируемой работы.
11. Рисунки (иллюстрации) необходимо учитывать в тексте статьи, их расположение – на усмотрение автора. Рисунки выполняются на компьютере. Все необходимые буквы и символы должны быть четко написаны. Таблицы должны быть пронумерованы по тематике. Их необходимо упомянуть в тексте.
12. Для публикации в журнале принимаются статьи со всех организаций Республики Казахстан, Турции, а также из других зарубежных стран. Электронная почта журнала: e-mail: institute@ayu.edu.kz
13. Сведения о принятии или непринятии статьи сообщаются автору в течение 2-х месяцев.
14. Научные статьи отправляются в производство по результатам двойного «слепого»

БАЙЛАНЫС

Түркология ғылыми-зерттеу институты
Түркістан/ҚАЗАҚСТАН
Телефон: 8 (72533) 3-16-78; 6-36-36/1245
Web-сайт: journals.ayu.edu.kz
e-mail: turkology.institute@ayu.edu.kz
turkologi@mail.ru

CONTACT

Research Institute of Turcic studies
Turkestan/KAZAKHSTAN
Telefon: 8 (72533) 3-16-78; 6-36-36/1245
Website: journals.ayu.edu.kz
e-mail: turkology.institute@ayu.edu.kz
turkologi@mail.ru

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан
облысы Түркістан қаласы
Бекзат Саттарханов даңғылы, 29
Басылым: Ахмет Ясауи университетінің
«Тұран» баспаханасы

ADDRESS:

Bekzat Sattarhanov Str., 29, Turkestan,
Republic of Kazakhstan, 161200
Press: H.A.Yassawi University printing-house
“Turan”

İLETİŞİM

Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü
Türkistan/KAZAKİSTAN
Telefon: 8 (72533) 3-16-78; 6-36-36/1245
Website: journals.ayu.edu.kz
e-mail: turkology.institute@ayu.edu.kz
turkologi@mail.ru

КОНТАКТ

Научно-исследовательский институт
Тюркологии
Туркестан/КАЗАХСТАН
Телефон: 8 (72533) 3-16-78; 6-36-36/1245
Web-сайт journals.ayu.edu.kz
e-mail: turkology.institute@ayu.edu.kz
turkologi@mail.ru

ADRES:

Bekzat Sattarhanov Caddesi No:29, 161200
Türkistan, Kazakistan
Baskı: Ahmet Yesevi Üniversitesi
«Turan» Matbaası

АДРЕС:

161200, Республика Казахстан, г.
Туркестан, ул. Бекзата Саттарханова, 29
Издание: Типография «Туран»
университета им. Х.А.Ясави

Көркемдеуші редактор А. Авжы
Ағылшын тілі редакторы Ж.Йавуз
Орыс тілі редакторы М. Молдашева
Қазақ тілі редакторы С.Утебеков

Grafik-Tasarım A. Avcı
İngilizce Tercüme C.Yavuz
Rusça Tercüme M. Moldasheva
Kazakça Tercüme S.Utebekov

Авторлардың мақалаларындағы ой-пікірлер редакцияның
көзқарасын білдірмейді.
Қолжазбалар өңделеді және авторға қайтарылмайды.
«Түркология» журналына жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

Басуға 30.09.2021 ж. қол қойылды.
Көлемі 70x100 1/16. Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 11,9
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 630.